

Vinkovci, Crkva sv. Ilije na Meraji

U središtu Vinkovaca nalazi se crkva sv. Ilije, jednobrodna građevina s užim poligonalnim svetištem. Uz njezino sjeverno pročelje u arheološkom sloju je prezentirana ranija, manja srednjovjekovna crkva istog titulara - novija crkva je svojim sjevernim zidom djelomično nasjela na južni zid starije građevine. Prva crkva je bila jednobrodna građevina s užim polukružnim svetištem. Zidovi broda crkve bili su s vanjske i s unutarnje strane ojačani lezenama. Uz zapadni zid dizala se velikaška empora koju su nosila dva zidana stupca. Dimenzije crkve iznosile su: brod 6.75 x 8.5 m (4.76 m), a vanjski polumjer apside iznosi 2.5 m. Prva crkva otkrivena je tijekom arheoloških istraživanja koja je vodio Stojan Dimitrijević 1965.g. - oko crkve pronađeno je petnaestak grobova, od kojih su najstariji datirani u drugu polovicu 11. i prvu polovicu 12. st. Na temelju arheoloških nalaza Stanko Andrić nastanak crkve smješta u vrijeme oko 1100.g., navodeći kako dataciju nije moguće potvrditi pisanim izvorima, no pisanim vrelima je moguće utvrditi da je prva crkva na Meraji sagrađena na jobagionskoj zemlji, odnosno da su je podigli *gradukmeti* utvrde Vukovar, jedne od najstarijih utvrda u donjem međuriječju.

Druga ili kasnija crkva sv. Ilije, danas Galerija fotografije Meraja Vinkovci, pravilno je orijentirana jednobrodna građevina s poligonalno zaključenim svetištem, u cijelosti zidana opekama, a njezine dimenzije iznose: brod 10 x 17 m, svetište 8 x 7 m. Brod crkve je bio osvijetljen s južne strane visoko postavljenim prozorima s polukružnim lučnim zaključkom; prozore svetišta nije moguće rekonstruirati. Potpornjaci su radijalno uokvirivali cijelu crkvu. Ulaz u crkvu nalazio se s južne i sa zapadne strane. Zapadni portal sačuvan je samo u tragovima: vidljive su dvije lezene koje se nastavljaju i u prostor druge etaže te uokviruju otvor vrata, iznad kojih se vide tragovi otklesane lunete. Portal je bio pravokutna oblika (njegov istak iz zidnog plašta ostvaren je lezenama), a na drugoj etaži se nalazila polukružna luneta. Svim pročeljima crkve kontinuirano jednostavni vijenac podnožja od jedne zaobljene opeke. **[TABLA LXXXVI, Sl. 257, 258 i 259]**

Svetište crkve bilo je svođeno, vjerojatno radijalnim svodom, a rebra svoda su počivala na konzolama. U južnom zidu svetišta otkrivena je kustodija s lažnim šiljatim lukom. Brod je bio natkriven ravnim stropom. Na zapadnom zidu vidljivi su fragmenti oblikovanja unutrašnje strane zapadnog portala: vidljivo je skošenje špaleta te u kamenu, danas otklesanom, naglašena kapitelna zona.

Prvi spomen župe Sv. Ilija (*Sanctus Elyas, Sanctus Helyas*) nalazimo u popisima župa 1333.-35.g. - prema listini iz 1267.g. Pavičić je zaključio da je *Szentillye* tada bio jobagionska

zemlja, gdje su živjeli *gradukmeti* utvrde Vukovo (*populi castris de Wolkov*), te da je potkraj 13. st. prešao u posjed bana Martina, pretka Baćinskih. Posjed na kojem se nalazila crkva sv. Ilije spominje se prvi put 1353.g. pod nazivom *Szenthelye*, koji je držala obitelj Baćinskih. U 14. st. *Szentillye* se spominje kao jedno od tri mjesta održavanja godišnjeg sajma (*fora generalia*) u Vukovskoj županiji. U 15. st. je prvo u posjedu obitelji Alšanskih, a zatim obitelji Talovac, koji pol. 15. st. svoj Vukovarski posjed, skupa sa *Szentillye*, prodaju Jobu Gorjanskom. Iz 1491.g. je najstariji sačuvani zapis o naselju zvanom Vinkovci (*Wynkocz*) - prema Andriću, Sveti Ilija i prvobitni Vinkovci nisu bili jedno te isto naselje, nego je potonje (zabilježeno od kraja 15. st.) ležalo blizu prvog i bilo mu je u posjedovnom smislu podređeno. U dinastičkim borbama s kraja 16. st. *Szentillye* prelazi u ruke Petra Geréba, a nakon 1503.g. u ruke hercega Ivaniša Horvata, koji ih daruje obitelji Banffy (banska loza Gorjanskih) i Kishorvát. Posljednji posjednik *Szentillye* je Vid Serlyth de Zenthillye, sve do osmanskog osvajanja 1536.g. Iz vremena osmanske vlasti spominje se selo Vinkovci te mezra Ilinci - Andrić smatra da mezra Ilinci stoji za srednjovjekovno naselje *Szentillye*. Masarechi na području Ivankova nalazi kalvine „ilirske“ narodnosti - Andrić navodi kako su nesumnjivo ti kalvini preuzeli crkvu sv. Ilije, no iz Vinkovaca ih, kako spominje Bartol Kašić, početkom 17. st. protjeruje Šimun Matković iz Olova, relativno neuspješno, ako je suditi po Masarechijevom izvješću iz 1623.g. Za vrijeme osmanske vlasti crkva sv. Ilije je u župi Ivankovo, kako saznajemo iz izvještaja fra Petra Nikolića koji navodi kako je crkva sv. Ilije bez krova, a zidovi su joj se odronili na zemlju iz gornjeg dijela. Nakon oslobođenja Slavonije, crkva je zapuštena (oko nje je narasla šuma!). Početkom 18. st. crkva je obnovljena te je služila kao župna crkva pod upravom franjevac iz srijemskih podunavskih samostana. Oni su crkvi pridodali i titular sv. Vincencija ili sv. Vinka Mučenika (držeći ga prikladnijim uz ime naselja) te se sredinom 18. st. za vinkovačku župnu crkvu ustalio dvostruki patrocinj sv. Ilije i sv. Vinka. Oba su zamijenjena izgradnjom nove župne crkve sv. Ivana Nepomuka 1777.g. Nakon izgradnje nove vinkovačke župne crkve sv. Ivana Nepomuka 1777.g., crkva sv. Ilije gubi svoju sakralnu funkciju te je adaptirana u skladište. Tim zahvatom crkva je radikalno izmijenjena te su od njezine srednjovjekovne strukture ostali sačuvani obodni zidovi te tragovi prozora i portala na južnom zidu, koje spominje Diana Vukičević-Samaržija.

O vremenu nastanka druge crkve sv. Ilije različita su mišljenja. Stanko Dimitrijević je pretpostavio kako je ranija crkva stradala za provale Tatara, no zatim je obnovljena te je bila u funkciji do početka 14. st., kada je podignuta nova crkva. Diana Vukičević-Samaržija crkvu interpretira kao franjevačku crkvu iz 15. st., što potkrepljuje pisanim izvorima i njezinim položajem nešto izvan središta srednjovjekovnog naselja. Stanko Andrić gradnju crkve smješta

u vrijeme prije ubiranja papinske desetine 1333.-35.g. Autor ne prihvaća tezu D. Vukičević-Samaržije, objašnjavajući kako je franjevački samostan sv. Ilije, koji se spominje u Waddingovim i Kollerovim popisima franjevačkih samostana, zapravo franjevački samostan sv. Ilije u srednjovjekovnom trgovištu Modrič, današnja Modriča. Andrić navodi kako se u srednjem vijeku crkva nalazila u središtu naselja; crkva je bila smještena „nešto izvan“ prvotne jezgre naselja u vrijeme koje se poklapa s nalazima bjelobrdske kulture (a tada nije mogla biti franjevačka!).

Konzervatorska istraživanja crkve i njezinu obnovu vodio je Institut za povijest umjetnosti iz Zagreba 1997.g. te je njezin današnji izgled rezultat njezine obnove iz tog vremena: uklonjena je treća etaža građevine i međukatni vijenac (friz konzolnih *denta*), zid od opeke zadržan je do pretpostavljene visine srednjovjekovne crkve, a u bijeloj fasadnoj cigli naznačene su nadozidane etaže 18. st.; zazidani su prozorski otvori skladišta, a otvoren je srednjovjekovni prozor južnog pročelja te špalete srednjovjekovnog prozora na jugoistočnom zidu svetišta. [TABLA LXXXVI, Sl. 260] U unutrašnjosti su vidljivi elementi srednjovjekovne arhitekture: pete rebrastih svodova svetišta, kustodija u južnom zidu, ostaci arhitekture zapadnog portala. [TABLA LXXXVI, Sl. 261]

* * *

Prva crkva sv. Ilije na Meraji odaje povijest nastanka srednjovjekovnog naselja Sv. Ilija, koje se oblikovalo na ruševinama jedne od cibalskih nekropola. Crkva je tipološki srodna primjerima srednjovjekovne arhitekture istočnohrvatske ravnice, nastalih do polovice 13. st. (prva crkva u Bapskoj, prve crkve u Luču i Kneževim Vinogradima, crkva sv. Martina u Đakovačkim Selcima), a srodnost se očituje u arhitektonskom tipu (jednobrodna crkva s užim svetištem, bez zapadnog zvonika, sa zapadnom emporom u unutrašnjosti) te u dimenzijskim odnosima broda crkve, čiji tlocrt približno odgovara kvadratu.

Recentnim istraživanjima utvrđeno je kako druga crkva sv. Ilije (danas salon fotografije) nije bila franjevačka, već župna crkva, nastala pokraj ranije župne crkve, u središtu srednjovjekovnog naselja, početkom 14. st. Osim spomena župe 1333.-35.g., u korist datacije crkve oko 1300.g. svjedoči zapadni portal, komponiran kao pravokutni istak, srodan rješenjima zapadnog portala na crkvi sv. Martina u Martinu i na crkvi u Kneževim Vinogradima. Također, izvedba poligonalnog svetišta upućuje na poznavanje novijih rješenja svetišta, dok se zadržavaju uski i kratki polukružni prozori kao tradicija arhitekture ranog 13. st., što je karakteristično za slavonsko graditeljstvo druge polovice 13. st. ili ranog 14. st.

Literatura:

Andrić, *Vinkovci u srednjem vijeku*, 27, 28, 31-32, 40-45, 58-59, 77-82, 85-86.

Barlé, „Popis župa u donjoj Slavoniji“, 171.

Dimitrijević, „Arheološka iskopavanja na području vinkovačkog muzeja. Rezultati 1957.-65.“, 35-99.

Dimitrijević, „Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla“, 133-282.

Draganović, „Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarechija“, 37, 38.

Engel, Pál, „A török dúlások hatása a népességre: Valkó megye példája“, *Századok* 134 (2000.): 297.

Pavičić, *Vukovska župa u razvitku svog naselja od XIII. do XVIII. stoljeća*, 108, 117, 294-296.

Pavičić, Stjepan, „Razvitak naselja u vinkovačkom kraju“, *Godišnjak Pododbora Matice hrvatske Vinkovci 3* (1964.): 52.

Pavičić, Stjepan, „Porijeklo stanovništva vinkovačkog kraja“, *Radovi Centra za organizaciju naučnoistraživačkog rada u Vinkovcima I* (1971.): 150, 151.

Smičiklas, *Codex diplomaticus*, XII, 317.

Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 153-154

Vukičević-Samaržija, Diana, Stošić, Josip, Zelić, Danko, *Crkva sv. Vinka i Ilije u Vinkovcima, Izvješće o obavljenim istraživanjima*, Zagreb: Dokumentacija Instituta za povijest umjetnosti, 1997.

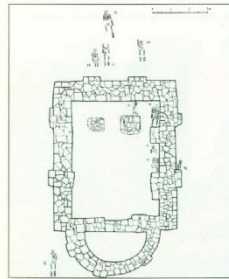
TABLA LXXXVI

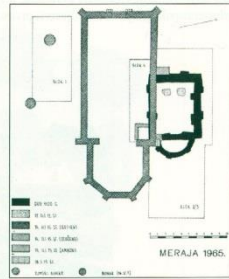
Sl. 257 i 258. Crkva sv. Ilije, Vinkovci: pročelja.

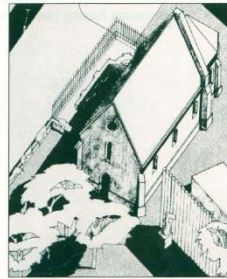
Pogled na gotičku crkvu na Meraji u Vinkovcima sa sjeveroistočne strane 80-ih godina prošlog stoljeća

Crtež temelja ranoromaničke crkve na Meraji (Dimitrijević, 1965.)

Tlocrti suodnosa ranoromaničke crkvice i gotičke crkve na Meraji (Dimitrijević, 1965.)

Idealna rekonstrukcija gotičke crkve Sv. Ilije na Meraji koju je 1977. godine izradila prof. dr. Sena Gvozdanović. Ovaj projekat, nažalost, nikada nije zaživio.

Sl. 259, 260 i 261. Prikaz izgleda crkve prije obnove uz prijedlog obnove Sekulić-Gvozdanović (Petković, *Srednjovjekovna naselja*, 350); prozor broda crkve (gore desno) i kustodija (dolje desno).

Luč, crkva sv. Marije Magdalene

Usred baranjskog sela Luč, nedaleko Belog Manastira, smještena je crkva sv. Marije Magdalene, jednobrodna građevina s užim polukružnim svetištem, bočnim sakristijama te zvonikom na zapadnom pročelju; zidana je opekom i pravilno je orijentirana. Zvonik crkve i zapadno pročelje uokvireni su trodijelnim potpornjacima. Bočni zidovi broda razvedeni su s tri barokna prozorska otvora, između kojih su, na južnom pročelju, prezentirani srednjovjekovni prozori, rekonstruirani uslijed obnove iz 1965.g.; svetište je razvedeno sjevernim i južnim baroknim prozorima, dok su na pročeljima zvonika izvedeni okulusi te barokni prozor na posljednoj etaži. [TABLA LXXXVII, Sl. 262 i 263] U unutrašnjosti je nad brodom crkve izveden ravni strop ('štukatur' strop), dok je svetište presvođeno kupolastim svodom i polukalotom.

U 13. i ranom 14. st. današnji Luč je bio posjed roda Leus (mađjarski Lős ili Lőcs), po kojem je dobilo i ime; 1325.g. posjed je obitelji Becsei. Župa Luč spominje se u popisima župa iz 1332.-1335.g.: nazivi župe su *Lews*, *Levs* te *Lyws*. *Lews* se navodi kao dio valpovačkog posjeda u darovnici kralja Vladislava II. Emeriku Perényu iz 1506.g. Od 1698.g. selo Luč pripadalo je Beljskom vlastelinstvu Eugena Savojskog. Crkva je obnovljena 1822.g. - u Državnom arhivu u Osijeku čuvaju se tri nacrti obnove crkve sv. Marije Magdalene u Luču: nacrtima iz 1820 i 1821.g. planira se izgradnja svetišta i obnova crkve, dok treći nacrt iz 1868.g. prikazuje obnovu krova zvonika.

Crkva u Luču nije obrađena u stručnoj literaturi, niti je posredno spominjana u preglednim ili monografskim radovima o srednjovjekovnom graditeljstvu Slavonije i Baranje. Srednjovjekovni sloj crkve utvrđen je tijekom istražnih radova crkve, izvedenih 2011.g., te proširenih 2017.g. Istražnim radovima utvrđene su četiri graditeljske faze.

Graditeljski slojevi

Prvi srednjovjekovni sloj je mala jednostavna crkva s ravno zaključenim svetištem, otkrivena u arheološkom sloju, u brodu postojeće crkve: sačuvani su samo njezini temelji, izvedeni antičkom opekom u sekundarnoj uporabi, formata 40 x 14 x 6 cm, a nađene su i antičke tavele. Unutrašnje mjere svetišta (svetište je oblika nepravilnog pravokutnika, odnosno blago trapezoidnog oblika): širina u zaključku svetišta iznosi 2 m, a na zapadnom kraju 2.15 m, dužina: 2.80 odnosno 3 m (nepravilnost svetišta možda je bila samo u temeljima, da bi se kasnije

izravnala u nadzemnoj zoni); dimenzije broda crkve iznose: 3.5 x 5.5 m, odnosno 5 x 7 m sa zidovima; debljina zidova iznosi 0.76 m.

U drugoj graditeljskoj, također srednjovjekovnoj fazi crkva je produžena u smjeru zapada izgradnjom novog (postojećeg) broda crkve i zvonika na zapadnom pročelju - ranija srednjovjekovna crkva tako postaje svetište nove crkve. **[TABLA LXXXVII, Sl. 264]** To je bila jednobrodna crkva s užim pravokutnim svetištem i zvonikom na zapadnom pročelju, projektirana umnažanjem modula kvadrata, građena opekom dimenzija 5.5/6 x 12 x 25/26 cm (odnos 1:2:4 + 2). Dosadašnjim istraživanjem nije moguće utvrditi u kojem je obimu prva srednjovjekovna crkva služila kao svetište kasnije crkve. Tri su mogućnosti uređenja svetišta u II. srednjovjekovnom sloju: svetište je činio samo brod ranije crkve, svetište je činila cijela crkva, te treća mogućnost, brod ranije crkve služio je kao svetište, a svetište ranije crkve je tako postalo sakristija kasnije crkve. Brod crkve i zapadni zid zvonika uokvirivali su ugaoni stupnjevani potpornjaci. U crkvu se ulazilo kroz južni i zapadni portal, a osvijetljena je bila s južne strane s pet polukružnih prozora trolisnog lučnog zaključka. Krajnje zapadni prozor južnog zida broda crkve osvjetljivao je prostor drvene velikaške empore na zapadnom zidu broda crkve (dužina empore: 2.60 m, širina jednaka brodu, razina poda za 10 cm viša od postojeće razine kora). U crkvi nisu pronađeni nikakvi tragovi srednjovjekovnog zidnog oslika.

Srednjovjekovna struktura zvonika sačuvana je do kraja druge etaže, gdje na srednjovjekovni zid naliježe zid od novovjekovnih opeka, dimenzija 8 x 15 x 30 cm. Druga etaža zvonika je na sjevernoj i južnoj strani bila razvedena pravokutnim prozorskim otvorima (puškarnicama), što upućuje na obrambenu ulogu zvonika. Nije sačuvan zapadni portal. Niti jedan srednjovjekovni graditeljski sloj nije posvjedočen pisanim izvorima.

Treći graditeljski sloj čini obnova crkve u 18. st.: zazidani su gotički prozori, a probijena su po dva nova barokna prozora na svakom bočnom zidu crkve, proširen je južni portal. **[TABLA LXXXVIII, Sl. 265]** Sudeći po vizitaciji iz 1782.g. svetište prve srednjovjekovne crkve tada je služilo kao sakristija.

Četvrta graditeljska faza dobro je posvjedočena u povijesnim izvorima i arhivskom građom iz 1820 - ih: produžen je brod crkve k istoku, podignuto je novo svetište crkve, bočne sakristije, probijeni su novi prozori te je u slogu baroknog klasicizma obnovljen zvonik na zapadnom pročelju crkve. **[TABLA LXXXVIII, Sl. 266]** 1868.g. izvedena je obnova krovišta i kape zvonika.

* * *

Prvi graditeljski sloj moguće je, na osnovi tlocrtne tipologije i malih dimenzija, datirati u vrijeme prve polovine 13. st., kada na prostoru istočne Slavonije i Ugarske nastaju srodne crkve (Kneževi Vinogradi (I. srednjovjekovni sloj), Balatonboglár, Mánfa). Drugi graditeljski sloj - dogradnja novog broda crkve - moguće je smjestiti u vrijeme druge polovice 13. st. ili ranog 14. st. na osnovi tipologije dugačkog broda crkve te uskih prozora u čijem tjemenu se nazire u opeci izvedeni stilizirani trolist. Tlocrt crkve u II. graditeljskom sloju moguće pokazuje tlocrtno rješenje tipa *Zusammengesetzter raum*, kojeg čine svetište (polukružno ili četvrtasto), presvođeni kvadratni kor, pravokutna lađa te zvonik u sredini zapadnog pročelja - mogući *Zusammengesetzter raum* posvjedočen je spomenom sakristije iza svetišta iz 1782.g., jer je sakristija zapravo svetište prve srednjovjekovne crkve.

Arhitektonska dokumentacija: Papić, Tone, *Crkva sv. Marije Magdalene u Luču - Konzervatorska studija*, Osijek, 2011., dokumentacija KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Literatura:

Državni arhiv u Osijeku: HR-DAOS-470-IV-17-3-1, HR-DAOS-470-IV-17-3-2, HR-DAOS-470-IV-17-4.

Goss, „Sv. Marija u Bapskoj, ponovo nakon trideset i pet godina“, 8, bilj. 12.

Gvozdanović, „Crkva sv. Marije Božje u Moroviću“, 18.

Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I, 337.

Horvat, Z., „Opeka u arhitekturi srednjeg vijeka kontinentalne Hrvatske“, 14-15.

Mažuran, *Valpovo - sedam stoljeća*, 35.

Sršan, „Katoličke župe u Slavoniji, Baranji i Srijemu u srednjem vijeku (1332.-1337.)“, 287.

Sršan, *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824.g.*, 7.

Sršan, Stjepan, ur.: *Kanonske vizitacije Baranje, 1829.-1845*, II. knjiga, Osijek: DAO, Đakovo: Biskupija Đakovačko-srijemska, 2004., 328-329.

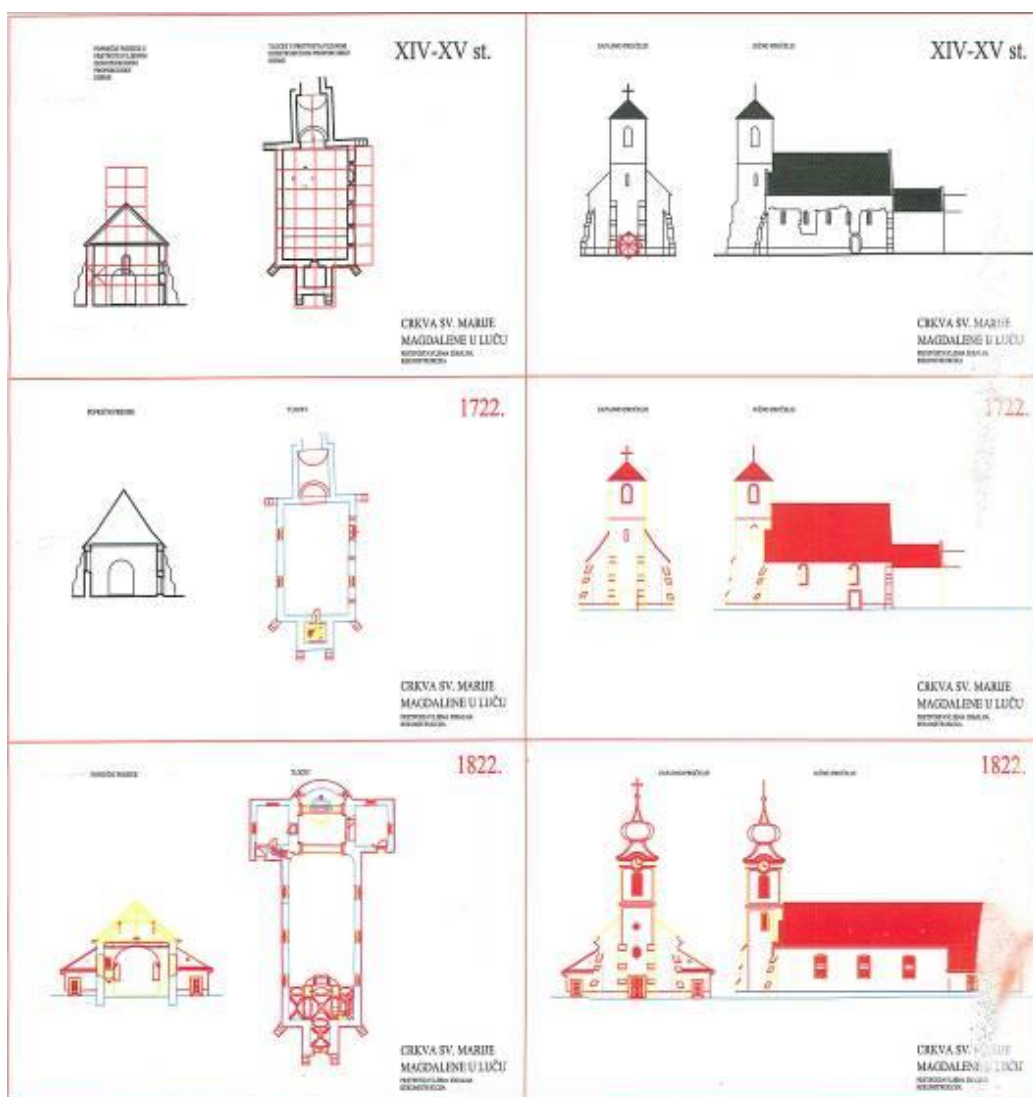
Papić, T., *Crkva sv. Marije Magdalene u Luču - Konzervatorska studija*, neobjavljeni tekst. Do novih saznanja o prvoj lučkoj crkvi došlo se tijekom njezine obnove 2017.g.

TABLA LXXXVII

Sl. 262 i 263. Crkva sv. Marije Magdalene, Luč, zapadno i južno pročelje.

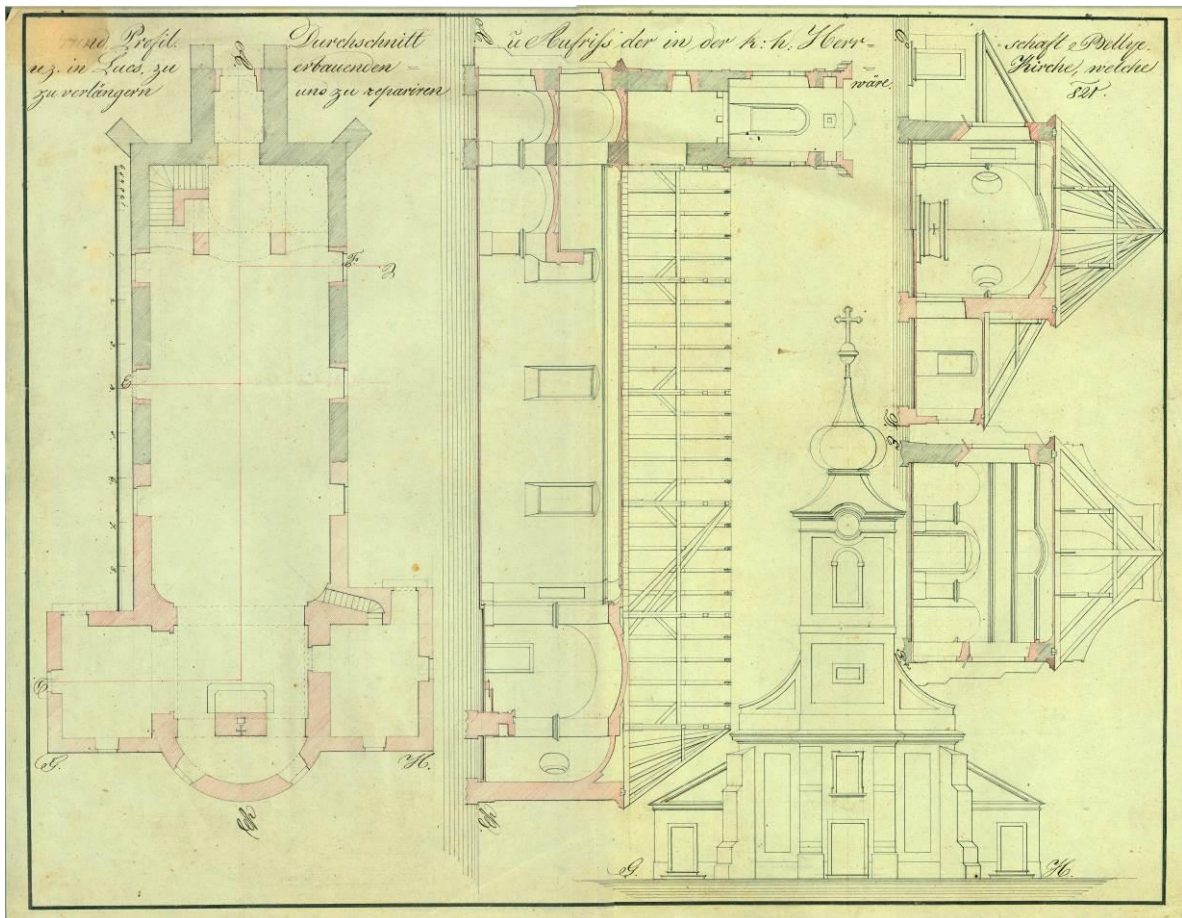

Sl. 264. Crkva Sv. Marije Magdalene, Luč, Rekonstrukcija graditeljskih faza (Papić, T., *Crkva sv. Marije Magdalene*).

TABLA LXXXVIII

Sl. 265. Crkva sv. Marije Magdalene, Luč, srednjovjekovni prozor broda crkve.

Sl. 266. Nacrt obnove crkve sv. Marije Magdalene u Luču (HR-DAOS-470-IV-17-3-1).

Kneževi Vinogradi (Herceg – Szőlős), Reformatorska kršćanska crkva

Na uzvisini usred mjesta Kneževi Vinogradi nedaleko Osijeka smještena je izvorno srednjovjekovna crkva nepoznata titulara, danas reformatorska kršćanska crkva. To je dvoranska crkva zaključena poligonalnim svetištem, s kvadratnim zvonikom na zapadnom pročelju. Zvonik i svetište uokvireni su dvodijelnim potpornjacima. Ulaz u crkvu nalazi se s južne i zapadne strane; južni ulaz oblikovan je kao zaseban volumen predvorja. Južno pročelje razvedeno je sa šest nejednakih prozora koji ukazuju na dva različita srednjovjekovna sloja. Sjeverno pročelje crkve nema otvora. U zaključku svetišta naknadno je probijen otvor u obliku okulusa. [TABLA LXXXIX, Sl. 267 i 268]

U pisanim izvorima crkva u Kneževim Vinogradima se spominje od 14. st. György Györffy navodi tri mjesta za toponim Szőlős, pri čemu jedan Szőlős smješta u današnje Kneževe Vinograde. Csánki također navodi tri mjesta koja danas odgovaraju toponimu Szőlős, a za Herceg-Szőlős (Kneževi Vinogradi) navodi sljedeće: spomen mjesta *Vilicus de Zeleus* (Szőlős) poznat je iz 1341.g., *Zeuleus possessio* iz 1357., kao *Zewles* se spominje 1370.g, kao *Zewlws* 1460.g. te kao *Zewlews* 1494.g. Dijelom je posjed pripadao trgovištu Bodolya, dijelom sečujskom vlastelinstvu. Prema ispravi koju donosi Csánki, obitelj Korodskih stječe pravo uživanja posjeda *Zewlews* (Szőlős) i *Kw* (Kő) od plemića Sečujskih, ukoliko im ne vrate posuđeni novac. U pisanim izvorima ne spominje se srednjovjekovni titular crkve. Također, srednjovjekovna crkva se ne spominje u popisima župa izrađenim za ubiranja izvanrednog poreza, tzv. papinske desetine. Prema defteru iz 1554.g., za osmanskog vladanja Kneževi Vinogradi pripadaju branjinvrškoj nahiji, u Mohačkom sandžaku.

Prema opisima Pála Szekélyja, propovjednika iz Kneževih Vinograda, sastavljenim 1817.g., reformatorska zajednica u Kneževim Vinogradima jedna je od 120 takvih zajednica koje je osnovao 1521.g. reformatorski biskup Mihajlo Starin (Mihály Sztárai); 1576.g. u njoj je održana sinoda baranjskih župa. Isti autor donosi i opis crkve prije njezine obnove, kao i opis radova obnove crkve iz 1803.g.: kontrafori crkve su - naprijed i odzad - s donje strane bili toliko istrošeni, da su oni više visili na zidu; na zadnjoj (sjevernoj) strani crkve bila su vidljiva dva velika "vrata" koja su bila zazidana samo s redom opeka; južni prozori "pružali su se duboko dolje kao rupe, bez prozora." Tijekom obnove uklonjeni su trošni potpornjaci, zazidana su dva široka otvora na sjevernom zidu broda crkve, dograđeno je predvorje uz južni zid broda 1813.g. te je obnovljen zvonik. Zvonik je obnovljen prvi puta 1793.-94.g., te su 1803.-1805.g.

vršeni neki popravci. Za obnovu zvonika - najvjerojatnije za povišenje - od princa Albrechta (vlastelina ovog područja) dobili su 20.000 opeka i 200 forinti pomoći.

Reformatorska crkva u Kneževim Vinogradima ne spominje se u stručnoj literaturi; kao moguća srednjovjekovna crkva spominje se u kataloškom pregledu mađarske srednjovjekovne arhitekture. Istražni radovi crkve izvedeni su u dvije kampanje: 2002.g. i 2008.g.

Graditeljski slojevi

Istražnim radovima ustanovljena su tri srednjovjekovna graditeljska sloja. Četvrti, novovjekovni graditeljski sloj obuhvaća niz obnova i manjih zahvata kojima je crkva prilagođena protestantskoj liturgiji. [TABLA XC, Sl. 270]

Prva ili najranija crkva otkrivena je djelomično u arheološkom sloju tijekom istražnih radova 2008.g. To je bila jednobrodna i jednoapsidalna građevina - nije utvrđen oblik svetišta. Dužina broda iznosila je 6.25 m, a dužina otkrivenog dijela svetišta 2.77 m: širina broda iznosila je 3.91 m, odnosno 5.47 m sa zidovima (debljina zidova iznosila je 0.78 m).

Drugi graditeljski sloj obuhvaća dogradnju novog broda crkve, uslijed koje brod prve crkve postaje svetište nove crkve. Nova crkva je tipološki bila jednaka staroj, samo većih dimenzija. Dužina broda crkve iznosila je 18 m, a širina 9.90 m. U gradnji se koristila antička i srednjovjekovna opeka. Debljina zida iznosi 0.90 m. Sačuvan je južni i sjeverni zid broda II. crkve, tri prozora na južnom zidu (još jedan je skriven unutar krovništa južnog predvorja) te fragmenti potkrovnog vijenca na južnom i sjevernom zidu broda. Vijenac je izveden ornamentima zubaca pile; dekorativnim motivom zubaca pile oblikovani su i vanjski bridovi špaleta prozorskih otvora. [TABLA LXXXIX, Sl. 269] Ulaz u crkvu bio je sa južne strane i, najvjerojatnije, zapadne strane. Smještaj južnog portala na istočnu stranu južnog zida pokazuje sličnosti s jednakim rješenjem pozicije južnog portala na crkvi sv. Marije Magdalene u Luču.

Treći graditeljski sloj obuhvaća dogradnju zapadnog zvonika i novog poligonalnog svetišta jednake širine kao i brod crkve te crkva postaje dvoranska crkva sa zvonikom uz zapadno pročelje. Tim dogradnjama crkva poprima postojeće dimenzije: 9.10 x 30.60 m; dimenzije zvonika iznose 5.5 x 5.2 m. Svetište i zvonik su bili uokvireni dvodijelnim potpornjacima. U svetištu je bio izveden radijalni svod. Nema tragova trijumfalnog luka. U svetištu su otkrivene tri niše: pravokutna niša sa slikanim prikazom stiliziranog četverolista, niša s lukom 'magarećih leđa' te moguća sedilija. Prozorski otvori su bili izvedeni na južnom zidu svetišta, no nije ih bilo u zaključku svetišta. Prozori su smješteni niže u odnosu na ranije prozore (prozore II. sloja) i šireg su svijetlog otvora odnosno manjeg skošenja špalete. Krajnje istočni prozor je duži od ostalih te je vjerojatno osvjetljavao svetište. Prozori završavaju lučnim

nadvojem, nema tragova mrežišta. Špalete su dekorirane izmjenom bočnog i dužnog slaganja opeka. Opeka svetišta je formata 27 x 5 x 15 cm, 29 x 5 x 18 cm.

Dogradnja zapadnog zvonika izvedena je srednjovjekovnom opekom, dimenzija 25/26 x 5 x 11/12 cm. Zvonik je kvadratnog tlocrta, poduprt s četiri potpornjaka, bez prizemnog trijema. Zapadni portal crkve u Kneževim Vinogradima oblika je izduženog kvadrata, istaknut je u odnosu na zid, a na kompoziciji portala nisu nađeni profilirani detalji. Gornju zonu portala (iznad nadvratnika) čine dva pravokutna polja. U razini prvog kvadratnog polja cijelom dužinom zapadnog zida izveden je vijenac sa skošenjem - okapnica. Srodno rješenje istaknutog portala nalazi se na crkvi u Martinu. Otvori zvonika su izrazito uski (puškarnice) na drugoj i trećoj etaži, a na četvrtoj etaži je prozor lučnog nadvoja. Na prvom katu zvonika sačuvan je ulaz na kor, odnosno nekadašnju zapadnu ili velikašku emporu: to je zidani otvor sa segmentnim lukom nadvoja. Na sjevernoj strani portala vidljivo je oblikovanje moguće štapne profilacije ili oblog skošenja korištenjem opeke zaobljenog brida. Na sjevernoj strani niše portala pronađen je natpis: *1586 (1386?) Sui? Dei ? ruinata?* Postojanje velikaške empore na zapadnom zidu potvrđeno je i ležištima greda na bočnim zidovima crkve, no nije moguće utvrditi je li empora izvedena u drugom ili trećem srednjovjekovnom graditeljskom sloju.

Na drugoj i trećoj etaži zvonika vidljivo je zidanje kamenom lomljencem i srednjovjekovnom opekom formata 26/27 x 5/6 x 12/13 cm. Na četvrtoj etaži se nastavlja novovjekovna nadogradnja i uređenje krovišta zvonika. Tijekom niza obnova u 18. i 19. st. crkvi je dograđeno predvorje uz južni zid, zvonik je povišen i izveden je piramidalni krov, uklonjeni su potpornjaci svetišta, kao i svodovi svetišta da bi u prostoru svetišta bio izveden novi kor.

Datacija - zaključak

Dataciju graditeljskih slojeva moguće je tek okvirno utvrditi analizom arhitektonskih elemenata odnosno njihovom usporedbom sa srodnim primjerima slavonske srednjovjekovne arhitekture u ruralnim i manjim sredinama. Tako dimenzije crkve iz prvog srednjovjekovnog sloja približno odgovaraju dimenzijama najranijih crkvi istočnohrvatske ravnice (Koprivna, sv. Ilija, Vinkovci - prva crkva, Bapska - prva crkva, Luč - prva crkva), te je istu crkvu moguće smjestiti u širok vremenski raspon kraja 12. i prve polovine 13. st. Drugu graditeljsku fazu, odnosno dogradnju broda crkve, naizgled je lakše datirati uslijed dekorativnih motiva zubaca pile koji oblikuju špalete južnih prozora i potkrovni vijenac, no u provincijskoj arhitekturi na rubovima Hrvatsko-Ugarskog kraljevstva romanički rječnik preživljava sve do u 14. st. Usporedbom sa srodnim primjerima istočnohrvatske ravnice (Luč – II. graditeljski sloj, Lug,

Koška), II. graditeljski sloj u Kneževim Vinogradima je moguće datirati u vrijeme oko sredine 13. st. Dogradnja svetišta i zvonika čine treću graditeljsku fazu za koju, kao ni za prve dvije, ne postoje pisani izvori, no približnu dataciju moguće je utvrditi putem tipologije: dvoranski tip crkve *Saalkirche* pojavljuje se u istočnohrvatskoj ravnici u kasnom srednjem vijeku, u 14. i 15. st. (franjevačka crkva sv. Luke u Lipovcu, iločka franjevačka crkva sv. Marije (sv. Ivana Kapistrana) te valpovačka dvorska kapela sv. Ladislava (danas sv. Trojstva)), i to na primjerima reprezentativne arhitekture (redovničke i dvorske) čiji su patroni plemićke obitelji; tek kasnije taj tip preuzimaju i manje župne crkve, u Kneževim Vinogradima i Novim Mikanovcima. Andela Horvat navodi kako tip dvoranske crkve prodire u naše krajeve oko 1500.g., što se odnosi na arhitekturu u manjim i ruralnim sredinama. Dodatnu poteškoću u interpretaciji svetišta crkve u Kneževim Vinogradima predstavlja nepoznavanje pozicije trijumfalnog luka, odnosno nepoznavanje ukupne dužine svetišta, kao i zadržavanje ravnog stropa (tabulata?) u brodu crkve, dok je svetište bilo svođeno. U oblikovanju niša u svetištu vidljiv je lažni šiljati luk i luk 'magarećih leđa', koji svjedoči o dekorativnoj primjeni šiljatog luka (odlika provincijalne arhitekture rubnih dijelova Hrvatsko-Ugarskog kraljevstva kroz cijelo 14. st. i, dijelom, 15. st.). Na osnovi analize tlocrta i arhitektonskih elemenata III. graditeljskog sloja, moguće je dogradnju svetišta i zvonika okvirno datirati u vrijeme kraja 15. st., kada dvoranski tip crkve prodire i u sakralnu arhitekturu u manjim i ruralnim sredinama, koja graditeljsko-stilske principe gotike primjenjuje na dekorativan i gotovo proizvoljan način.

Literatura:

- Andrić, Stanko, „HERCEG OD SZEKCSŐA (Hercezi Sečujski, Szekcsői Herceg, Hercegh de Zekchew, Herczeg de Zekchw)“, *Hrvatski biografski leksikon*, hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7517
- Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, II, 529, 890.
- Državna uprava za obnovu i restauriranje spomenika kulture, Budimpešta, *Kneževi Vinogradi, Reformatorska crkva*, autori: László Gere, Csaba László, Judit M. Kaló, Zsolt Zsécsi, Dokumentacija istraživanja 2002.g., KO Osijek, neobjavljeni tekst.
- Györfly, *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza*, 394.
- Horvat, A., *Između gotike i baroka*, 33.
- Horvát, Gondos, *Somogy, Tolna és Baranya*, 241-243.
- Káldy-Nagy, Gyula, *Baranya megye XVI. Századi török összeírásai*, Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Tars. Kiadványai, 1960., 103, 144.
- Konzervatorski odjel u Osijeku, Autor: Ivanušec, Zahirović, Marinović, Mutnjaković, *Reformirana kršćanska crkva Kneževi Vinogradi, Druga faza istražnih konzervatorskih radova*, KO Osijek, neobjavljeni tekst.
- Lábadi, Károly, *Istenek népei a Drávaszögben*, Eszék: Eszéki kiadás, 2000., 113, 115-117.
- Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 78.
- Szakács, „On the Borderlines of Romanesque Architecture“, 209-234.

TABLA LXXXIX

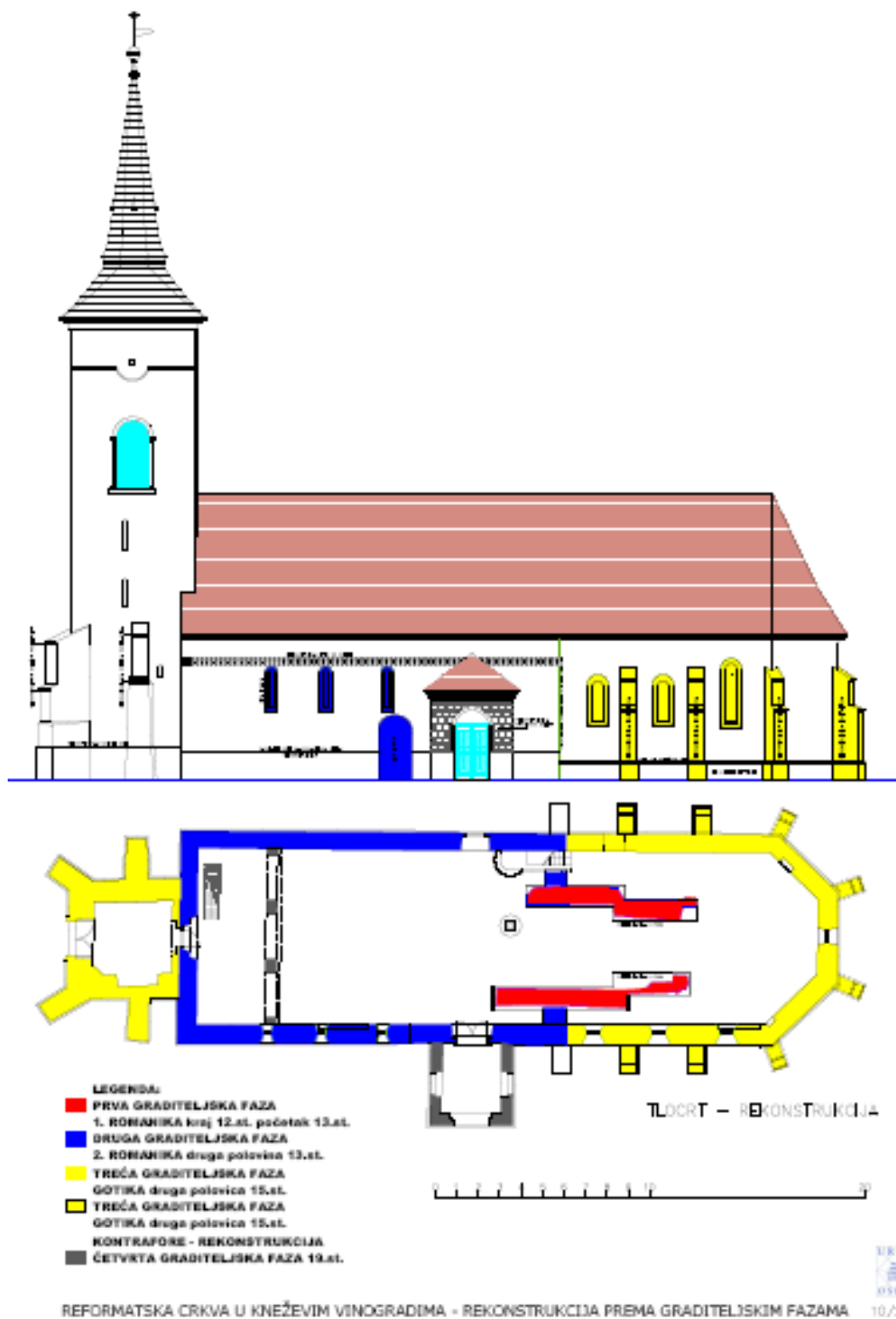

Sl. 267 i 268. Reformatorska crkva u Kneževim Vinogradima.

Sl. 269. Reformatorska crkva, Kneževi Vinogradi, južno pročelje broda crkve (II. graditeljski sloj)

TABLA XC

Sl. 270. Reformatorska crkva u Kneževim Vinogradima - graditeljske faze prema Ratku Ivanušecu (izradio: Urbos d.o.o. Osijek, dokumentacija KO Osijek)

Đakovački Selci, crkva sv. Martina (?)

Na mjesnom groblju nedaleko sela Đakovački Selci u blizini Đakova nalaze se ostaci srednjovjekovne crkve, sačuvane samo u temeljima. Crkva je srušena 1872.g., do 1984.g. bila je poznata samo u pisanim izvorima, no slučajni nalaz njezinog temeljnog sloja potaknuo je sustavna arheološka istraživanja, koja je 1990.g. vodila Vanda Karač (tadašnji župnik, Ivan Zirdum, 1984.g. organizirao je provizorno iskopavanje koje je rezultiralo otkrićem dijela temeljnog sloja crkve). Vanda Karač je navela kako je srednjovjekovna crkva bila posvećena sv. Martinu, te se ista crkva otada pod tim titularom navodi u stručnoj literaturi.

Malu jednobrodnu crkvu činio je brod gotovo pravokutnog oblika (vanjske dimenzije: 8 x 11,5 m) sa plitkim polukružnim svetištem. Crkva je pravilno orijentirana, zidana je tankim pločastim kamenom i, moguće, opekama koje je nađena u tragovima. Debljina zidova iznosi 0.95 m. Vanda Karač navodi kako je tlocrt crkve u svojim ukupnim vanjskim gabaritima komponiran adicijom kvadrata (8 x 16 m = 1:2), dok je odnos broda i svetišta određen zakonom zlatnog reza; crkvu datira u vrijeme prve polovine 13. st.

Selci se spominju 1244.g. - *intra Stelcham (Scelcham)*; crkva u Selcima navodi se u popisu župa za papinsku desetinu 1332.g., a posveta sv. Martinu navodi se od 1372.g.; kroz 14. st. i 15. st. spominje se *possessio Zeulche, Zelyche, Zelche, Zelche, Zelyche*. U osmanskome periodu ima status nahije, kad je crkva služila „kao provizorna katedrala naslovnih bosanskih biskupa“. Postojanje župe Selci se spominje u izvještajima fra Tome Ivkovića iz 1630.g. i fra Marijana Maravića iz 1655.g. Fra Nikolić u svome Izvještaju iz 1660.g. navodi 'kameni' crkvu sv. Franje te drvenu crkvu sv. Katarine.

U izvorima se spominje nekoliko titulara zidane crkve u današnjim Đakovačkim Selcima: srednjovjekovni titular sv. Martina, te titulari sv. Nikole i sv. Franje za osmanskog perioda. Srednjovjekovni titular se, moguće, izgubio tijekom osmanskog osvajanja Slavonije. Kako se vidi u biskupskim izvještajima iz 17. st., unutar jedne župe nalazilo se nekoliko crkvi iz nekoliko susjednih sela te je moguće kako se titulari sv. Nikole i sv. Franje odnose na dvije različite crkve, od kojih se jednu može poistovjetiti s današnjim ruševinama koje je Vanda Karač prepoznala kao crkvu sv. Martina.

Prema njezinoj tipologiji (brod gotovo pravokutnog oblika s polukružnim svetištem), malim dimenzijama, utvrđenim proporcijama (adicija kvadrata i zlatni rez) te materijalu gradnje (lomljeni kamen), srednjovjekovna crkva u Đakovačkim Selcima srodna je primjerima sakralne arhitekture u manjim i ruralnim sredinama istočne Slavonije iz vremena

prve polovice 13. st. (Kneževi Vinogradi i Luč (prvi graditeljski sloj), prva crkva sv. Ilije na Meraji, Martin, Bapska) te je u to vrijeme moguće smjestiti njezin nastanak.

Literatura:

Barlé, „Popis župa u donjoj Slavoniji“, 170.

Draganović, „Izvješće fra Tome Ivkovića“, 65-78.

Engel, *Valkóvármegye*, 98.

Fermendžin, *Acta Bosnae*, 475-480.

Karač, „Istraživanje romaničke crkve sv. Martina u Đakovačkim Selcima“, 36-40.

Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, 238.

Nuštar, benediktinska opatija sv. Duha

Benediktinska opatija sa crkvom sv. Duha u Nuštru u cijelosti je uništena u post-osmanskoj obnovi Slavonije te o istoj saznajemo tek na osnovi pisanih izvora i dvije baze stupova. Vjekoslav Jukić lokaciju nekadašnje opatije prepoznaje na lokalitetu Zidine, oko 2 km zapadno od središta mjesta, na uzvišenju u blizini velike okuke rijeke Vuke. Autor sažima dotadašnja povijesna, arheološka i povijesno-umjetnička istraživanja te na području Nuštra opisuje kontinuitet naseljenosti od pretpovijesti do današnjih dana. Tako navodi istraživanja Danijela Petkovića, Iskre Janošić i Željka Tomičića, prema kojima je antički Nuštar bio smješten na putu koji se od *Cibala* (Vinkovaca) jednim krakom protezao prema *Cornaccumu* (Sotinu), a drugim prema *Mursi* (Osijeku). Jukić navodi kako su na lokalitetu Zidine nađeni tragovi koji svjedoče o prisutnosti ranosrednjovjekovne bjelobrdske kulture na ovom području, što je uvod u vrlo zanimljivu srednjovjekovnu pisanu povijest koju u dokumentima možemo pratiti od darovnice Andrije II. iz 1220.g., u kojoj se spominje ivanovački posjed u široj okolini Nuštra i Cerića. Spomenuta darovnica izravno je vezana uz poslanicu pape Honorija III., koja je izdana 1225.g. „... a u njoj papa daje upute o rješavanju spora između ivanovaca i benediktinaca vezano uz posjede u okolini Nuštra, tj. uz pravo na samostan Sv. Duha. Još su tri dokumenta iz 13. stoljeća direktno ili indirektno vezana uz samostan (u njima se spominje kao susjedni teritorij nekog opisanog posjeda ili se spominju neki njegovi posjedi). Benediktinski samostan Sv. Duha također se spominje 1334.g. u popisu prikupljanja papinske desetine. Tom je prilikom prikupljač poreza zapisao kako opat samostana nije ni te kao ni prošle godine ništa uplatio na ime poreza.“, navodi Jukić.

Iz povijesnih izvora saznajemo kako su u prvoj polovini 15. st. samostan obnovili Gorjanski (u čijem je posjedu od 1419.g.), no nije moguće utvrditi obim te obnove. Goss i Jukić navode mogućnost da Gorjanski samostan obnavljaju u gotičkom stilu, s dva zvonika na zapadnom pročelju i gotičkim freskama. Stanko Andrić ističe da je samostan bio opustošen, tj. napušten, pa je pitanje njegove gotizacije donekle upitno, iako vrlo vjerojatno.

Povijesne izvore o nastanku benediktinske opatije i srednjovjekovnog naselja u okolini sa župnom crkvom sv. Nikole istražio je Stanko Andrić, koji zaključuje kako je samostan Svetog Duha na Vuki bio podignut na dotad nenaseljenom, odnosno bezimenom zemljištu - tek se u 14. st. javlja uz njega naselje, koje upravo po samostanu dobiva ime. Naziv naselja uz samostan bilo je *Monostor*, *Monostur*, a od 14. st. *Berzétemonostor*, prema vlasnicima posjeda od polovine 14. st. i patronima crkve, obitelji Berzété (dio posjeda već 1381.g. stječe Nikola Gorjanski). Andrić navodi kako je u srednjovjekovnom Nuštru postojala i župna crkva sv.

Nikole, koja se ne spominje pod tim titularom u popisima župa sačinjenim za ubiranja izvanredne papinske desetine, no navodi se *Dominicus de Monostor* odnosno *Dominicus de Sancto Spiritu* - Andrić zaključuje kako su to srednjovjekovni nazivi naselja uz benediktinski samostan, a navodi iz popisa župa odnose se na župnu crkvu sv. Nikole. Postojanje samostana sv. Duha i crkve sv. Nikole potvrđuje povelja iz 1428.g., kojom posjedi Mikolskih prelaze u ruke obitelji Gorjanskih, a na kojima se nalazi kameni samostan braće reda sv. Benedikta utemeljen u čast Svetoga (Duha) te također kamena župna crkva posvećena sv. Nikoli biskupu i ispovjedniku. Nakon smrti Joba Gorjanskog i izumiranja njegova roda 1481.g., posjed je u vlasništvu kralja Matije 1485.g.

Navodno je crkvu radi vrijedne građe namjeravao srušiti kaniški paša Alija Sokolović 1610.g., no rušenje su spriječili tamošnji katolici - crkva se spominje pod titularom Presvetog Trojstva. Opis crkve netom nakon odlaska Osmanlija donosi popis vlastelinstva Ivankovo iz 1702.g.: „velika obzidana crkva Svetoga Duha s dva tornja, ali bez krova, u kojoj, kako vele glasine, leži veliko blago“. Detaljniji opis nalazimo u zapisima vizitatora Gabrijela Bakića, pečuškog prepošta, i Andrije Natalija, župnika iz Nijemaca, iz 1729.g., prema kojem su dimenzije crkve iznosile 18 x 42 hvata (1 hvat = 6 stopa = 1.9 m), a crkva je bila trobrodna bazilika s dva tornja na zapadnom pročelju. Kako je nakon odlaska Osmanlija samostanski kompleks bio zapušten, odlukom grofa Maximiliana Gosseau d`Hennefea, glavnog projektanta osječke Tvrđe, samostan 1726.g. postaje glavni izvor građevinskog materijala za gradnju njegovih novih dvora i kapele koji se danas nalaze u centru Nuštra; grof je podigao malenu drvenu kapelu Presvetog Trojstva, na čijem je mjestu zatim 1810.g. izgrađena nova zidana kapela Sv. Ane.

Dimenzije i tlocrtni oblik benediktinske crkve ostaju nepoznanica. Jedini materijalni ostaci koje trenutno možemo povezati sa samostanom jesu dvije romaničke baze koje se danas nalaze u Gradskom muzeju Vinkovci, a koje Jukić opisuje kao baze s ugaonim listićima kakve su se mogle naći širom zemalja krune Sv. Stjepana, pa i čitave zapadne Europe - njihove dimenzije jasno svjedoče o impozantnoj veličini samostana i crkve. Postolje baza je u donjem dijelu četvrtasta oblika, na koje se nastavlja baza kružnog profila iz koje na sve četiri strane izlaze listolike forme, a na koji se nastavlja još jedan dio također kružnog profila. Vladimir P. Goss pretpostavlja kako baze nisu došle u Gradski muzej Vinkovci direktno sa lokaliteta Zidine, već iz baroknog nuštarskog dvorca; datira ih u kraj 12. st. ili u prvu polovicu 13. st.

Istraživanjem mađarske benediktinske arhitekture Sándor Tóth je utvrdio kako se u vremenu 1060.-1100.g. podižu samostani čiji tlocrt predstavlja tip benediktinske crkve u Mađarskoj: trobrodna i troapsidalna crkva s jednim ili dva zvonika na zapadnom pročelju

(ranije i kasnije benediktinske crkve pokazuju veću raznolikost tlocrta te tipološku neujednačenost). Ako se prihvati mogućnost da je nuštarska crkva pripadala tom tipu (njezin tlocrt samo se pretpostavlja na temelju novovjekovnih opisa), moguće je da je ona nastala kao odjek ranije mađarske arhitekture iz vremena oko 1100.g., no moguće je, također, i ranije porijeklo crkve od njezina prvog spomena u listinama. Dvije baze stupova gotovo su identične bazama iz također nestale benediktinske crkve u Földváru, koju je osnovao kralj Bela II. u prvoj polovici 12. st., a srodne su i rudinskim bazama. Na ranijim primjerima baza stupova, uglovi baza su uglavnom bili jednostavno skošeni ili su baze bile oblikovane dekorativnim motivima, no tek od početka 12. st. zamjetno je naglašavanje volumena forme što je odmak od ranije umjetnosti koja se oslanjala na bizantske uzore, uvezene preko Aquileje. Stoga se može reći kako je nuštarski samostan osnovan u vrijeme kada je u mađarskoj umjetnosti već izvršen odmak od bizantskih uzora prema voluminoznijoj figuralnosti i naturalizmu - Sándor Tóth prva ostvarenja tih tendencija vidi na plastici pečuške katedrale. Dakle, moguće je da je nuštarski samostan sa crkvom osnovan već u 12. st., a po stilskim karakteristikama (koje nisu brojne!) može ga se čak smjestiti u sredinu 12. st., no treba uzeti u obzir kako je Srijem do kraja 11. st. bizantski, te kako taj prostor još dugo predstavlja nesiguran prostor granice. Uzevši u obzir i uvoz arhitektonskog tipa i umjetničkih karakteristika iz Ugarske do prostora južne ugarske granice, gdje je osnovana opatija u Nuštru, vjerojatno je ona nastala tek kasnije, odnosno u vrijeme oko 1200.g.

Literatura:

Andrić, "Benediktinski samostan Svetog Duha u Nuštru", 65-100.

Dimitrijević, „Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla“, 180-183.

Goss, "Gorjanskis and Horvats", 349-356.

Goss, *Stotinu kamenčića izgubljenog raja*; 93.

Jukić, *Srednjovjekovna umjetnička topografija istočnohrvatske ravnice (od 11. do početka 14. st.)*, 32-34.

Petković, *Srednjovjekovna naselja sjeverozapadnog dijela vinkovačkog kraja*, 182-202.

Sršan, *Josip Brüstle, Povijest katoličkih župa u istočnoj Hrvatskoj do 1880. godine*, 113-116.

Sršan, Stjepan, preveo i priredio: *Kanonske vizitacije, knjiga IV, Srijem 1735.-1768.*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, Đakovo: Biskupija đakovačka i srijemska, 2006., 658.

Tomičić, "Monasterium - Monuštar - Nuštar", 38, 44, 49

Tóth, "Benedictine Churches in the Eleventh and Twelfth Centuries", 637-650.

Vanino, Miroslav, „Kašićevo izvješće o don Šimunu Matkoviću (1613.), *Vrela i prinosi - zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima*, (1932.): I, 93.

Đakovo, Katedrala sv. Petra i biskupski dvor

Đakovo postaje sjedište Bosanske biskupije u prvoj polovici 13. st., kada je dotadašnji posjed *Dyaco* oduzet Pečuškoj biskupiji i dodijeljen Bosanskoj, sukladno darovnici hercega Kolomana (1226.-1242.) iz 1239.g. Pečuški biskup oko 1252.g. bosanskom biskupu prepušta crkvenu župu u Đakovu, zajedno s još desetak župa na tom području prema Savi i Bosni. U papinskim popisima crkvene desetine iz prve polovine 14. st. navedeno je pet župa koje su pripadale sastavu Bosanske biskupije: *Boldogasszonyfalva*, *Szent György*, *Dragotin*, *Berezna* (Blezna) i *Szent Mihály*.

Na području Đakova u 13. st. nastaje utvrđeni biskupski grad koji se sastojao od katedralne crkve, dvora, kanoničkih kurija, franjevačkog samostana i drugih pomoćnih zgrada, no čiji obim još nije u cijelosti istražen. Jedini danas vidljivi ostatci srednjovjekovnog grada Đakova su zapadni obrambeni zid, sačuvan u dužini od 40 m i visini od 10 m, koji zatvara kvadratno dvorište omeđeno biskupskim dvorom i katedralom, i dio svetišta srednjovjekovne katedrale, adaptiran u skladište (u prizemlju) i biskupsku kapelicu (na katu).

Dragan Damjanović navodi kako je izgradnja zidina započela vjerojatno paralelno s velikim građevinskim radovima za biskupa Lovre Lorandija (1336.-1347.), a pretpostavlja se da je već 1380.g. utvrda bila izgrađena u cijelosti, a najkasnije do 1406.g., budući da se tada Đakovo u dokumentu po prvi puta naziva *castrumom* (tvrđavom). Za osmanske vlasti turska vojna posada uselila u biskupsku tvrđu, koju je sredinom 17. st. posjetio Evlija Čelebija te istaknuo dobro stanje tvrđave u kojem je u tom trenutku stolovao Ibrahim Paša. Evlija Čelebija navodi kako je unutar biskupskog grada Đakova stajao Ibrahim-pašin saraj, očito misleći na karavan-saraj čiji je osnivač bio određeni Ibrahim-paša. Jedini objekt koji bi se u 16. st. mogao vezati za Memibegoviće, u čijem posjedu je bilo osmansko Đakovo, jest mesdžid čeribaše Mehmeda, kako je zabilježen u popisu Požeškog sandžaka iz 1565.g., za koji Fazileta Hafizović pretpostavlja da je do naših dana sačuvan kao crkva Svih Svetih.

Katedralna crkva, koja se nalazila unutar tvrđave, bila je u to vrijeme pretvorena u džamiju, sudeći po crtežu Đakova iz 1697.g., nastalom dakle na samom kraju Velikog bečkog rata, sačuvanom u Ratnom arhivu u Beču.

Nakon oslobođenja Slavonije, a za biskupa Josipa Čolnića (1751.-1773.), započinje nestajanje srednjovjekovne utvrde podizanjem današnjeg uličnog, odnosno istočnog baroknog, glavnog krila nadbiskupskog dvora koji je sagrađen djelomično na mjestu srednjovjekovnog zida - vjerojatno je pri tome iskorišten materijal srednjovjekovnog zida (ako ne i zid sam). Arheološka istraživanja iz 1992.g. potvrdila su kako je nova barokna katedrala u cijelosti

izgrađena na temeljima i zidovima srednjovjekovne crkve. Do polovine 19. st. sjeverna i istočna strana tvrđave bila je u potpunosti razgrađena. Obnovi ostatka srednjovjekovnog zida pristupa se 1888.g., inicijativom biskupa Strossmayera, koji podiže i novu neoromaničku katedralu crkvu.

Arheološkim istraživanjima iz 1992.g., provedenim u dvorištu Nadbiskupskog dvora, otkriven je tlocrt đakovačke katedrale sv. Petra: bila je to jednobrodna crkva s neznatno užim poligonalno zaključenim izduljenim (dubokim) svetištem te zvonikom pravokutnog ili kvadratnog (nije u cijelosti istraženo) tlocrta uz zapadno pročelje. Pravilno orijentirana crkva građena je bila opekom. Voditelj istraživanja Zvonko Bojčić spominje dva graditeljska sloja srednjovjekovne katedrale, te navodi otkriće donjeg dijela gotičkog portala u sjevernom zidu crkve: uz donji dio portala, otkriveni su i dijelovi dovratnika te profilirani kameni prag - Bojčić tvrdi da se radi o sporednom portalu, licem okrenutim prema unutrašnjosti crkve.

Diana Vukičević-Samaržija izgradnju đakovačke katedrale smješta u polovinu 13. st., a kao jedini ostatak srednjovjekovne katedrale navodi kapitel od kamena pješčenjaka (vel. 54 x 34 cm, vis. 32 cm; inv.br. KS 820) koji je, kao dar biskupa Strossmayera, pohranjen u Arheološkom muzeju u Zagrebu, te koji autorica interpretira kao najraniji kapitel prijelaznog, romaničko-gotičkog tipa (*Übergangstil*) u Slavoniji, no koji ne odaje izrazitu stilsku pripadnost srednjoeuropskom krugu. Vladimir P. Goss navodi kako je kapitel iz romaničko-gotičke đakovačke katedrale, datira ga u 13. st. te uočava tragove preklesavanja i dubljenja. Na prednjoj strani kapitela prikazana su dva krilata zmaja s isprepletenim vratovima i zmijolikim glavama.

Osim utvrđivanja dva srednjovjekovna graditeljska sloja (koja nisu detaljnije objašnjena), u izvještaju o arheološkim istraživanjima srednjovjekovne katedrale nema podataka koji bi omogućili bolje poznavanje spomenika - istraživači nedostatak kamene plastike tumače njegovom reutilizacijom za pripremu tla i temelja postojeće katedrale.

Literatura:

Bojčić, Zvonko, *Izvještaj o izvedenim arheološkim istraživanjima u Biskupskom dvoru u Đakovu*, Osijek, 1992., 2-3, KO Osijek

Bojčić, Zvonko, *Istraživanja u Biskupskom dvoru u Đakovu 1992.*, rukopis.

Bösendorfer, *Crctice iz slavonske povijesti*, 162, 338, 339.

Brunšmid, „Kamene spomenici Hrvatskoga narodnog muzeja u Zagrebu“, II, 127-197.

Ćelebija, *Putopis*, I, 240, 266.

Damjanović, Dragan, *Đakovačka biskupska tvrđa i njezina obnova u 19. st.*, neobjavljeni tekst, u: Papić, T., *Konzervatorska studija - srednjovjekovni obrambeni zid u sklopu Nadbiskupskog dvora u Đakovu*, KO Osijek.

Gašić, Emerik, *Kratki povijesni pregled biskupija bosansko-đakovačke i srijemske*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2000., 17.

Goss, *Stotinu kamenčića izgubljenog raja*, 94.

Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 154.

Hafizović, „Novi podaci o vakufu/legatu Benlu-age u Đakovu“, 41, 42, 44, 46.

Kiss, „Utemeljenje i teritorijalni opseg Pečuške biskupije“, 369, 370.

Mažuran, Ive, „Đakovo i Bosansko-đakovačka biskupija od 1239. do 1536. godine“, *Diacovensia : teološki prilozi*, br. 3/1 (1995.): str. 107-156, 153.

Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, 115.

Pavić, Matija, „Josip Antun Čolnić, biskup bosansko-djakovački (1751-73)“, *Glasnik biskupije Bosanske i srijemske* 14 (1895.): 122 – 125.

Vlašić, Aydemir, *Tragovi osmanske kulture u Hrvatskoj*, 100.

Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 68.

Srednjovjekovni Osijek

Plodove dugogodišnjih istraživanja srednjovjekovnog Osijeka Ive Mažuran je objavio u knjizi „Srednjovjekovni i turski Osijek“, gdje je sabrao istraživanja svih ranijih autora (Firingera, Bösendorfera, D. Pinterović, Brunšmida i drugih) te iznio nova saznanja, temeljena na istraživanju arhivske građe iz mađarskih arhiva. Najraniji spomen Osijeka u diplomatskoj građi je moguće spominjanje srednjovjekovnog naselja na tlu Osijeka u tzv. jeruzalemskim putopisima iz polovice 11. st. te u kronikama Alberta Aquensisa kao mjesto prelaska križarske vojske preko Drave 1096.g. Nadalje, Osijek se spominje u ispravi iz 1196.g. kojom kralj Emerik potvrđuje cistercitskoj opatiji Cikador pravo ubiranja brodarine i tržne trošarine u Osijeku - Csány Deszö navodi kako se Osijek u ispravi iz 1196.g. opisuje kao *Forum Ezek et portus*. Prvi spomen srednjovjekovne crkve u Osijeku nalazi se u popisima župa 1332.-35.g.: navodi se župna crkva. Autori koji su obrađivali povijesne izvore spominju dva različita titulara crkve u srednjovjekovnom Osijeku: sv. Trojstvo i sv. Duh. Razvoj Osijeka u 14. i 15. st. Ive Mažuran veže uz obitelj Korodskih. Prema poreznom popisu Osijeka iz 1469.g., Osijek je bio najveće naselje u okolici i imao je status trgovišta - *oppidum Ezeek* (ostala naselja su naslovljena kao *possessio*). U istom poreznom popisu Osijeka spominju se dva klesara (*lapicides*).

Opatija

Saznanja o trobrodnoj crkvi, kapeli uz južni zid svetišta crkve te samostanu uz sjeverni zid crkve rezultat su nekoliko kampanja sustavnih arheoloških istraživanja, koja su se u prekidima odvijala od 1991.g. pa do 2015.g., u dvorištu današnjeg franjevačkog samostana u osječkoj Tvrđi. Samostanski kompleks je detaljno opisan u poglavlju *Problematika graditelja i stila osječke opatije*.

Augustinska crkva Blažene Djevice Marije

Augustinski samostan Blažene Djevice Marije u Osijeku spominje se u jednoj listini, prema kojoj je patron crkve, Filip V. Korodski, 1415.g. od pape Ivana XXIII. izborio neke povlastice. Nije poznata lokacija samostana s crkvom. Jedinu trag moguće augustinske arhitekture u Osijeku je izduženo svetište samostanske crkve, trobrodne crkve, koje su, moguće, izveli augustinci po njihovu preuzimanju ranije crkve. Tlocrt jednakih karakteristika svetišta nalazimo u križevačkoj augustinskoj crkvi, danas grkokatoličkoj katedrali sv. Trojstva, koju je Z. Horvat datirao u drugu polovinu 13. st. Također, moguće je da se augustinski samostan nalazio na sasvim drugom mjestu.

Župna crkva sv. Trojstva

Prvi spomen osječke župne crkve nalazimo u popisima župa 1333.-35.g. O osječkoj župnoj crkvi poznat nam je samo njezin titular sv. Trojstva. Ive Mažuran te Zlatko Uzelac i Marko Ambroš iznose teoriju da je ranija cistercitska crkva preuređena u župnu crkvu sv. Trojstva u 15. st., kada patroni župne crkve postaju Korodški. Za to nema čvrstih dokaza.

* * *

U srednjovjekovnom Osijeku se u pisanim izvorima spominju dvije crkve: župna crkva sv. Trojstva i augustinska crkva Blažene Djevice Marije, dok je cistercitska prisutnost pretpostavljena posredno, odnosno analizom povijesnih izvora i arhitekture. Evlija Čelebija u svome Putopisu spominje kako su po osvajanju Osijeka, Osmanlije, među ostalom, spalili i crkve. Poznajući osmanlijsku praksu preuređenja crkvi u džamije na ovim prostorima, moguće je da se još jedna srednjovjekovna crkva krije ispod današnje crkve sv. Mihovila u Tvrđi, gdje su preliminarna arheološka istraživanja otkrila medresu uz džamiju, no istraživanja se moraju ponoviti.

Literatura:

Andrić, „Podgorje Papuka i Krndije u srednjem vijeku: prilozi za lokalnu povijest,“ 113.

Andrić, „Korodški, plemićki i velikaški rod“, u: Hrvatski biografski leksikon, sv. 7., hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10054

Bojčić, Dizdar, Hršak, „Osijek - Trg Vatroslava Lisinskog (Tvrđa)“, 32-35.

Csánky, *Magyarország történelmi földrajza*, I, 282.

Cvitan, Samaržija, „Franjevci u Osijeku I. (društvena angažiranost i graditeljstvo franjevacu u Osijeku)“, *Elaborat istražnih radova na zgradi franjevačkog samostana u Tvrđi, Osijek, 2011./12.*, KO Osijek.

Dosjei D-75, D-599, D-345, KO OSijek: Bojčić, *Osijek - franjevački samostan, Izvještaj o izvršenom arheološkom istraživanju*; Galović, *Dnevnik znanstveno-istraživačkih radova*; Šimić, Jasna, Arheološko istraživanje u galeriji Waldinger, 2003./2004.; Leleković, *Znanstveno-stručni izvještaj za arheološko istraživanje*.

Fejér, *Codex diplomaticus*, II, 303.

Horvat, Z., „Novi pogled na križevačku augustinsku crkvu“, 18-30.

Koller, *Historia episcopatus Quinque-ecclesiarum*, II, 364, 384, 416, 457.

Komelj, Ivan, *Gotska arhitektura na Slovenskem, razvoj stavbnih členov n cerkvenega prostora*, Ljubljana: Slovenska matica, 1973., 131, 134.

Mažuran, „Porezni popis grada i vlastelinstva Osijek i njegove okolice 1469.g.“ 126.

Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 49-51, 61.

Papić, I., „Kršćanstvo i crkvene ustanove na tlu Osijeka“, 21-48.

Romhányi, „The role of the cistercians in medieval Hungary“, 188-193.

Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 280.

Sršan, „Katoličke župe u Slavoniji, Baranji i Srijemu u srednjem vijeku (1332.-1337.)“, 276.

Uzelac, Ambroš, „Srednjovjekovna osječka župna crkva sv. Trojstva“, 57-58.

Koška, crkva sv. Petra i Pavla

Župna crkva sv. Petra i Pavla smještena je na nevelikoj uzvisini, unutar groblja na rubu Koške. Jednobrodna crkva zaključena užim kvadratnim svetištem, građena je opekom i pravilno je orijentirana. Uz južni zid svetišta dograđena je sakristija, a uz južni zid broda crkve uzdiže se zvonik. Ulaz u crkvu nalazi se na zapadnom te na južnom pročelju, kroz zvonik. Južno pročelje razvedeno je s pet visoko smještenih srednjovjekovnih prozora, izduženih i uskih (svjetlosni otvor 16 x 110 cm) te polukružno zaključenih; jednak je prozor na istočnom zidu svetišta. Zapadno pročelje razvedeno je kamenom rozetom i portalom, a uokvireno je ugaonim dvodijelnim potpornjacima; još jedan par jednakih potpornjaka izveden je na zapadnom dijelu bočnih pročelja. [TABLA XCI, Sl. 271 i 272] Brod je od svetišta odijeljen zašiljenim trijumfalnim lukom, profiliranim skošenjem u podnožju, sa zaobljenom kapitelnom zonom. Svetište je presvođeno križno-rebrastim svodom: rebra su izvedena neprofiliranom opekom pravokutna presjeka. [TABLA XCI, Sl. 273] U južnom zidu svetišta rekonstruirane su srednjovjekovne kustodija i sedilija, zaključene polukružnim lukom.

Koška se prvi put spominje kao *terra Kos* 1229.g., a 1291.g. i 1378.g. navodi se kao posjed (*possessio Kvos*); 1392.g. je posjed Koška, dotad u rukama Filipa Seglaka, darovan Stjepanu Korodskom. Župa Koška se spominje u popisima župa iz 1333.g. i 1334.g. Tijekom osmanskog perioda Koška se navodi u izvještaju biskupa fra Tome Ivkovića iz 1630.g., te u opisu fra Petra Nikolića iz 1660.g., u kojem se opisuje stara i pokrivena crkva. U Komorskim popisima naselja i stanovništva Slavonije iz 1702.g. spominje se crkva sv. Petra *per Tartaros combusta* koja stoji bez krova. Sadašnji titular sv. Petra i Pavla crkva dobiva u prvoj polovici 18. st., kada je posjednik valpovačkog vlastelinstva, barun Antun Petar Hilleprand von Prandau dao crkvu obnoviti i posvetiti.

Anđela Horvat crkvu uvrštava u skupinu romaničkih jednobrodnih crkava s pravokutnim svetištem te u opisu romaničkog portala ističe srodnost križa portala s križem iz Rudina. Diana Vukičević-Samaržija crkveni portal opisuje kao primjer prijelaznog stila. [TABLA XCI, Sl. 274]

Konzervatorska istraživanja provedena su 1990.g.: utvrđena su dva srednjovjekovna sloja te dvije novovjekovne obnove iz vremena 18. i 19. st. Božica Valenčić i Tone Papić prvi sloj definiraju kao kasnoromanički, a radi prepoznavanja ranogotičkih elemenata (svodna rebra pravokutna presjeka i oštih bridova, zašiljeni trijumfalni luk) crkvu opisuju kao primjer prijelaznog stila u 13. st.; drugi graditeljski sloj Valenčić i Papić nazivaju 'gotizacijom' ranije crkve. [TABLA XCII, Sl. 275]

Graditeljski slojevi

Najstariji sloj je nevelika jednobrodna crkva s pravokutnim svetištem (unutrašnje mjere broda: 6.30 x 8.60 m, svetišta: 3.75 x 4 m; debljina zidova: 0.75 m), zidana opekam formata 26 x 13 x 8 cm. Vanjska pročelja broda su bila razvedena ugaonim lezenama, te prozorskim otvorima na južnom zidu broda i zaključnom zidu svetišta. Južni ulaz u crkvu bio je na poziciji postojećeg južnog ulaza. U unutrašnjosti je zašiljeni trijumfalni luk odijeljivao križno-rebrasto svođeno svetište od broda crkve, na čijem je zapadnom zidu bila izvedena velikaška empora što je, kako je utvrđeno istražnim radovima, počivala na tri traveja križnih svodova.

Drugi graditeljski sloj obuhvaća zapadnu dogradnju, kojom je crkva produžena za 6.5 m. Tom prilikom su kameni portal i rozeta izmješteni s ranijeg južnog ili zapadnog pročelja na novopodignuto zapadno pročelje. Portal se sastojao od donje zone (danas uklonjene), kapitelne zone te lunete smještene unutar dvije nejednake štapne profilacije. U luneti portala je u plitkom reljefu izveden križ zadebljanih završetaka, ali bez razrađenih trolista, a uz njega su s obje strane izvedene dvije rozete. Rozeta iznad portala oblikovana je kao četverolist. Na osnovi oblika križa jednakih krakova i rozete izvedena je pretpostavka o izvorno ivanovačkom porijeklu crkve. Dva šiljatolučna južna prozora dogradnje, zaključena kamenim kvadrima, neznatno se razlikuju od starijih i nastavljaju njihov ritam. [TABLA XCII, Sl. 276 i 277] Jedini ostatak oslika srednjovjekovne ckrve - fragment dekorativnog karaktera otkriven u špaleti prozora svetišta - potječe iz drugog graditeljskog sloja.

Treći graditeljski sloj je barokizacija crkve polovinom 18. st., koje je patron bio barun Hilleprand von Prandau - na sjevernom i južnom pročelju probijena su po dva šira prozora s plitkim segmentnim lukom, a manji prozor je izveden na sjevernom zidu svetišta. Četvrti sloj predstavlja dogradnja zvonika uz južno pročelje iz 1840.g.

* * *

Prvu crkvu u Koški moguće je datirati u vrijeme sredine 13. st., kao crkvu prijelaznog tipa na kojoj su vidljivi kombinirani romanički i gotički elementi, odnosno zadržavanje graditeljskih formi ranije, romaničke arhitekture (uski prozori, kvadratni brod) uz prodor novih oblika koji se vežu uz gotiku (križno-rebrasti svod). Ivanovački simbol na zapadnom portalu i rozeti ukazuje da je crkva izvorno bila ivanovačka - u najranijim izvorima se spominje kao *terra Kos* - a nalazila se na jednom od tri ivanovačka posjeda u slavonskom dijelu Podravine (Karaševo, Sveti Martin i *Szentannus*). U 14. st. Koška prelazi u posjed Seglačkih, a zatim

Koroških, a uz promjenu funkcije crkve treba vezati i njezinu zapadnu dogradnju, koja je izvedena na način da u cijelosti poštuje oblikovanje ranije crkve: ponavlja se oblik ranijih prozora, a južni portal je izmješten i opet ugrađen na novopodignuto zapadno pročelje.

Arhitektonska dokumentacija portala: Damir Zahirović, Kozervatorski odjel u Osijeku

Literatura:

Barlé, „Popis župa u donjoj Slavoniji“, 167.

Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, 120.

Brüsztle, *Recensio universi cleri Diocesis quinque-Ecclesiensis*, III, 377.

Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, II, 455.

Draganović, „Izvješće fra Tome Ivkovića, biskupa skradinskog iz godine 1630.“, 65-78.

Dobronić, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*, 64.

Engel, „Posjedi ivanovaca u Ugarskoj potkraj srednjeg vijeka“, 482, 483.

Horvat, Anđela, „Rudine u Požeškoj kotlini - ključni problem romanike u Slavoniji“, *Peristil* 5 (1962): 20, 23.

Horvat, Anđela, „Koška“, *Enciklopedija likovnih umjetnosti* 3, Zagreb 1964., 229.

Horvat, A., „Novi prilozi romanici srednjovjekovne Slavonije“, 14.

Horvat, A., „Prilog tipološkoj klasifikaciji romaničkih crkava kontinentalne Hrvatske“, 70, 72.

Koller, *Historia episcopatus Quinque-ecclesiensis*, II, 356, 362.

Smičiklas, *Codex diplomaticus*, III, 323.

Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, II, 123.

Valenčić, Papić, T., „Župna crkva sv. Petra i Pavla u Koški“, 46, bilj. 7.

Valenčić, Papić, T., *Župna crkva sv. Petra i Pavla u Koški*, Koška: RKT župni ured u Koški, 1992.

Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 14, 49.

Zadnikar, *Romanika v Sloveniji*, 278, 279.

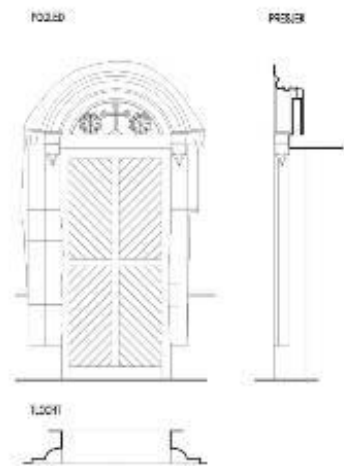
TABLA XCI

Sl. 271 i 272. Crkva sv. Petra i Pavla, Koška, jugoistočno i sjeverozapadno pročelje

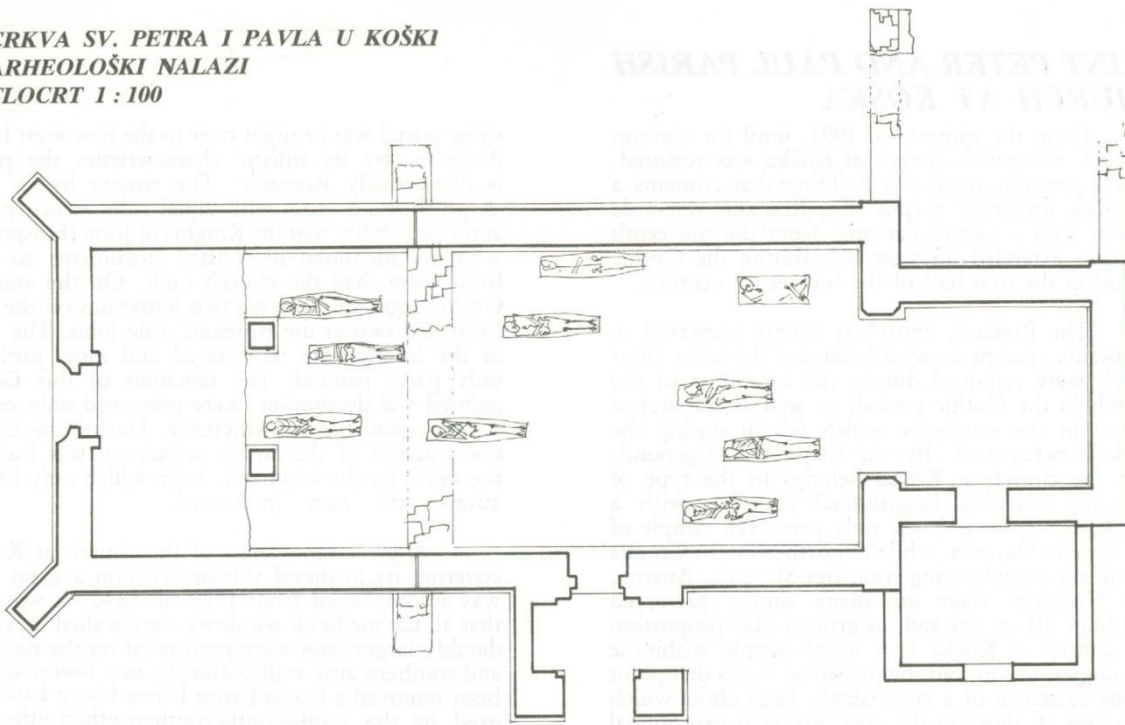
BOČNI GOTIČKI KAMENI PORTAL M 1:20

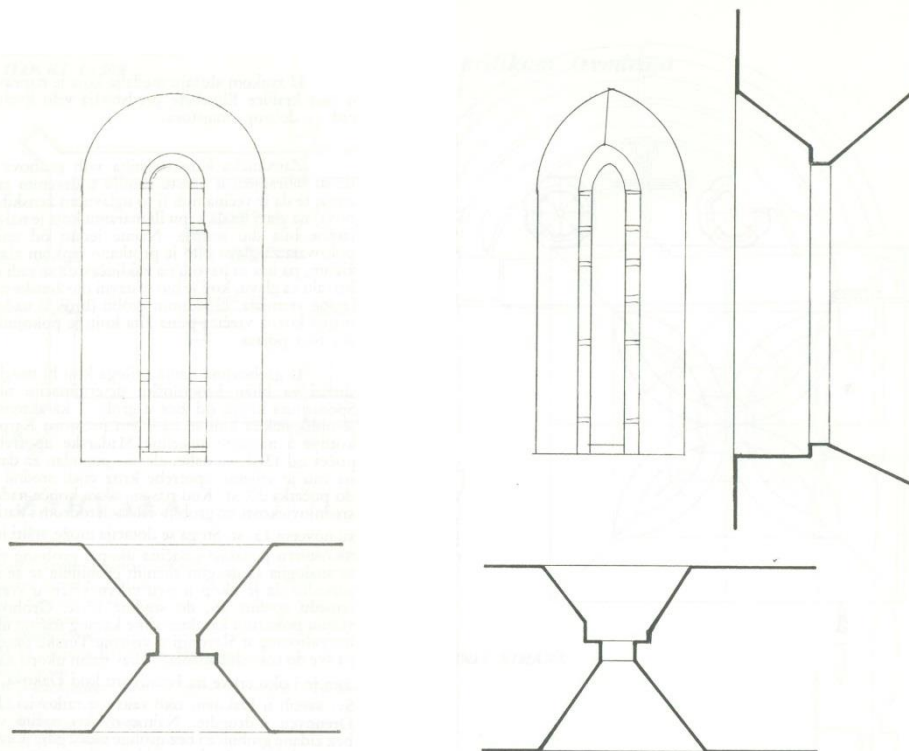
Sl. 273 i 274. Crkva sv. Petra i Pavla, Koška, pogled na svetište (lijevo) i zapadni portal (desno) (Valenčić, Papić, T., *Župna crkva*, 19).

TABLA XCII

CRKVA SV. PETRA I PAVLA U KOŠKI
ARHEOLOŠKI NALAZI
TLOCRT 1 : 100

Sl. 275. Tlocrt crkve sv. Petra i Pavla u Koški (naznačen temelj zapadnog zida prve crkve),
(Valenčić, Papić, T., *Župna crkva*, 23)

Sl. 276 i 277. Nacrt i tlocrt srednjovjekovnih prozora: I. srednjovjekovni sloj (desno) i drugi
srednjovjekovni sloj (desno), (Valenčić, Papić, T., *Župna crkva*, 20, 21)

Novi Mikanovci, crkva sv. Bartola

Na rubu sela Novi Mikanovci, usred seoskog groblja, nalazi se crkva sv. Bartola, dvoranska crkva zaključena poligonalnim svetištem, uokvirenim dvostupanjskim potpornjacima, te zvonikom uz zapadno pročelje. Zidana je opekom, pravilno je orijentirana. Južno pročelje broda crkve razvedeno je s tri uska lučno zaključena srednjovjekovna prozora i južnim portalom s baroknim kamenim okvirom (iznad portala ugrađen je reljefni kameni grb đakovačkog biskupa Petra Bakića koji je 1731.g. obnovio crkvu u baroknom slogu). Na sjevernom pročelju nema prozorskih otvora. Uz južni zid crkve dograđena je novovjekovna bočna kapela sv. Bartolomeja, a uz sjeverni zid nalazi se bočna sakristija srednjovjekovnog porijekla, svođena križnim svodom, osvjetljena s istočne strane uskim izduženim polukružnim prozorskim otvorom. Poligonalno svetište razvedeno je s tri izdužena prozora s rekonstruiranim mrežistima. [TABLA XCIII, Sl. 278 i 279]

Zapadni zvonik je kružnog tlocrta, izuzev posljednje etaže poligonalne osnove; rastvoren je s ukupno 10 prozorskih otvora nejednakih dimenzija - pojedini otvori su oblikovani kao strijelnice, dok su drugi definirani polukružnim nadvojem, također nejednakih dimenzija svijetlog otvora. Zidovi oktogonalne etaže zvonika rastvoreni su sa tri strane polukružnim prozorskim otvorima. Krovnište je piramidalnog oblika.

Unutrašnjost crkve čini jedinstven prostor prekriven tabulatom, u kojem su prezentirani kameni ulomci srednjovjekovnog svoda i arhitektonske plastike. U južnom zidu svetišta nalazi se fragmentarno sačuvana i djelomično oslikana sedilja - baldahin moguće oblikovan s tri trolisna mrežišta. [TABLA XCIII, Sl. 280 i 281, TABLA XCV, Sl. 288]

Najraniji spomen Mikanovaca nalazimo u ispravama iz 1238.g. i 1244.g., kojima je Bela IV. potvrdio Ivanovcima njihov posjed Hrvati i Veliko Selo; Matija Pavić navodi da su Ivanovci dobili posjede u Vukovskoj županiji u vrijeme kralja Andrije II. (1205.-1235.). 1348.g. posjed prelazi u ruke obitelji Horvata, koji kasnije preuzimaju i posjed Veliko Selo - mačvanski ban Ivaniš Horvat 1376.g. dobio je dozvolu od pape da u mjestu Vrbica (neposredna blizina Mikanovaca) podigne franjevački samostan. Krajem 14. st. posjedi Horvata prelaze u ruke Gorjanskih - tada Ivanovaca na tom prostoru više nije bilo. Župa Horvati spominje se u popisima župa 1332.-1335.g. U izvještaju biskupa Tome Ivkovića iz 1630.g. spominje se župa Vrbica, a u izvještaju fra Jerka Lučića iz 1638.g. župa Vrbica u kojoj je zidana crkva sv. Bartola. Vrbica se spominje i u izvještaju biskupa fra Marijana Maravića iz 1655.g., dok izvještaj fra Petra Nikolića iz 1660.g. konačno razrješuje odnos Vrbice - Mikanovci: „U župi Verbicze u selu Michanouczy je cjelovita kamena crkva, posvećena sv. Bartolomeju apostolu. Postoje tri

mjesta gdje se slavi misa, a gdje se vide tek mali tragovi nekog ziđa, no ne znaju se nazivi odnosno titulari.“

U Kanonskim vizitacijama župe Vrbica u spisu iz 1833.g. opisana je u kratkim crtama obnova crkve svetoga Bartola.

Bösendorfer smješta sjedište ivanovačkog posjeda Horvati u Stare Mikanovce, a Matija Pavić i Lelja Dobronić u današnje Nove Mikanovce. Dobronić navodi kako bi temelji nekog utvrđenog objekta uz crkvu, vidljivi još 1702.g., mogli biti temelji utvrđenog sjedišta ivanovaca. Autorica je ispravno pretpostavila da je brod crkve izvorno bio kraći, a isto mišljenje iznosi i Gjuro Szabo; Dobronić je pretpostavila da je brod bio zaključen polukružnom apsidom, no istraživanja nisu provedena. Gjuro Szabo smatra da je produženje broda i dogradnja novog svetišta izvedeno 1713.g. (vrijeme obnove za biskupa Bakića). Dobronić i Andro Mohorovičić isticali su obrambenu funkciju zvonika, a Dobronić navodi kako je osmerokutni završetak zvonika pojava romanike te crkvu datira u rano 13. st., da bi svetište bilo dograđeno poslije 1348.g. „za potrebe Male braće“. Diana Vukičević-Samaržija crkvu sv. Bartola opisuje kao jednobrodnu romaničku crkvu s prigrađenim poligonalnim gotičkim svetištem, dok produženjem u gotici crkva postaje dvoranska crkva, *Saalkirche*; zvonik je također romanički. Sena Sekulić-Gvozdanović crkvu sv. Bartola smješta u skupinu najranijih slavonskih fortificiranih crkvi, poglavito radi kružne kule, te prepoznaje miješanje romaničkih i gotičkih oblika; također spominje dogradnju gotičkog svetišta na prvotno romanički korpus. Autorica smješta mikanovačku crkvu u tzv. srijemsku grupu (što je zemljopisni pojam, a ne označava stilski homogenu skupinu), te naglašava mogućnost porijekla arhitektonskih oblika sa sjevera, dospjelih u naše krajeve tijekom sasko kolonizacije Srijema u prvoj polovici 13. st. Objašnjenje za 'kosi toranj' u Mikanovcima autorica vidi u mogućoj prebrzoj gradnji. Vladimir P. Goss zvonik i zapadni dio broda crkve prepoznaje kao izvorne dijelove crkve u koju se ulazilo kroz sjeverno pročelje (zapadno pročelje nema ulaza); 1731.g. pripisuje prigradnje bočnih kapela (s napomenom da srednjovjekovni otvor na sjevernoj prigradnji može biti „četvrti prozor“ premješten s južnog pročelja). Autor također navodi da srijemske crkvice ne predstavljaju stilski koherentnu grupu, a analogije sa mikanovačkim zvonikom nalazi na gornjonjemačkom području (Saska), čije utjecaje donose saski doseljenici koji u vrijeme Andrije II. naseljavaju južnije dijelove Ugarske. Nastanak crkve Goss smješta u prvu pol. ili sredinu 13. st.

Na osnovi izvještaja fra Petra Nikolića iz 1660.g., u kojemu se spominju tri crkve u župi Mikanovci, Petković iznalazi još dvije moguće teorije za ubikaciju ivanovačkih posjeda: prema jednoj, srednjovjekovne Horvate (raseljene prije dolaska Osmanlija) smješta u Damića-gradinu

koja je poznato pretpovijesno nalazište u središtu Starih Mikanovaca, a prema drugoj, Petković posjed *Croac* smješta u predio toponima *Šamac* na zapadnom kraju današnje Vrbiće.

Djelomična arheološka istraživanja crkve izvedena su krajem 1990 - ih u unutrašnjosti crkve; istražni radovi crkve izvedeni su osamdesetih godina 20. st. i 2007.g. te su utvrđene graditeljske mijene spomenika.

Graditeljski slojevi

Istražnim radovima utvrđena su tri srednjovjekovna sloja - Ivanušec i drugi razlikuju dva romanička i jedan gotički te posljednji, barokni sloj. [TABLA XCIV, Sl. 283 i 284] Od izvorne građevne strukture prvog srednjovjekovnog sloja sačuvao se brod crkve (u dužini od 8.85 m, dok je unutrašnja širina lađe iznosila 5.43 m), zidan opekom formata 27 x 15 x 5/5.5 cm. Južni zid je bio razveden s dva polukružna prozora, ukrašena ornamentom zubaca pile, i bočnim portalom (kasnije proširenim za smještaj baroknog portala te se ne zna njegov oblik); dimenzije prozorske niše su 159 x 60 cm, unutarnji svijetli otvor je 117 x 17 cm. [TABLA XCIV, Sl. 285] Na zapadnom zidu izvedena je bila empora, uklonjena prilikom dogradnje zapadnog kraja crkve.

U drugoj srednjovjekovnoj graditeljskoj fazi brod crkve je produžen na zapad za 3.5 m, skupa sa dogradnjom zvonika. Donji dio zvonika je zidan opekom veličine 33 x 16 x 7 cm, a u završnom oktogonalnom dijelu, manjim formatom opeke 19 x 11/12 x 5.5/6 cm. Visina zvonika je 19.27 m. U unutrašnjosti je izvedena nova empora s prozorskim otvorom na južnom zidu: novi prozor je izveden po uzoru na već postojeće.

U trećem srednjovjekovnom sloju dograđeno je poligonalno svetište, u dužini od 8.92 m, i sjeverna sakristija. [TABLA XCV, Sl. 286 i 287] Svetište je bilo uokvireno sa šest potpornjaka koji su podupirali šesterodijelni svod s predjarmom (izvorni oblik profilacije svodnog rebra nije sačuvan; rebra su se oslanjala o konzole). Svetište je bilo osvjetljeno s tri dugačka prozora (dimenzija 3.9 x 1.4 m), oblikovanim kamenim klesancima sa skošenim profilom; mrežišta su rekonstruirana. Na južnom zidu svetišta nalazi se trodijelna sedilja s oslikom unutar niše: likovi svetaca i njihovi atributi nisu sačuvani u cijelosti, no pretpostavlja se kako središnji lik prikazuje sv. Nikolu s biskupskim štapom i biskupskom mitrom. Pravokutni kameni portal, profiliran dvjema nejednakim užljebinama, povezuje svetište crkve sa sjevernom sakristijom.

Četvrta graditeljska faza posvjedočena je natpisom iznad južnog portala - u plitkom reljefu ovalnog kamenog grba đakovačkog biskupa Petra Bakića, zabilježena je obnova koju je

1730.g. poduzeo spomenuti biskup. Obnovom je izmijenjena visina crkve i dograđena južna kapela.

Datacija

Prvi graditeljski sloj treba vezati uz prisutnost ivanovaca u ranom 13. st.: bila je to jednobrodna crkva, srodna većini primjera istočnohrvatske arhitekture oko 1200.g. - Bapska (I. graditeljski sloj), Luč (I. graditeljski sloj), Koška (I. graditeljski sloj), Kneževi Vinogradi (I. graditeljski sloj), Vinkovci (I. graditeljski sloj), sv. Martin u Đakovačkim Selcima, pa i sv. Martin u Martinu - na čijim primjerima je utvrđeno kako su prve crkve u pravilu građene bez zapadnog zvonika. Zvonik je, skupa sa zapadnim dijelom broda, dograđen obzirom na ulogu ivanovaca na tom području (osiguranje puteva i borba protiv hereze), koje je u 12. st. bilo rubni prostor Ugarske s obrambenim značajem. Opeke donjih dijelova zvonika debljine su 7 cm (kakvim je zidana i ivanovačka (prva) crkva u Koški), dok je opekom debljine 5-5.5 cm zidan gornji dio zvonika i brod crkve.

Mišljenje L. Dobronić o ulozi Horvata u dogradnji svetišta sredinom druge polovice 14. st. redigirali su kasniji autori koji ističu kako je svetište dograđeno za obitelji Gorjanskih krajem 14. st., što smatram opravdanim iz razloga kasne pojave dvoranskog tipa crkve u istočnoj Slavoniji - dvoranski tip crkve u istočnohrvatskoj ravnici pojavljuje se prvenstveno u franjevačkoj arhitekturi 14.st, a tek kasnije, odnosno u 15. st. i u arhitekturi župnih crkvi u manjim i ruralnim sredinama. Mogućnost ranije datacije svetišta moguće je vezati uz podatak kako je 1376.g. mačvanski ban Ivaniš Horvat 1376.g. dobio dozvolu od pape da u mjestu Vrbica podigne franjevački samostan. U tom slučaju se rana pojava dvoranskog tipa crkve može objasniti franjevačkom prisutnošću - Vrbica je naselje neposredno uz današnje Mikanovce i nikako se ne može utvrditi srednjovjekovna granica između pojedinih naselja posjeda Horvati (u izvještaju fra Nikolića iz 1660.g. stoji da je selo Mikanovci u župi Vrbice). No, jedini podatak o franjevačkom samostanu u naselju imena Vrbica upravo je taj podatak i nemamo drugih saznanja o tome je li samostan zaista i izveden.

Crkva sv. Bartola u Novim Mikanovcima iznimno je slojevita građevina čiji se nastanak veže uz ivanovce, a razvoj njezine arhitekture vezan je uz njezinu funkciju, gdje nekadašnja ivanovačka crkva-utvrda s funkcijom borbe protiv hereze postaje dvoranska crkva raskošnih prozora i arhitektonske plastike pod patronatom moćnih Gorjanskih. Također, crkva je ostala u funkciji tijekom cijelog osmanskog razdoblja kao određeni centar kršćanstva u Srijemu. To je jedan od rijetkih spomenika na kojem se ogleda razvoj srednjovjekovnog graditeljstva u

Slavoniji: od ivanovačke crkve-utvrde s kružnom kulom, puškarnicama nepravilna oblika i dekoracijom ‚zubaca pile‘, do dvoranske crkve sa izduženim i širokim klesanim prozorima, klesanom i profiliranom arhitektonskom plastikom koja je, ako je suditi po sedilji, bila i oslikana. Odnosno, crkva ranog 13. st., zatvorenog volumena, slabo osvjetljena, obrambene funkcije, na prijelazu 14. u 15. st. postaje župna crkva otvorenog svetišta, puna svjetla i ukrašena klesanom arhitektonskom plastikom i zidnim oslicima.

Literatura:

- Andrić, Stanko, *Povijest Slavonije u sedam požara*, Zagreb: Gordogan-SCpress, 1992., 96.
- Barlé, „Popis župa u donjoj Slavoniji“, 170.
- Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, 293.
- Buturac, „Povijesni pregled redovništva u Hrvatskoj“, 137.
- Dobronić, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*, 64, 101-102, 122-124
- Draganović, „Biskup fra Jerolim Lučić, njegovo doba i njegovo izvješće“, 89.
- Draganović, „Izvješće fra Tome Ivkovića“, 77.
- Fermendžin, *Acta Bosnae*, 475-480.
- Goss, „Crkva sv. Bartola u Novim Mikanovcima“, 6-8.
- Ivanušec, Samaržija, Pešut, Zahirović, *Elaborat istražnih konzervatorskih radova, Romaničko-gotička crkva sv. Bartola*, 2007., KO Vukovar, neobjavljeni tekst.
- Jukić, *Srednjovjekovna umjetnička topografija istočnohrvatske ravnice (od 11. do početka 14. st.)*, 49.
- Krznarić-Škrivanko, Marina, „Rezultati sastavnih i zaštitnih arheoloških iskopavanja arheološkog odjela Gradskog muzeja Vinkovci za 1997. i 1998. godinu“, GOMH Vinkovci 16 (1999.)
- Mohorovičić, Andro, „Srednjovjekovna arhitektura Slavonije“, u: *Radaušić, Srednjovjekovni spomenici Slavonije*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973., XIX.
- Pavić, „Redovništvo i samostani srednjega vijeka u području današnje biskupije bosansko-sriemske“, 50, 74.
- Petković, *Srednjovjekovna naselja sjeverozapadnog dijela vinkovačkog kraja*, 24.
- Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, II, 333.
- Szabo, „Spomenici prošlosti u Srijemu“, 45-49.
- Vukićević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 122.

TABLA XCIII

Sl. 278 i 279. Crkva sv. Bartola, Novi Mikanovci, sjeveroistočno i južno pročelje.

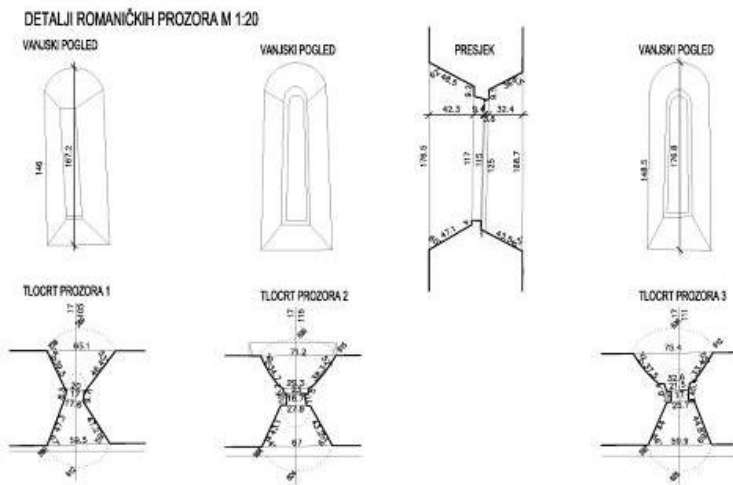
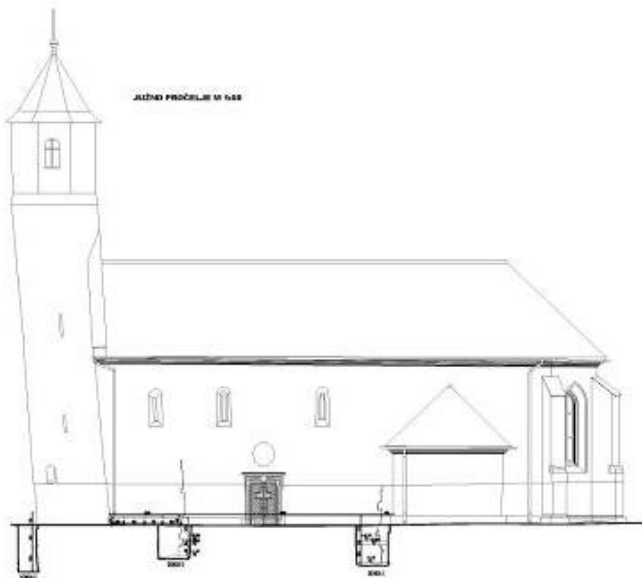
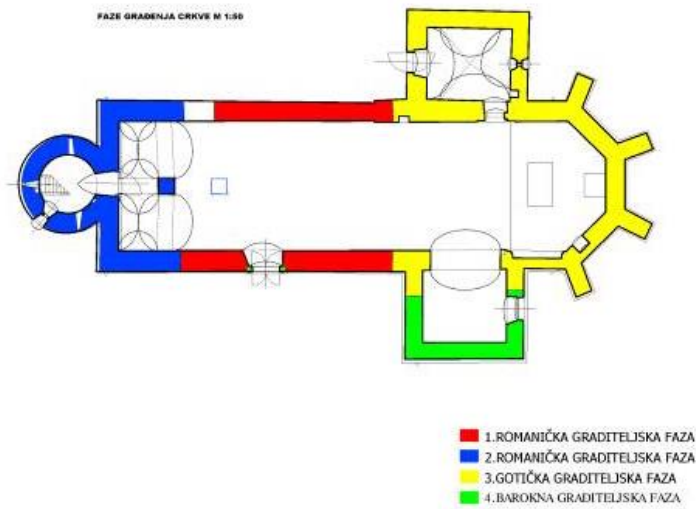

Sl. 280 i 281. Crkva sv. Bartola, Novi Mikanovci, pogled na svetište i kor.

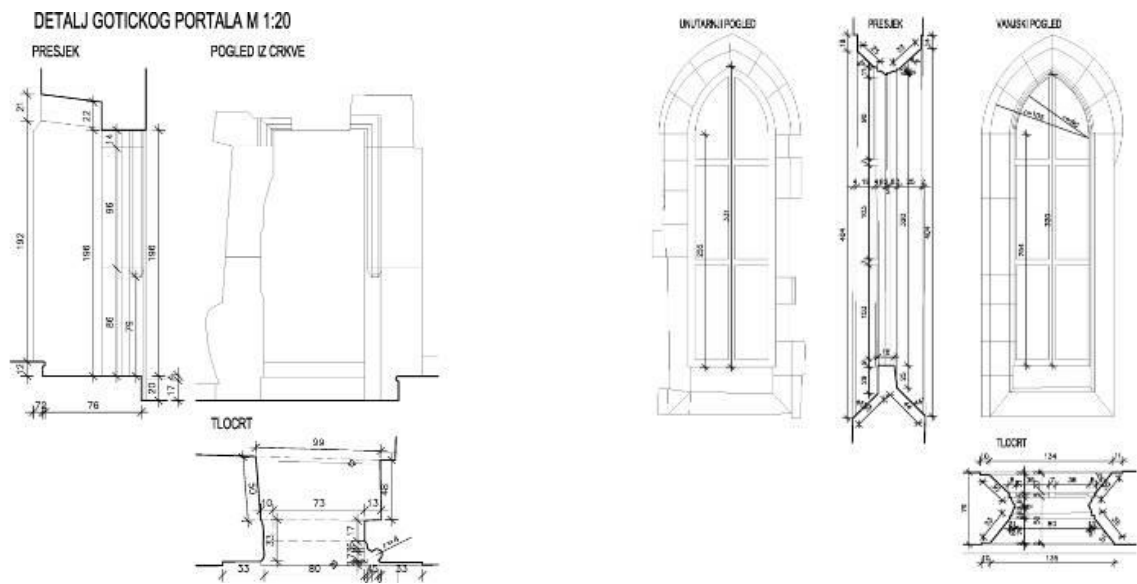
Sl. 282. Crkva sv. Bartola, Novi Mikanovci, vrata u sakristiju.

TABLA XCIV

Sl. 283, 284 i 285. Rekonstrukcija graditeljskih faza (gore), snimak južnog pročelja (sredina) i snimak prozora broda (dolje). (Ivanušec i drugi, *Elaborat*)

TABLA XCV

Sl. 286, 287 i 288. Crkva sv. Bartola, Novi Mikanovci: portal u sakristiju (gore lijevo) i prozor svetišta (gore desno) (Ivanušec i drugi, *Elaborat*); prikaz sv. Nikole u sediliji (dolje).

Bapska, Grobljanska kapela sv. Marije

Usred groblja van sela Bapska smještena je kapela sv. Marije, pravilno orijentirana jednobrodna građevina s užim polukružnim svetištem i zapadnim zvonikom kvadratna tlocrta s lopicom. [TABLA XCVI, Sl. 289 i 290] U neposrednoj blizini nalazi se arheološki lokalitet neolitskog naselja, a par kilometara južnije bilo je smješteno i srednjovjekovno selo Bapska, danas poznato kao lokalitet Stara Bapska.

Crkva je u cijelosti građena opekom, izuzev kamenog zapadnog portala. Prozori su izvedeni na južnoj strani broda te na južnoj i zapadnoj strani svetišta. Zapadni portal šiljatog lučnog zaključka oblikovan je jednostavnim skošenjem bridova, a na južnom pročelju izveden je samo otvor vrata. Unutrašnjost crkve je tijekom posljednje obnove (2009.-) ogoljena od svih novovjekovnih graditeljskih slojeva: uklonjeni su zidani polustupci te svodovi u brodu crkve. Rekonstruirana je polukalota svetišta, kao i kustodija unutar svetišta i polukružni trijumfalni luk.

Najraniji spomen župe Bapska je za ubiranja izvanrednog poreza papinske desetine, 1332.-35.g. Bapska se spominje kao posjed kaštela *Atthya* (Šarengrad) u 14. st., koji početkom 15. st. stječe Ivan Morović. Za osmanske vlasti Bapska je bila sajmište. U životopisu Bartola Kašića Vanino navodi kako su vizitatori dva puta, 1612.g. i 1618.g., posjetili Srijem i da su u oba navrata održali misno slavlje u grobljanskoj kapelici u Bapskoj, prastaraj, zidanoj i neoštećenoj crkvi, neadekvatnoj za služenje mise. Selo Bapska raseljeno je 1730-ih godina, a ranija župna crkva posvećena sv. Mariji postaje grobljanska kapela s istim titularom.

Gjuro Szabo bapsku crkvu smješta u tzv. srijemsku skupinu spomenika, dok Lj. Karaman u njoj prepoznaje odlike romaničke arhitekture, kao i Anđela Horvat, Sena Sekulić-Gvozdanović, Vladimir P. Goss. Svi autori se slažu da je crkva starija od njezina prvog spomena u 14. st., datirajući je u 13. st. Vladimir P. Goss razlikuje romaničku kapelu sa svetištem od gotičke zapadne dogradnje te ističe saske utjecaje sa sjevera. Diana Vukičević-Samaržija crkvu opisuje kao romaničko-gotičku građevinu: romaničko je svetište i dio broda, koji je u gotici u dva navrata produžen prema zapadu. Sena Sekulić-Gvozdanović je smješta u tzv. srijemsku grupu, naglašavajući kako je to samo zemljopisni pojam, a ne označava stilski homogenu skupinu, te prepoznajući utjecaje sa sjevera koje sa sobom donose kolonisti. Autorica prepoznaje najstariju, romaničku crkvu te gotičku zapadnu dogradnju.

Graditeljski slojevi crkve

Najraniju crkvu (dimenzije sa svetištem: 6,40 x 11 m) čini brod gotovo kvadratna tlocrta i polukružno svetišće. Brod crkve bio je osvijetljen s tri prozora na južnom zidu, dok je svetišće bilo osvijetljeno dvama prozorima, istočnim i južnim - prozori su dekorativno oblikovani izmjenom bočnog i dužnog slaganja opeke. [TABLA XCVI, Sl. 291] Krajnje zapadni prozor broda izveden je na višoj razini od ostala dva prozora, a lučni zaključak je izveden u obliku trolista (stilizirana verzija *Kleeblattbogen* prozora) te je on osvjetljavao prostor zapadne velikaške empure, koja je, moguće, izvedena nakon što Bapska prelazi u ruke obitelji Morović. [TABLA XCVI, Sl. 292] Južni portal nalazio se istočno od prozora empure i nije sačuvan - portal je bio istaknut i oblikovan u formi zabata. Ugaone lezene uokvirivale su brod crkve, a cijelom dužinom crkve bio je izveden dekorativni potkrovni vijenac (gornja zona vijenca je uništena tijekom umetanja istaknutih veznih greda 1976./77.g. te je sačuvan samo donji dio vijenca - Ivanušec pretpostavlja se kako je potkrovni vijenac bio oblikovan u dva ili više redova visećih lukova). Unutar prve crkve otkriveni su fragmenti dva sloja zidnog oslika, koja nije moguće rekonstruirati. Jedini prepoznatljiv antropološki oblik fragmenta starijeg oslika - torzo i prsti ruke - nađen je na sjevernom zidu broda crkve. U prostoru trijumfalnog luka i svetišta nađeni su fragmenti kasnijeg oslika: na bijeloj podlozi prikazano je cvijeće u tamnoplavoj i svijetlocrvenoj boji, među kojima se razaznaje i cvijet ljiljana. [TABLA XCVIII, Sl. 294 i 295]

Brod crkve produžen je kroz dvije zapadne dogradnje: prvu dogradnju čini jedan travej križnog svoda, što se naslanja na izvorni brod građevine, a druga je dogradnja jednog traveja bačvastog svoda sa zidanim zvonikom iznad njega. [TABLA XCVII, Sl. 293] Nakon prve dogradnje unutrašnjost broda crkve podijeljena je na dva traveja križnog svoda. U prvoj polovici 19. st. na mjestu prvog traveja križnog svoda do svetišta, odnosno unutar broda prve crkve, izvedena su dva traveja kupolastih svodova (češke kape), koje su nosili uz bočne zidove dozidani masivni polustubovi. Dogradnjom još jednog traveja bačvastog svoda sa zapadnim zvonikom u 19. st. (moguće istovremeno s ugradnjom kupolastih svodova), crkva dobiva tlocrt izduženog broda s elevacijom koju je zadržala sve do recentne obnove, a koju je činio niz bačvastog svoda, zatim križnog svoda, zatim dva manja kupolasta svoda, što zaključuje polukalota svetišta. Nakon ugradnje svoda svetišta, koje je uzrokovalo rasjedanje zidova, uz zidove svetišta dograđeni su potpornjaci, oblikovani jednostavnim skošenjem. [TABLA XCVIII, Sl. 296]

Srednjovjekovni sloj crkve predstavlja njezin najraniji sloj, što je privukao pažnju svih istraživača slavonske srednjovjekovne umjetnosti, koji su isticali dekorativnost prozorskih špaleta i potkrovnog vijenca, nalazeći uzore istima na saskim i donjonjemačkim prostorima, u zemljama uz Sjeverno more, odakle su srodne forme sa sobom donijeli doseljenici tijekom velikog vala kolonizacije ugarskih zemalja u prvoj polovici 13. st. (Sasi, *hospites*). Crkva sv. Marije u Bapskoj pokazuje sličnosti s ostalim primjerima srednjoeuropske arhitekture u manjim i/ili ruralnim sredinama 13. i ranog 14. st. (crkve u Csempekopácsu, Pécs-Málomu, Várászóu, Cserkútu, Gyugyu, Buzsáku, ali i u slovenskim Domanjševcima te u nedalekoj Koprivni kraj Osijeka), što se očituje u njezinoj tipologiji, malim dimenzijama i plošnoj dekorativnosti te se nastanak bapske crkve može smjestiti u isti period.

Gore navedeni autori su iznijeli mišljenje o 'gotičkoj' zapadnoj dogradnji (u prilogu 3. graditeljski sloj), no smatram kako se ta, prva dogradnja može protumačiti kao dogradnja iz 18. st., na što upućuju karakteristike gradnje: istovremenost križnih svodova u izvornom i dograđenom dijelu crkve, izvedenih opekom novovjekovnih dimenzija, izostanak svodne plastike, izvedba atipičnih višedijelnih potpornjaka koji ne prate pete svodova unutrašnjosti crkve, već su prislonjeni uz spoj starog i novog broda te potpuni izostanak bilo kakva detalja srednjovjekovne arhitekture, plastike ili oslika. O porijeklu prve dogradnje svjedoči i zapis iz 18. st., prema kojem je prilikom gradnje svoda svetišta zadržan tabulat u brodu crkve. Obje zapadne dogradnje (u prilogu 3. i 4. graditeljski sloj) pokazuju niži stupanj graditeljskog umijeća i umjetničke kvalitete od srednjovjekovnog dijela crkve te ih se treba promatrati kao gradnju uvjetovanu prvenstveno potrebama zajednice, što objašnjava njihovu krajnje jednostavnu izvedbu, bez težnje za ostvarenjem stilske arhitekture.

Arhitektonska dokumentacija: Sandra Marinović i Damir Zahirović, Kozervatorski odjel u Osijeku, 2007.

Literatura:

Andrić, „Srednjovjekovni Šaregrad i njegovi gospodari“, 43-70.

Andrić, *Potonuli svijet*, 115.

Antun Bošnjaković, *Crkva Blažene Djevice Marije na Bapskoj: prilog povijesti Katoličke Crkve u Srijemu*, Bapska: Župni ured Bapska, 1978., 43-46.

Brüstle, *Recensio universi cleri diocesis quinque-Ecclesiensis*, III, 582-583.

Fibra d.o.o., *Crkva Rođenja BDM u Bapskoj, Elaborat istražnih konzervatorskih radova*, KO Osijek, neobjavljeni tekst.

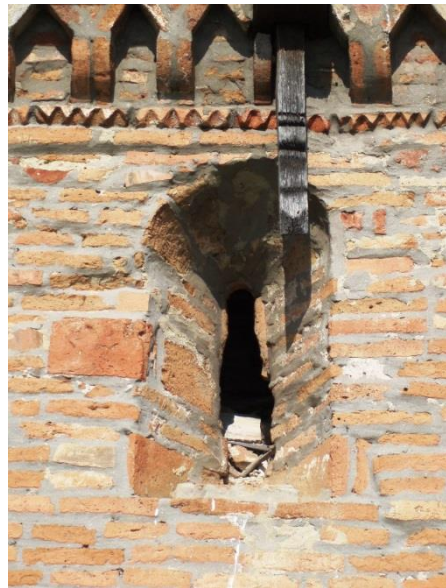
Gašić, Emerik, *Povijest župe i mjesta Morović, Đakovo*, 1936., 112, 148.

Gvozdanović, „Vrijednosti romaničke arhitekture u kontinentalnoj Hrvatskoj“, 67.
Goss, „Sv. Marija u Bapskoj“, 6, 8, 9.
Karaman, „O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji“, 113.
Koller, *Historia episcopatus Quinque-ecclesiarum*, II, 362.
Moačanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, 190.
Papić, I., „Romanička crkva Rođenja Presvete Bogorodice u Koprivni“, 231-244.
Sekulić-Gvozdanović, *Crkve tvrđave u Hrvatskoj*, 100-104.
Szabo, „Spomenici prošlosti u Srijemu“, 48.
Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 92.
Život Bartola Kašića (1999.), prijevod: Stjepan Sršan, Osijek.

TABLA XCVI

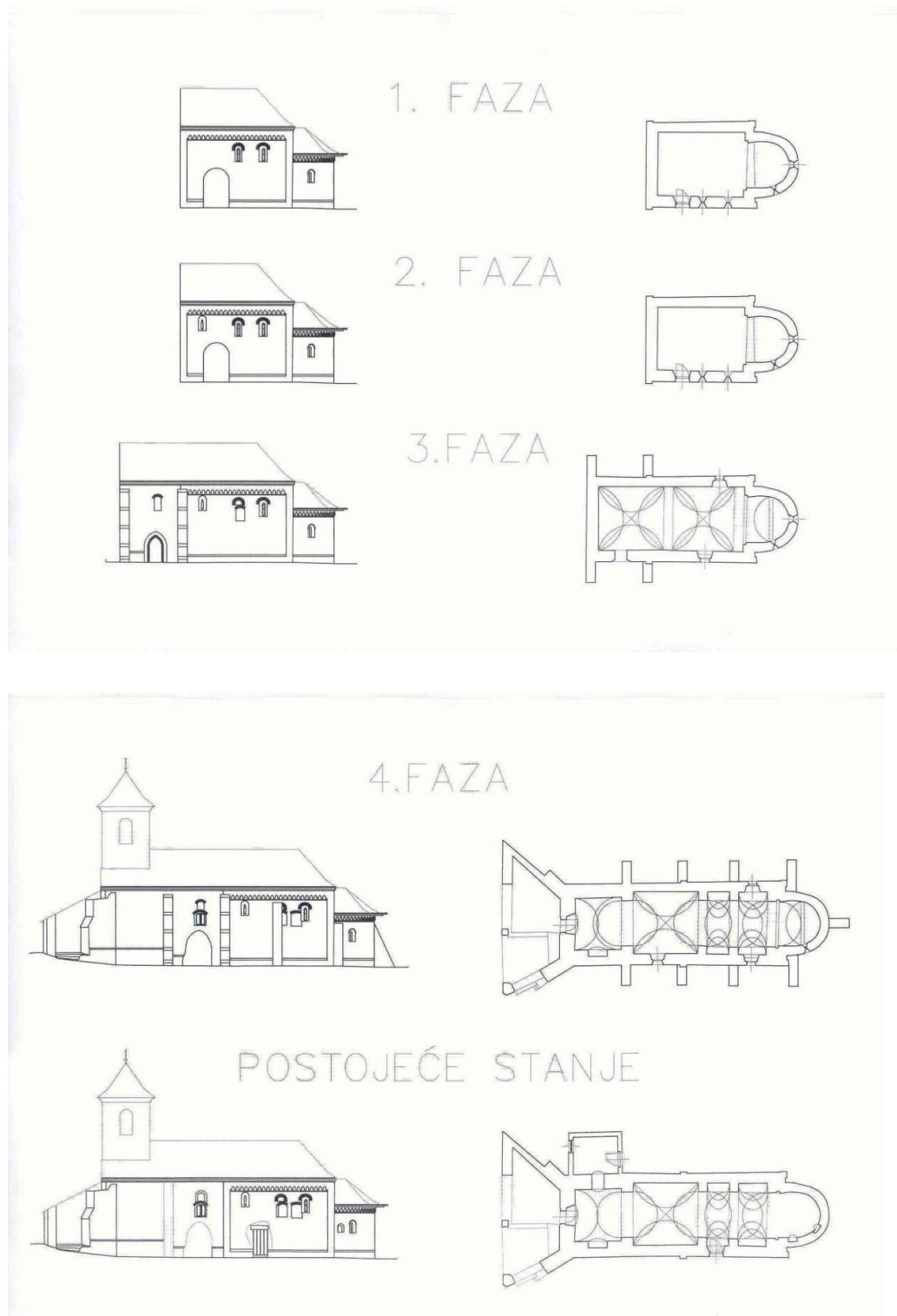

Sl. 289 i 290. Kapela sv. Marije, Bapska, pogled na prvi sloj i zapadno pročelje

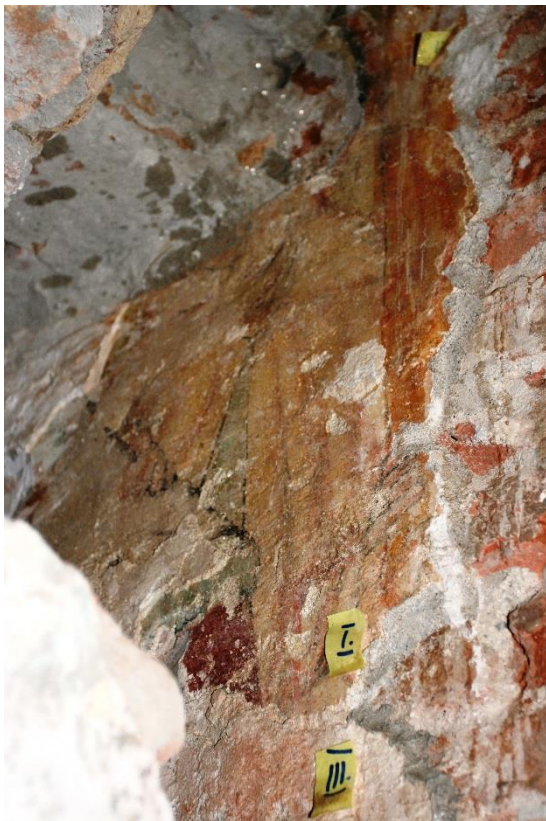
Sl. 291 i 292. Južni prozori broda prve crkve.

TABLA XCVII

Sl. 293. Kapela sv. Marije, Bapska, Iva Papić - Prijedlog graditeljskih faza (Sandra Marinović, Damir Zahirović, KO Osijek)

TABLA XCVIII

Sl. 294 i 295. Stariji (lijevo) i noviji (desno) srednjovjekovni sloj oslika u unutrašnjosti crkve.

Sl. 296. Kapela sv. Marije, Bapska, izgled kapele prije obnove 1976./77. (dokumentacija KO Osijek).

Koprivna, Crkva Rođenja Presvete Bogorodice (srednjovjekovna crkva sv. Jurja)

Nedaleko Osijeka, na groblju van sela Koprivna, općina Šodolovci, nalazi se crkva Rođenja Presvete Bogorodice u Koprivni, ili crkva Male Gospojine, kako je se u narodu naziva. Plato na kojemu se nalazi crkva i groblje zaštićen je arheološki srednjovjekovni lokalitet Udovičko polje. Do danas nisu vršena sustavna arheološka iskopavanja, a slučajni pronalasci keramike upućuju na postojanje srednjovjekovnog naselja.

Jednobrodna građevina s užim polukružnim svetištem u cijelosti je građena od opeke. Brod crkve je gotovo kvadratna tlocrta: dužina broda, uključujući vanjske zidove, iznosi 9.51 m - dužina unutrašnjeg prostora iznosi 7.42 m - a širina broda 8.06 m, odnosno 6.23 m sa zidovima. Dužina svetišta crkve iznosi 4.11 m. Nepravilnost u gradnji crkve u Koprivni vidljiva je u njezinom tlocrtu: zapadni je zid blago skošen, a samo svetište je više eliptičnog, nego polukružnog oblika.

Pročelja crkve uokvirena su ugaonim lezenama, a na svetištu su vidljivi tragovi dekorativnih lezana. Južno pročelje crkve razvedeno je s četiri srednjovjekovna prozora i južnim portalom. Krajnje zapadni prozor se razlikuje od ostala tri, a njegova pozicija na višoj razini govori o njegovoj funkciji kao prozoru empore. Tri prozora su također smještena visoko, kratki su i uski, polukružnog lučnog nadvoja, a duboko skošene špalete su oblikovane bočnim i dužnim slaganjem opeke; krajnje zapadni prozor ima segmentni lučni nadvoj. Portal je istaknut iz razine zida, pravokutna je oblika, oblikovan stepenastim uvlačenjem opeke, a u luneti su sačuvani fragmenti oslika. Na južnom dijelu apside izveden je prozor jednak prozorima broda crkve, a na mjestu pretpostavljenog istočnog prozora naknadno je izveden širi prozorski otvor. Sjeverno i zapadno pročelje izvorno nije bilo razvedeno otvorima. U unutrašnjosti crkve brod je nadsvođen drvenom bačvom, a svetište zidanom polukalotom. U sjevernom zidu sačuvano je izvorno stubište što je vodilo na velikašku emporu, a danas vodi na kor crkve. U svetištu su sačuvani fragmenti zidnog oslika iz vremena prijelaza 13. u 14.st, a na sjevernom zidu broda kasniji oslici, izvedeni u *secco* tehnici, atribuirani obnovi crkve u osmanskom periodu.

[TABLA XCIX, SL. 297-299]

Općeprihvaćena je pretpostavka L. Dobronić o crkvi u Koprivni kao sjedištu ivanovačkog posjeda Dopsa unutar Ugarskog ivanovačkog priorata. Ne zna se točno kad su ivanovci izgubili dio dopsinskog posjeda Koprivnu, ili pak čitav posjed Dopsin. Rostás Tibor ne spominje Koprivnu u kontekstu ivanovačkog posjeda Dopsa, već navodi izvore iz 13. st. u kojima se Koprivna spominje kao dio posjeda obitelji: na temelju izvora iz 1259.g. autor pretpostavlja kako je član obitelji Ják donator crkve u Koprivni; 1293.g. bosanski biskup, skupa

s bratom Demetrom te Elekovim sinovima iz obitelji Szent-MágoCs vodi parnicu s Filipom Korodškim oko tog dijela posjeda: navodno je biskup parnicu dobio, no Koprivna se već 1352.g. spominje kao dio posjeda obitelji Korodških, u čijim rukama ostaje do izumiranja loze 1472.g. U popisima župa iz 1333.-37.g. župa Koprivna se spominje unutar Osuvačkog arhidakonata Pečuške biskupije. Oko 1550.g. selo nastavaju Mađari kalvinske vjeroispovijesti. U Komorskim popisima naselja i stanovništva Slavonije iz 1702.g. stoji kako je crkva sv. Jurja u Koprivni u dobrome stanju. Netom nakon odlaska Turaka Koprivna je filijala tvrđavske matice crkve sv. Mihovila u Osijeku. Od polovine 18. st. crkvu koriste vjernici pravoslavne vjeroispovijesti, u čijem kultu je crkva i danas.

Lelja Dobronić crkvu u Koprivni navodi kao jedini sačuvani spomenik nekadašnjeg ivanovačkog posjeda Dopsin te je smatra za moguće sjedište istog posjeda. Anđela Horvat crkvu u Koprivni prepoznaje kao romaničku građevinu, ističe nedostatak plastičnog ili dekorativnog oblikovanja zapadnog pročelja, te srodne primjere nalazi u srednjoeuropskoj arhitekturi. Tone Papić i Božica Valenčić spominju crkvu u Koprivni kao primjer srednjovjekovne crkve s djelomično sačuvanom velikaškom emporom. Vladimir P. Goss je spominje kao primjer romaničkoga graditeljstva u Slavoniji. O oslicima u svetištu crkve pisali su mađarski povjesničari umjetnosti Rostás Tibor i Szabó Tekla. Kroz 2009. i 2010.g. na crkvi su provedena konzervatorska istraživanja, prilikom kojih je otkriven izvorni srednjovjekovni sloj građevine, a pobliže su definirane i kasnije, novovjekovne, graditeljske faze.

Srednjovjekovna crkva sv. Jurja, danas crkva Rođenja Presvete Bogorodice

Jednobrodna građevina s polukružnim svetištem bila je osvijetljena s četiri prozora s južne strane broda i dva prozora svetišta - svjetlosni otvori su uski i završavaju polukružnim nadvojem, a dekorativnost srednjovjekovnih prozora postignuta je izmjenom bočnog i dužnog slaganja opeke. Već opisani južni portal je izveden po načelu dinamičkog kvadrata (proporcijski odnos je karakterističan za gradnju 12. i 13. st.). Istražnim radovima nije potvrđeno postojanje portala na zapadnom pročelju. Zidni plašt svetišta bio je prekriven nizom lezena, koje su, moguće, završavale frizom visećih lukova. Nisu pronađeni elementi podnožja. [TABLA C, SL. 300]

Na temelju otkrića temelja stubova što su nosili emporu, kao i naknadno otklesanog pojačanja južnog zida broda crkve, pretpostavljena su četiri moguća tipa empure: empora što se pružala samo duž zapadnog zida, empora što se pružala cijelom dužinom broda - u kojem slučaju bi se radilo o dvojnoj crkvi, potkovičasti tip empure te tip empure u obliku slova L.

Unutar sjevernog zida broda crkve oblikovano je stubište što vodi na emporu. Unutar zidova broda crkve bile su izvedene niše sedilije.

Fragmenti zidnog oslika

Fragmenti zidnog oslika u fresko tehnici otkriveni su na zidu svetišta, na bočnim stranama trijumfalnog luka te u luneti portala. Na trijumfalnom luku su nađeni nečitki fragmenti pigmenta, a na sačuvanim dijelovima zidnog oslika u svetištu prepoznaje se kompozicija Bogorodice na prijestolju s Kristom koji blagoslivlja u naručju. Bogorodici s lijeva i desna prikazani su anđeli, a južno od njih prikazan je svetac s mačem u ruci (sv. Pavao?). [TABLA C, Sl. 301] Freske u datirane u drugu polovinu 13. st., odnosno u prijelaz 13. u 14. st., pri čemu se naglašavaju italo-bizantski utjecaji. Na osnovi sačuvanih fragmenata nije moguće rekonstruirati cjelokupni zidni oslik. Na fresci su kasnije urezani *hic fuit* natpisi - latinična i ćirilična slova te brojke. Na osliku u luneti portala prepoznaju se dva lica, prikazana u poluprofilu, s aureolama. Fragmenti oslika u svetištu i oni u luneti portala su istovremeni.

Na sjevernom zidu, odnosno zidu stubišta za emporu otkriveni su fragmenti oslika u *secco* tehnici. Djelomično sačuvan oslik je bio podijeljen unutar kvadratnih polja izvedenih crvenom linijom u dva reda. U donjem redu je prikaz arhanđela Mihaela te prikaz zasada nepoznatog lika (sa sabljom), kojemu su izdubljene oči. U gornjem redu sačuvan je fragment prikaza sv. Jurja gdje ubija zmaja. U istom sloju, ispod prikaza sv. Jurja nastavlja se prikaz Bogorodice na prijestolju. Ističe se sličnost oslika na sjevernom brodu crkve u Koprivni s oslicima na sjevernom brodu crkve u Svetom Đurđu: nizanje narativnih planova u pravokutnim poljima, narativnost i naturalizam, rustikalnost izvedbe, a hrbat konja sv. Jurja prikazan je na gotovo identičnom mjestu, u gotovo jednakom mjerilu i jednako je naslikan. Moguće je oslik na sjevernom zidu crkve u Koprivni izveden tijekom osmanskog perioda, na što upućuju i izdubljene oči prikazanih svetaca, što se tumači kao čin prisvojenja katoličke crkve od strane protestantske zajednice.

Zaključno, crkva u Koprivni pokazuje sličnosti s primjerima srednjoeuropske arhitekture 12. i 13. st.: najbliži primjer je crkva u Bapskoj, ali i crkve u Lengyeltótiyu, datirane u 12. st., u Karcsi i Vizsolyu, a slično oblikovanje pročelja izvedeno je na crkvama u Csempekopácsu, Pécs-Málomu, Váraszóu, Cserkútu, Gyugyu, Buzsáku. Crkva sa sličnim arhitektonskim značajkama je i kapela u slovenskim Domanjševcima, gdje se prepoznaje dekorativno oblikovanje pročelja (podnožje, ugaone lezene i potkrovni vijenac), kao i jednak raspored prozorskih otvora i vrata. Takav jednostavan način gradnje negdje se nastavio i u

kasnijim stoljećima srednjovjekovne umjetnosti, kako pokazuje reformatorska crkva u mađarskom mjestu Csenger.

Arhitektonska dokumentacija: Papić, Tone, *Idejni projekt - rekonstrukcije crkve Rođenja Presvete Bogorodice u Koprivni*, 2011., KO Osijek.

Literatura:

Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, 292.

Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, II, 459.

Dobronić *Viteški redovi templari i ivanovci u Hrvatskoj*, 104, 118-138, 157-158.

Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, III, 381.

Goss: „Sv. Marija u Bapskoj“, 12.

Höffler, Janez, „Freske v c. sv. Jurjia v Ptuju“, *Varstvo spomenikov* 30 (1988.): 71.

Horvat, A., *Novi prilozi romanici srednjovjekovne Slavonije*, 14-16, bilj. 24.

Horváth Zoltán, Gondos, *Somogy, Tolna és Baranya*, 76-79, 101-103, 154-157, 178-180, 234-239.

Kriszt, Dobos, *Középkori templomaink*, 31, 34, 66, 103-105, 127.

Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 75

Mažuran, *Valpovo - sedam stoljeća*, 35-39, 55.

Oslík, Pešut, Samaržija, Papić, I., *Elaborat istražnih konzervatorskih radova*, KO Osijek.

Papić, I., „Romanička crkva Rođenja Presvete Bogorodice u Koprivni“, 231-244.

Pavičić, *Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji*, 74.

Rostás, Tibor, „Graeco opere - görög modorban 1. Szávaszentdemeter és Kaporna 13. századi falképei“, *Ars perennis, 2 nd Conference of Young Art Historians*, Budapest 2009/ 2010., 31-41.

Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, II. dio, 89.

Sršan, Stjepan, *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. st.*, Osijek: DAOS 2000., 22, 23.

Sršan, Stjepan, preveo i priredio, *Kanonske vizitacije Osijeka i okolice 1732.-1833.g.*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, Đakovo: Biskupija Đakovačka i osječka, 2007., 320-321

Valenčić, Papić, T., „Župna crkva sv. Petra i Pavla u Koški“, 46, bilj. 11, bilj. 20.

Srša, Ivan, *Izveštaj sa službenog puta*, studeni 2006., Dosje 48, KO Osijek, neobjavljeni tekst

Stopar, *Župnijska cerkev Marijinega vnebovzvetja v Braslovčah*, 52, 53.

Szabó, „Női viseletek az óraljaboldogfalvi falképen. Nygat és Bizánc találkozásá“, 166-218.

Szabó, „The Gothic style frescoes beneath the western gallery of the church of Sântămărie - Orlea“, 110-111.

Szabó, „The historic renovations of the protestant church in Viștea (Cluj county)“, 135-153.

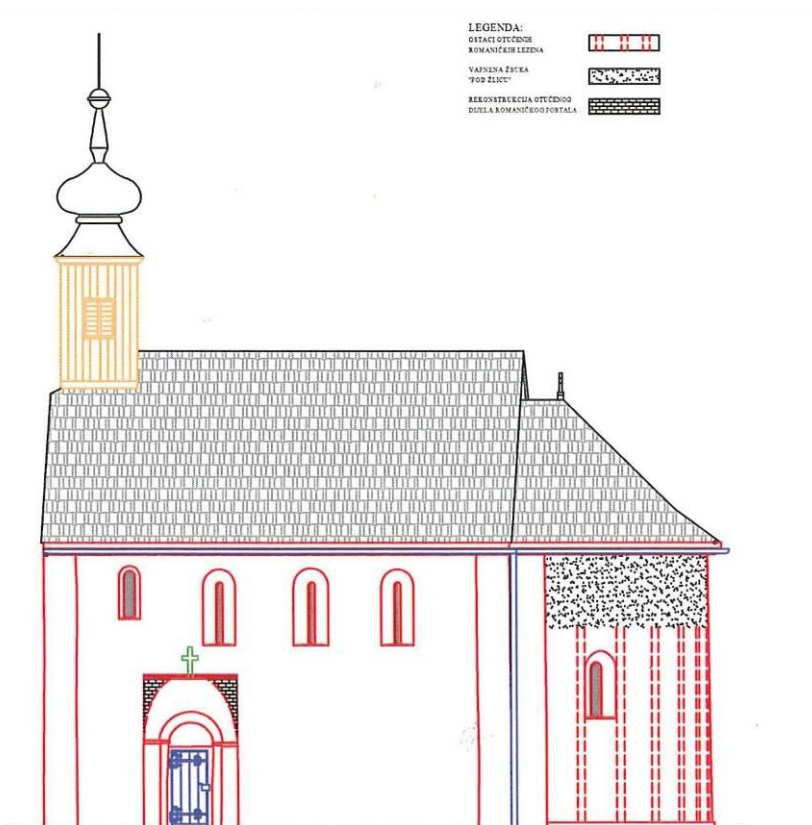
Zadnikar, *Romanika v Sloveniji*, 197, 202-203, 205.

TABLA XCIX

Sl. 297, 298 i 299. Crkva Rođenja BDM, Koprivna: svetište, pročelje i unutrašnjost (sjeverni zid).

TABLA C

Sl. 300. Crkva Rođenja BDM, Koprivna, snimak južnog pročelja: prezentacija utvrđenog srednjovjekovnog sloja (Papić, T., *Idejni projekt*, dokumentacija KO Osijek).

Sl. 301. Crkva Rođenja BDM, Koprivna, prikaz sveca u svetištu.

Martin, kapela sv. Martina

Na seoskom groblju u selu Martin, nedaleko Našica, nalazi se crkva posvećena sv. Martinu, jednobrodna građevina s užim polukružnim svetištem i drvenim zvonikom iznad zapadnog pročelja. Pravilno orijentirana crkva građena je lomljenim i klesanim kamenom. Dimenzije broda crkve iznose 6 x 12 m, a sveukupna dužina crkve iznosi 17 m. Brod crkve osvjetljen je s dva prozora na južnom zidu, a svetište također s dva prozora na južnom i istočnom dijelu apside. Ulaz u crkvu je na zapadnom i na južnom zidu. Zapadno pročelje rastvoreno je portalom, središnjim prozorom te bočnim istacima zidne mase. [TABLA CI, SL. 302-304] Brod crkve prekriven je tabulatom, a svetište je svođeno polukružnim bačvastim svodom. U južnom zidu svetišta nalaze se dvije niše sa trolisnim završetkom.

Prema Csánkiju, posjed Martin naziva se *Nek(c)se-Szent-Márton, Possessio Scent Martun, Possessio Nexe Zanth. Marton*, a spominje se od početka 14. st.; 1312.g. spominje se *Possessio cruciferorum milicie templi Scent Martun vocata de Nekche*, kada je posjed darovan redu ivanovaca. Csánki ne spominje martinsku crkvu u popisima župa 1332.-37.g.

Anđela Horvat crkvu opisuje kao jednobrodnu kasnoromaničku crkvu s polukružnom apsidom i malim tornjićem povrh glavnog pročelja. Za profilaciju glavnog pročelja („Wulst“ profilaciju) autorica navodi kako još podsjeća na romaničku građevnu djelatnost, dok visoke proporcije u unutrašnjosti broda odaju proporcije gotike. Zorislav Horvat navodi kako se crkva stilski uklapa u prvu polovicu 13. st. Lelja Dobronić potvrđuje pripadnost crkve križarskom redu templara te njezin nastanak također smješta u prvu polovicu 13.st; autorica crkvu prepoznaje kao jedan od najznačajnijih spomenika romanike i kao jedinu potpuno sačuvanu templarsku crkvu u Hrvatskoj. Ratko Ivanušec i Željka Perković crkvu u Martinu spominju u kontekstu opisa tlocrtne tipologije romaničkih crkvi Slavonije.

Postojeći izgled crkve rezultat je neadekvatne obnove 1977.g., koja nije vršena sukladno konzervatorskim smjernicama zaštite, odnosno izvedena je proizvoljno, bez prethodnih istražnih radova. Radovima iz 1977.g. znatno je devastirano cijelo zapadno pročelje te je nemoguće rekonstruirati njegov izvorni izgled. Veliki polukružno zaključen prozor iznad portala i uvučena zidna ploha daju naslutiti bitno drugačiji izvorni izgled zapadnog pročelja, no to bez novih materijalnih nalaza nije moguće utemeljeno pretpostaviti. Primjerice, bočni istaci zapadnog pročelja upućuju na moguće postojanje zvonika, no arheološkim istraživanjima ispred zapadnog pročelja nisu otkriveni nikakvi tragovi zidanih struktura. Radi atipično velikih dimenzija središnjeg prozora, isti je moguće izvorno bio portal, no ukoliko nisu postojale neke strukture uz zapadno pročelje, taj portal nema funkciju odnosno opravdanje. Vjerojatno je

središnji prozor probijen tijekom jedne od obnova crkve, ili je nastao proširenjem izvornog srednjovjekovnog prozora, što je dimenzijama i oblikovanjem odgovarao prozorima na južnom zidu broda crkve. Tijekom radova 1977.g., s unutrašnje strane zapadnog zida pronađene su dvije kamene ploče te ploča s isklesanim templarskim štitom, nekoć uzidanim u prozor iznad ulaza - je li se templarski štit nalazio u prostoru empore? Klesani templarski štit, s plastično isklesanim velikim križem i manjim na njemu, visine je oko 60 cm - Lelja Dobronić ga navodi kao „prekrasan simbol vitezova križnika“. Izvorna funkcija i smještaj grba nije poznat, a danas je pohranjen u Franjevačkoj zbirci franjevačkog samostana u Našicama. Vladimir P. Goss grb navodi kako štit po tipologiji pripada grupi klinastih grbova blago zaobljenih bočnih stranica. Goss pristaje uz mišljenje Z. Horvata, prema kojem je martinski grb vjerojatno najstariji sačuvani heraldički štit u kontinentalnoj Hrvatskoj. Nastanak grba Goss smješta u vrijeme između dolaska templara u Našice i gradnje crkve (oko 1230.g.) i godine ukinuća templarskog reda (1312.g.). Prema prof. Fučiću, tijekom obnove iz 1977.g. pronađeni su i natpisi urezani u žbuku (nisu poznate pozicije): jedan natpis glasi „PISA IA FRA BLAŽ...BAJ.

Portal je također izmijenjen u obnovi 1977.g., o čemu svjedoči, među ostalome, i crtež zapadnog pročelja martinske crkve iz 1924.g., a koji je objavila Lelja Dobronić. [TABLA CI, Sl. 305] Na crtežu se vidi drugačiji izgled pročelja i, posebice, portala, nego što je danas, no crtež je prvenstveno shematski i nesumnjivo nije savršen preslik stanja iz 1924.g. Na tom crtežu svjetlosni otvor portala bio je zaključen segmentnim lukom te flankiran stupovima, a iznad kapitelne zone više je profilacija (dvije ili tri?), vjerojatno štapnog tipa, uokviravalo lunetu, koja je već tada bila zazidana. Također, prozor iznad portala još je bio sačuvan u izvornoj formi, skošenih špaleta i uskog svjetlosnog otvora te, vjerojatno, jednak prozorima broda crkve. Bočni zidni istaci pročelja nisu se spuštali do lunete portala, već je kontinuirani vijenac bio izveden u prostoru između portala i prozora iznad njega.

Crkva je zidana lomljenim kamenom, dok su klesanim kamenom izvedeni uglovnjaci pročelja, prozori broda i svetišta, zapadni portal te dvije niše u svetištu crkve. Prozori se međusobno razlikuju: prozori broda završavaju polukružnim lukom, špalete su oblikovane klesancima, dok su na polukružnom nadvoju vidljivi znakovi kasnijih preinaka izvorne strukture, o čemu svjedoče i neobično plitke špalete prozora. Južni i istočni prozor svetišta također se međusobno razlikuju: južni prozor u cijelosti je izveden klesancima i oblikovanjem svijetlog otvora i kosih špaleta odaje karakteristike umjetnosti 13. st., no istočni je prozor, premda gotovo jednakih dimenzija kao i južni prozor svetišta, tijekom jedne od obnova skraćen za dužinu polukružnog nadvoja. [TABLA CII, Sl. 306]

Svetište crkve naginje potkovastom obliku apside, no potkova nije pravilna te je ista moguće nastala i nehotice, u procesu zidanja - primjerice, svetište crkve u Koprivni nema oblik pravilnog polukruga, već 'proširenog', a svetište crkve u Bapskoj također je oblika nepravilnog polukruga. U svetištu crkve izvedene su dvije niše oblikovane u formi trolista - Lelja Dobronić jednu prepoznaje kao sakrarij (za izljev blagoslovljene vode) jer u kamenom dnu ima udubinu u kojoj se nazire trag zatvorene rupe; za drugu nišu Dobronić pretpostavlja kako je bila kustodija. Dobronić ističe sličnost martinskih niša sa sakrarijem iz crkve sv. Marije u Gori. Sakrarij iz Gore je uokviren širokim i zaobljenim kamenim profilom sa trolisnim završetkom, što je uklopljen u za kamenu okvir predviđeno uvlačenje zidne mase. Njoj gotovo identična oblikom je i kustodija iz Glogovice, no profil glogovačke kustodije nije klesan, već je izveden u žbuci. Svetohraništa u Martinu oblikovana su kamenim klesancima, za razliku od zidova crkve koji su izvedeni lomljenim kamenom, krajnje su jednostavna bez ikakvih profiliranih detalja; gotovo neznatna skošenja špaleta upućuju na kasnije preinake niša. Martinske niše slične su nišama u Gori i Glogovici samo odabirom trolisne forme, ali nikako izvedbom.

Današnji izgled crkve velikim je dijelom rezultat neadekvatnih obnova u kojima su izvorne srednjovjekovne forme preoblikovane - prozori, portal, a moguće i niše svetišta su izmijenjeni. Prema pisanim izvorima te tipologiji i dimenzijama arhitekture, crkvu je moguće datirati u prve polovicu 13. st.

Arhitektonska dokumentacija: Sandra Marinović i Damir Zahirović, Konzervatorski odjel u Osijeku, 2008.

Literatura:

Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, II, 511.

Buturac, *Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja*, 7-18.

Dobronić, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*, 62, 118-120.

Dosije 59, Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Osijeku.

Goss, *Stotinu kamenčića izgubljenog raja*, 73.

Horvat, Anđela, „Martin“, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 3., Zagreb: Naklada Leksikografskog zavoda, 1959.

Horvat, A., „Prilog tipološkoj klasifikaciji romaničkih crkava kontinentalne Hrvatske“, 69.

Horvat, Zorislav, „Bedemgrad - Našće“, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* 4 (1977.)

Horvat, Zorislav, *Heraldički štitovi gotičke arhitekture kontinentalne Hrvatske*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1996., 24.

Ivanušec, Perković, „Crkva sv. Martina u Lovčiću“, 80-81.

Smičiklas, *Codex diplomaticus*, VIII, 301, 325, 329.

Sršan, „Katoličke župe u Slavoniji, Baranji i Srijemu u srednjem vijeku (1332.-1337.)“, 292.

TABLA CI

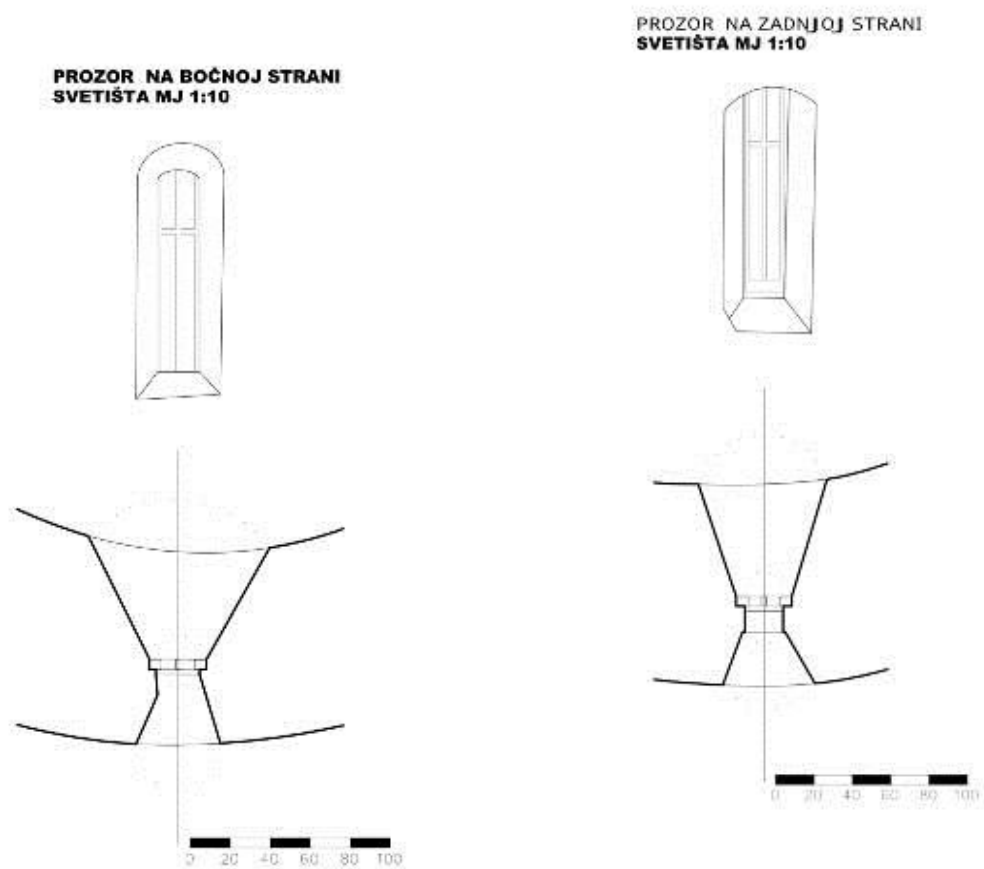

Sl. 302 i 303. Crkva sv. Martina, Martin, zapadno i jugoistočno pročelje.

Sl. 304 i 305. Crkva sv. Martina, Martin: svetište; crtež iz 1924. (Horvat, A., *Posjedi i sjedišta*, 119).

TABLA CII

Sl. 306. Crkva sv. Martina, Martin, prozori svetišta (Zahirović, Marinović, dokumentacija KO Osijek).

Dragotin, grobljanska kapela Uznesenja Blažene Djevice Marije

U selu Dragotin, nedaleko Đakova, usred groblja na uzvisini smještena je srednjovjekovna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, danas filijalna kapela župe Našašća sv. Križa u Trnavi. Jednobrodna je pravilno orijentirana građevina s užim i nižim, poligonalnim, nepravilnim svetištem; sakristija se naslanja na južni zid svetišta, a zvonik se uzdiže iznad zapadnog pročelja. [TABLA CIII, Sl. 307-309] Dimenzije broda crkve iznose 8.75 x 12,32 m, a svetišta 6,77 x 6,41 m. Crkva je gotovo u cijelosti zidana opekom; u kamenu su izvedeni zapadni portal crkve, fragment južnog portala te elementi radijalnog svodenja u svetištu - rebra i svodne konzole. Brod crkve izvorno su osvjetljavala tri južna prozora sa skošenim špaletama i polukružnim nadvojem; sačuvan je srednjovjekovni oblik samo zapadnog prozora, dok su druga dva proširena u baroknoj obnovi. Srednjovjekovni prozor je u cijelosti zidan od opeke (špalete prozora su uništene te nije moguće utvrditi izvornu geometriju prozora), a njegov polukružni svijetli otvor izveden je jednostavno, bez profiliranih detalja. [TABLA CIV, Sl. 310] U istočnom zidu svetišta otkriven je srednjovjekovni prozor sličan istovremenom zapadnom prozoru broda crkve, no na njemu se nazire stilizirano mrežište u obliku trolista. [TABLA CIV, Sl. 311] Svetište je uokvireno radijalnim dvodijelnim potpornjacima.

Prvi spomen dragotinske župe je iz 1332.g., u popisu župa za papinsku desetinu, kada se spominje *Petrus, sacerdos de Dragotino*. Iz vremena osmanlijske vlasti u Slavoniji spominje se nahija Dragotin, a dragotinski župnik je sudjelovao na sinodi slavonskih i srijemskih svećenika kod crkve u Bapskoj, održanoj 1581.g. Biskup fra Lučić (Izvještaj iz 1638.) u župi Dragotin navodi kamenu crkvu Svih Svetih i drvenu crkvu sv. Bartolomeja; fra Marijan Maravić spominje samo postojanje župe Dragotin. Nakon razriješenja fra Lučića sa dužnosti bosanskog biskupa, novoimenovani biskup Mrnjavić mu je za uzdržavanje odredio prihode župe Dragotin, ali on nije imao mogućnosti osigurati njihovo ubiranje. U popisu slavonskih župa fra Nikolića iz 1660.g. Dragotin se navodi kao župa pod jurisdikcijom beogradskog biskupa, u kojoj su tri crkve: drvena crkva sv. Marka, drvena crkva sv. Blaža te cjelovita i kamena crkva sv. Ivana. Stradavanje crkve u Dragotinu navodi se kasnije u kontekstu osmanlijskog progona katoličkih svećenika, 1664.g. U opisu Đakovštine iz Komorskih popisa naselja i stanovništva Slavonije iz 1702.g., Dragotin se spominje kao pustoselina u selu Sveto Blažje, a u Dragotinu se nalazi „... jedna crkve od cigle zidana, pokrivena, u kojoj se i sada misa govori“.

Do prve novovjekovne obnove dolazi već u 18. st., za biskupa Petra Bakića (1716.-1749.), o čemu svjedoči natpis na zvoniku crkve. Navodno je biskup obnovom dragotinske

crkve želio privući stanovništvo u raseljeno selo, i to uglavnom izbjeglice iz Bosne. Kapelu je u duhu neogotike obnovio Josip Vancaš 1899.g.

Vukičević-Samaržija dragotinsku crkvu opisuje kao gotičku građevinu, a svetište crkve i perimetralne zidove broda datira u posljednje desetljeće 14. st. Autorica spominje radijalni svod u svetištu i kruškoliko svodno rebro, koje se opire o konzole „oblika peterostrane obrnute piramide vodoravno podijeljene sa tri užljebine“. Horvat kruškoliko rebro smješta u drugu polovicu 13. st. Papić I. dragotinsku crkvu spominje kao primjer gotičke tradicije za postosmanske obnove crkve. Istražni konzervatorski radovi dragotinske crkve izvedeni su 2005.g., a otkriveni fragmenti arhitektonske plastike omogućuju reinterpetaciju spomenika.

Graditeljski slojevi

Srednjovjekovnu crkvu činio je brod gotovo kvadratna tlocrta te poligonalno svetište, građeno po geometrijskom načelu osmerokuta (najrašireniji tip zaključka gotičkog poligonalnog svetišta u Slavoniji), postavljeno nepravilno u odnosu na brod crkve - Vukičević-Samaržija navodi kako je projektiranje svetišta na bazi osmerokuta s malim nepravilnostima karakteristično za objekte 14. st.

Crkva je bila osvjetljena s tri južna polukružna prozora dubokih špaleta i uskog svijetlog otvora u brodu crkve te s jednim, istočnim prozorom svetišta, koji je zaključen formom stiliziranog trolista. Ulaz u crkvu nalazio se s južne i sa zapadne strane. Sačuvan je kameni ulomak južnog portala, na kojemu je vidljiva profilacija jednostavnog skošenja bridova. Zapadni portal sačuvan je gotovo u cijelosti - njegova ranija istaknuta pozicija je anulirana Vancaševom rekonstrukcijom zapadnog pročelja te je sada isti portal uvučen unutar zidne mase zapadnog pročelja. Izvorno je zapadni portal bio ljevkast tip portala, čija se kompozicija sačinjavala od donjeg dijela, jedinstvene kapitelne zone i lunete. [TABLA CV, Sl. 312 i 313] Donju zonu portala čine dvije nejednake polukružne štapne profilacije s pravokutnim bočnim zaliscima između dva polukružna žlijeba, tako čineći S-profilaciju; na vanjske užljebine nadovezuje se ravni brid. Jedinstvena kapitelna zona je definirana štapno profiliranim abakom, klesana je iz jednog kamenog bloka na kojem su kapiteli naznačeni tako što oblikom prate štapnu profilaciju donje zone portala - vidljiva su dva kapitela (sukladno dvjema štapnim profilacijama), te pola trećeg kapitela na vanjskom rubu portala (otklesana je završna vanjska profilacija). U plitkom reljefu su u kapitelnoj zoni klesani stilizirani vegetabilni i antropomorfni motivi koji svojim rasporedom prelaze obrise pojedinačnih kapitela te se nastavljaju i u užljebine između kapitela. Također, motivi se razlikuju na sjevernoj i južnoj strani kapitelne zone. Iznad kapitelne zone, profilacije jednake onima u donjoj zoni portala oblikuju polukružni

luk zaključka portala; nije sačuvana luneta portala. Takav tip portala, čija se kompozicija sastoji od donje zone, jedinstvene kapitelne zone i lunete nalazimo na primjerima 13. st. i ranog 14. st. u Mađarskoj, Slovačkoj i Hrvatskoj - možda je najistaknutiji primjer portal medvedgradske kapele, datiran 1230.-1240.g.

Unutrašnjost crkve bila je definirana svetištem svodenim radijalnim svodom sa šest susvodnica između šest rebara na konzolama te, vjerojatno ravno natkrivenim brodom. Sačuvani su fragmenti kamenih rebara kruškolike profilacije sa zaliscima te pokoja također kamena konzola.

Prvu obnovu dragotinske crkve nakon odlaska Osmanlija poduzima biskup Bakić: prošireni su srednjovjekovni južni prozori (zapadni je zazidan radi izgradnje kora), a na sjevernom zidu su probijeni novi prozori. Krajem 19. st., po narudžbi biskupa Strossmayera, kapela je obnovljena u duhu neogotike, a prema zamislima Josipa Vancaša. **[TABLA CVI, Sl. 314]** Neogotička dekoracija međetažnih vijenaca i reljefnih četverolista izvedena je na svim pročeljima crkve, a zapadni portal, vjerojatno već tada oštećen, sakriven je ispod nanosa žbuke. U unutrašnjosti je izveden armirano-betonski bačvasti svod šiljatolučna oblika iznad broda crkve, a iznad svetišta je, također u armiranom betonu, ponovljen srednjovjekovni radijalni svod. Prilikom obnove svoda svetišta poštivala se njegova srednjovjekovna kompozicija: cjeloviti izvorni kameni dijelovi svoda su opet ugrađeni u svodnu konstrukciju, a nedostajuće dijelove su zamijenili betonski odljevi. **[TABLA CVI, Sl. 315 i 316]**

* * *

Na dragotinskoj crkvi vidljivo je zadržavanje tipa kvadratnog broda, no preuzima se poligonalno zaključeno svetište, čije su karakteristike (geometrijska nepravilnost i nedostatak vještine u gradnji) vidljive i u gradnji svoda svetišta, gdje rebra odaju nezgrapnost proporcija i slabiju kvalitetu izvedbe. Morfološki, zadržava se polukružni luk prozora uz umetanje stiliziranog trolista **[Sl. III, 10]**, a na zapadnom portalu je vidljiva S-profilacija uz zadržavanje jedinstvene i asimetrične kapitelne zone, ispunjene shematiziranim prikazima klasičnih motiva. Premda daleko od kvalitetnijih ostvarenja srodnog tipa portala - medvedgradski portal ili portal crkve u Špitaliču u Sloveniji - dragotinski portal pokazuje jednake kompozicijske principe. Na osnovi tipologije i morfologije crkve, kao i komparacije sa srodnim primjerima arhitekture (crkva u Veleméru, Mađarska, kasno 13. st.), čija je datacija uvjerljivije postavljena, moguće je dragotinsku crkvu smjestiti u vrijeme druge polovice 13. st.

Arhitektonska dokumentacija: Sandra Marinović i Damir Zahirović, Konzervatorski odjel u Osijeku, 2010.-2011.

Literatura:

Barlé, „Popis župa u donjoj Slavoniji“, 168.

Buturac, *Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja*, 26, 180-181, 189

Draganović, „Biskup fra Jerolim Lučić, njegovo doba i njegovo izvješće“, 88.

Goss, *Četriri stoljeća europske umjetnosti: 800 – 1200.*, 214, sl. 198.

Fermeđžin, *Acta Bosnae*, 432, 433, 475-480.

Horvat, Z., „Neke profilacije svodnih rebara u srednjovjekovnoj arhitekturi kontinentalne Hrvatske“, 6, 7.

Hoško, *Euzebijje Fermeđžin - crkveni upravnik i povjesnik*, 183.

Gjuro Szabo, „Obnova i dogradnja spomenika“, *Narodna starina* 33, *Glasilo Muzeja grada Zagreba* (1937.): 9-10.

HRZ, *Dragotin - kapela Uznesenja Blažene Djevice Marije, Konzervatorsko-restauratorski elaborat*, KO Osijek.

Gašić, Emerik, „Župe i crkve (današnje) biskupije bosansko-srijemske u srednjem vijeku“, *Glasnik biskupije bosanske i srijemske* (1898.): 20, 26.

Papić, I., „Gotika poslije gotike“, 17.

Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, II. dio, 328.

Stjepan Sršan, ur., *Popis Sandžaka Požega 1579.g.*, Osijek: Državni arhiv Osijek, 2001., 9.

Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 31, 100, bilj. 145.

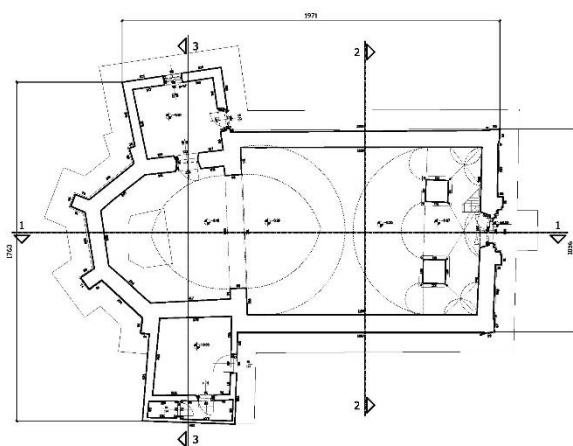
Vukičević-Samaržija, *Gotičke crkve Hrvatskog Zagorja*, 29, 48-49, 144, 146, 147, 170-172, 188-189, 211-214.

Zirdum, Ivan, *Biser Đakovštine*, Trnava: Ivan Zirdum, 1970.

TABLA CIII

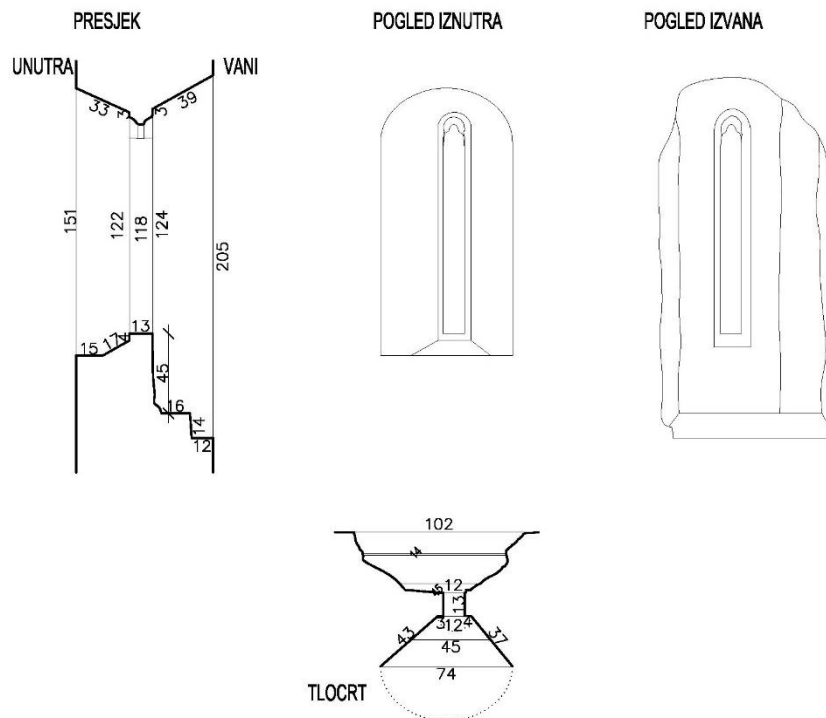
TLOCRT PRIZEMLJA

Sl. 307, 308 i 309. Kapela Uznesenja Blažene Djevice Marije, Dragotin: svetište i južno pročelje; dolje - tlocrt (HRZ, *Dragotin*).

TABLA CIV

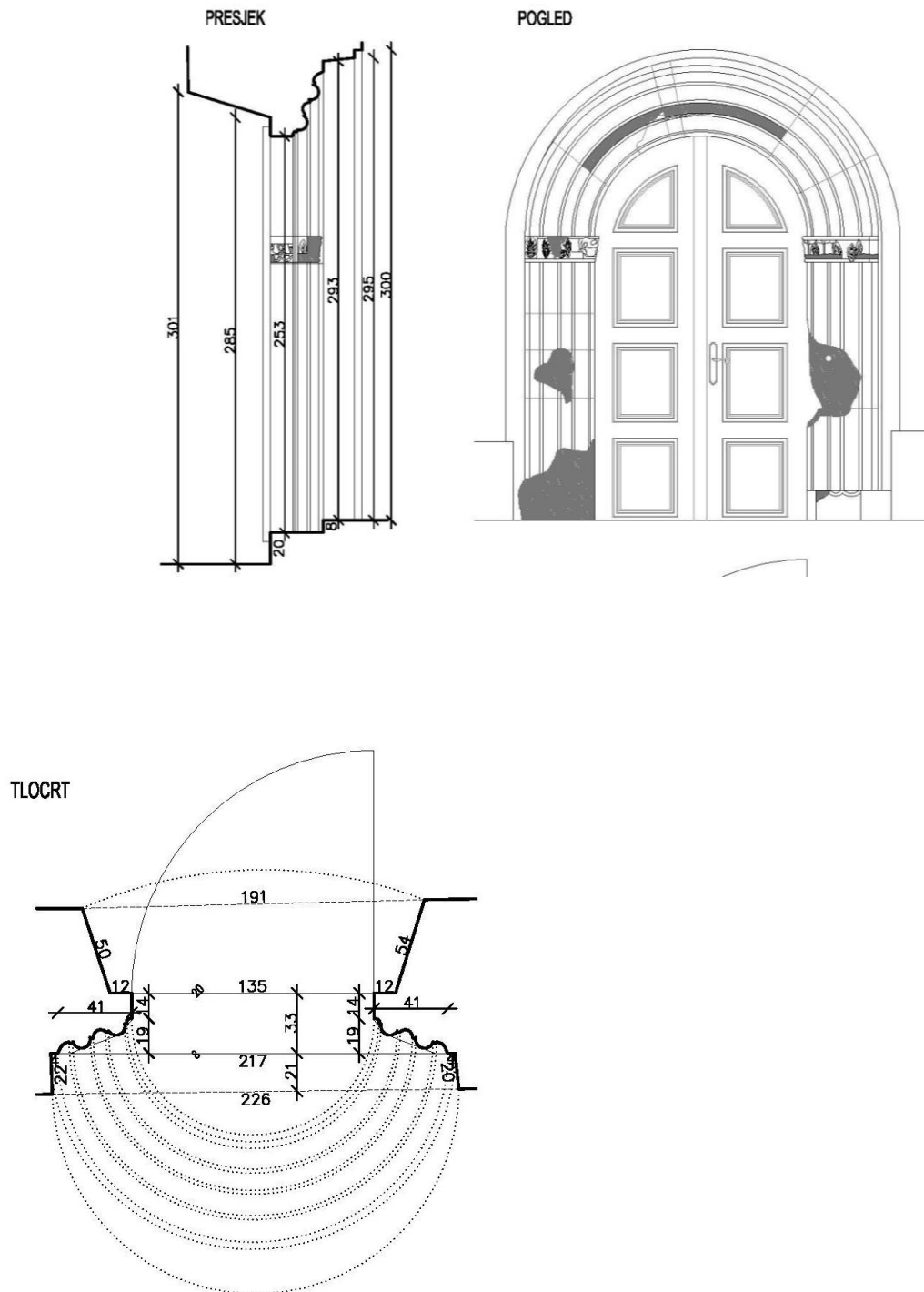
Sl. 310. Kapela Uznesenja Blažene Djevice Marije, Dragotin, istočni prozor svetišta (Zahirović i Marinović, KO Osijek)

Sl. 311. Kapela Uznesenja Blažene Djevice Marije, Dragotin, južni prozor broda crkve.

TABLA CV

GOTIČKI KAMENI PORTAL M 1:20

Sl. 312 i 313. Zapadni portal: presjek, pogled i tlocrt (Zahirović i Marinović, KO Osijek).

TABLA CVI

Sl. 314. Neogotička obnova zapadnog pročelja (Zahirović i Marinović, KO Osijek).

Sl. 315 i 316. Svodno rebro u svetištu crkve (snimak rebra: Horvat, Z., „Neke profilacije“, 7)

Lug, Reformirana kršćanska crkva

Na uzvisini usred sela Lug u Baranji, nedaleko Osijeka, smještena je reformirana kršćanska crkva, pravilno orijentirana jednobrodna crkva sa četveroetažnim zvonikom uz zapadno pročelje. Crkva je adaptirana za potrebe protestantske liturgije te se na istočnom kraju umjesto svetišta nalazi kor pravokutna tlocrta zaobljenih uglova, jednake širine kao i brod crkve. Zidana je opekom i lomljenim kamenom. [TABLA CVII, Sl. 317]

Lug se prvi put spominje 1212.g., a zatim i 1264.g. kao crkva u posjedu seksardske opatije (vjerojatno benediktinske opatije, osnovane 1061.g.) Župa Lug (*Lusko*) navodi se popisima župa 1332.-35.g. 1455.g. Lug se spominje kao *oppidum* (trgovište). U diplomatskoj građi koju donose mađarski povjesničari (Josephus Koller, Georgius Fejér, Dezső Csánki, György Györffy i ostali) ne nalaze se podaci o titularu srednjovjekovne crkve.

Diana Vukičević-Samaržija crkvu u Lugu opisuje kao jedinu preostalu gotičku crkvu u Baranji, a na fragmentu kustodije (danas uzidan na južnom zidu broda) prepoznaje tip klesanja srednjoevropskog kruga iz prve polovice 15. st. U kataloškom pregledu mađarske srednjovjekovne arhitekture spominje se kao srednjovjekovna crkva.

Istražni radovi na pročeljima crkve izvedeni su 2006.g., a u unutrašnjosti crkve tek djelomično 2010.g. Od srednjovjekovne strukture sačuvan je zvonik crkve, vanjski zidovi broda do početka dograđenog kora (otprilike 2/3 dužine crkve), potpornjaci zvonika, jugozapadni potpornjak broda crkve i zapadni portal (ostali potpornjaci broda su uklonjeni). [TABLA CVII, Sl. 318] Nije utvrđen oblik, niti dimenzije izvornog svetišta. Zvonik je kvadratnog tlocrta, s puškarnicama u drugoj i trećoj etaži; etaže su međusobno odvojene vijencima dekoriranim ornamentima zubaca pile. Ulaz u crkvu nalazio se na zapadnom i južnom pročelju: južni portal nije sačuvan, no vidljiva je njegova pozicija. Zapadni portal je izveden je od blokova pješčenjaka, završava šiljatim lukom, a oblikovan je jednostavnim skošenjem. U južni zid broda crkve ugrađene su dvije ploče: jedna rimska (grobna?) ploča Marcusa Ulpiusa, te iznad nje, kameni ulomak odnosno fragment kustodije. Prepoznaje se baldahinski luk čiji je gornji brid ukrašen cvijećem s istaknutim pupoljcima, a iz tjemena luka, kao i iz početka luka, izlazi po jedna fijala s rakovicama. Desno i lijevo od središnje fijale, koja izlazi iz tjemena luka, isklesan je po jedan grb - u grbovima je uklesana godina 1477. [TABLA CVII, Sl. 319] U 18. st. crkva je produžena na istok dogradnjom istočnog kora; vjerojatno su tada izvedeni prozori na južnom pročelju te lukovica zvonika.

* * *

Dataciju crkve je teško odrediti iz razloga male očuvanosti srednjovjekovne strukture te djelomično provedenih istražnih radova - gotovo ništa se ne zna o unutrašnjosti crkve, ako ni o izvornom svetištu. Materijal zidanja i način zidanja, kao i fragmenti srednjovjekovne crkve - zapadni portal, puškarnice te ornament „zubaca pile“ - odaju srodnost s primjerima srednjovjekovne arhitekture istočnohrvatske ravnice oko sredine 13. st. (Kneževi Vinogradi, II. srednjovjekovni sloj, Novi Mikanovci), te je crkvu, smatram, moguće okvirno datirati u vrijeme sredine 13. st., odnosno druge polovine 13. st. Kustodija je moguće i kasnije donesena u crkvu te ona ne može biti temelj za datiranje arhitekture (u konačnici, možda ona nikad nije niti pripadala luškoj crkvi).

Arhitektonska dokumentacija: Usenik, Miroslav, Schmidt, Vjekoslav, *Reformirana kršćanska crkva Lug, Konzervatorsko restauratorski elaborat, Rezultati konzervatorsko-restauratorskih istraživanja pročelja*, Osijek, 2006., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Literatura:

Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, II, 463.

Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza*, 335.

Horvát, Gondos, *Somogy, Tolna és Baranya*, 244-247.

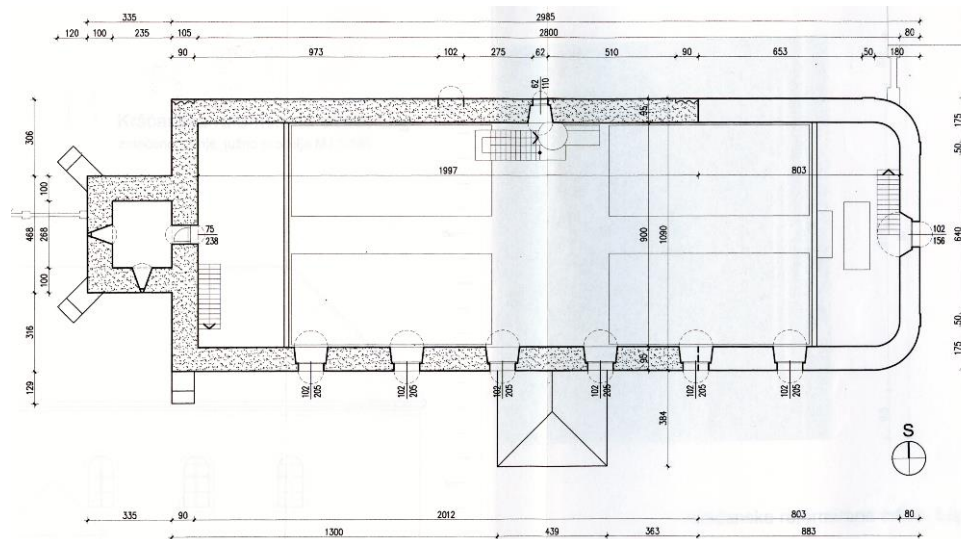
Kornél, Szovák, „The Early Centuries of Benedictine Monasticism in Hungary“, *Paradisium plantavit, Benedictine Monasteries in Medieval Hungary*, Pannonhalma: Pannonhalmi bencés főapátság, 2001., 582.

Schmidt, Vjekoslav, Lukenda, Vladimir, *Reformirana kršćanska crkva Lug, Konzervatorsko restauratorsko izvješće, Rezultati konzervatorsko restauratorskih istraživanja u unutrašnjosti lađe*, Osijek, 2010., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Usenik, Schmidt, *Reformirana kršćanska crkva Lug, Konzervatorsko-restauratorski elaborat*, KO Osijek.

Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 81-82, bilj. 135.

TABLA CVII

Sl. 317, 318 i 319. Crkva reformiranih, Lug: južno pročelje (gore), tlocrt (Usenik, Schmidt, Giener, *Reformirana kršćanska crkva Lug*, KO Osijek) i fragment kustodije (dolje).

Marijanci, crkva sv. Petra i Pavla

Usred sela Marijanci, zapadno od Valpova, nalazi se pravilno orijentirana crkva sv. Petra i Pavla, zidana opekam. Jednobrodna je građevina s polukružnim svetištem, užim i nižim od broda crkve, kvadratičnim zvonikom uz zapadno pročelje i sakristijom uz južni zid svetišta. Ulaz u crkvu je sa zapadne strane kroz prizemlje zvonika, dok je s južne strane smješten kasnogotički kameni portal. Crkveni brod je osvjetljen s osam baroknih prozora, po četiri na sjevernom i južom zidu, a u svetištu su još tri prozora, jedan na sjevernom zidu i dva na polukružnom istočnom zidu svetišta. [TABLA CVIII, Sl. 320]

Prvi spomen Marijanaca je iz 1229.g. kada se spominju u opisu posjeda Osuvak koji je tada u vlasništvu obitelji Pakračkih (*de Pukur, Pekar*) iz toda Téten. Župa Blažene Djevice Marije (današnji Marijanci) spominje se u popisima župa 1332.-35.g. Marijanci (*Maryancz, Mariancz*) se spominju kao dio valpovačkog posjeda u nekoliko isprava tijekom 15. i 16. st. Za osmanske vlasti Marijanci su dio Valpovačkog kadiluka u sastavu Požeškog sandžaka. Isusovac Bartol Kašić je posjetio Marijance tijekom njegova drugog misijskog pohoda u ove (*ilirske*) krajeve 1618.-20.g: u crkvi je glavni oltar bio skoro sav razoren, a dva bočna oltara posve uništena, crkvu su profanirali *heretici* - kalvini - koji su, osim oltara, oštetili i zidne slike (Kašić navodi ikonografske teme na slikama: Presveto Trojstvo, Blažena Bogorodica, sv. Apostoli, mučenici i drugi sveci). Poput sela Gregorijanci (kasnije Šljivoševci) selo Marijanci je opustjelo 1683.g., prilikom osmanskog pohoda na Beč, a 1695.g. selo se opet počelo naseljavati. U Komorskom popisu naselja i stanovništva Slavonije iz 1702.g. spominje se „velika i od cigle izgrađena crkva nalazi se pola sata hoda od sela. Prije je pokraj te crkve bilo selo“. Nakon 1721.g. Marijanci su u sastavu valpovačkog vlastelinstva baruna Petra II. Antuna Hillepranda von Prandau. Iscrpne opise crkve nalazimo u Kanonskim vizitacijama župa Pečuške biskupije 18. i 19. st.

Crkvu sv. Petra i Pavla u Marijancima Diana Vukičević–Samaržija opisuje kao gotičku barokiziranu građevinu: polukružni zaključak svetišta i zvonik izvedeni su u baroku, a iz vremena gotike sačuvalo se zide lađe i dijela svetišta te južni portal. Posebnu pažnju u analizi crkve autorica poklanja južnom portalu, kojeg veže uz portale kraljevske budimske radionice, a kao naručitelja navodi palatina Stjepana Bathoryja. Konzervatorska istraživanja crkve sv. Petra i Pavla u Marijancima provedena su 2011.g.

Graditeljski slojevi

Najstariji, srednjovjekovni sloj, zidan opekom 26 x 13 x 5 cm, sačuvan je fragmentarno, na sljedećim mjestima: sjeverno rame uz polukružnu apsidu, južni i sjeverni zid kvadratnog dijela svetišta (nad kojima je nadozidan zid iz 18. st. s bačvastim svodom), zazidani otvor srednjovjekovnih vrata na sjevernom zidu svetišta (profilirana skošenjem, vrata su vodila u sakristiju) te sedilija na južnom zidu. [TABLA CVIII, Sl. 321] Neprofilirana sedilija (dubine 32 cm) je vjerojatno izvorno imala četiri sjedala nadsvođena s četiri šiljata luka na zidnim konzolama; obrub crvene boje bio je izveden po rubu luka (sedilija je naknadno presječena izvedbom vrata koja vode u postojeću južnu sakristiju). Nisu otkriveni ostaci zidnih oslika koje spominje Bartol Kašić 1620.g. i vizitatori u 18. st.

Drugi sloj potječe iz obnove crkve početkom 18. st., kada su izvedeni brod crkve, trijumfalni luk i pokukružna apsida; cigla je različitog formata (30 x 6 x 14 cm, 27 x 7 x 14.5 cm) s ulomcima srednjovjekovne opeke (26 x 5 x 13 cm).

Južni portal je na marijanačku crkvu prenešen s ruševina valpovačke dvorske kapele sv. Trojstva (u srednjem vijeku posvećene sv. Ladislavu), nakon što je, za baruna Hillepranda von Prandau, u 18.st počela obnova valpovačkog vlastelinstva i srednjovjekovnog grada. Uočena je srodnost marijanačkog portala s kamenom plastikom iz šaregradskog franjevačkog samostana, što sam objasnila djelovanjem jedne klesarske radionice, koju osniva Ivan Morović za potrebe gradnje valpovačkog grada, šaregradskog samostana i šaregradske utvrde.

Početkom 19. st. izvedena je dogradnja zvonika i sakristije, nadozidan je krovni vijenac, zazidana je sedilija i otvor vrata koja u iz svetišta vodila u staru sakristiju.

Na temelju pisanih izvora i nalaza srednjovjekovnih elemenata crkve (sedilije i vrata prema sakristiji) najstariji građevni sloj moguće je datirati u 14. st., kao skromnu provincijsku župnu crkvu, za sada nepoznatog tlocrtnog oblika. Crkva je bila zidana ciglom, bez upotrebe kamena i klesanih dekorativnih elemenata. Građevina je u 17. st. bila adaptirana za potrebe kalvinskog bogoslužja, a početkom 18. st. je napuštena. Dijelovi srednjovjekovne crkve (ruševine u 18. st.) inkorporirani su u novopodignutu crkvu.

Arhitektonska dokumentacija: Papić, Tone, ured ovlaštenog arhitekta, *Župna crkva sv. Petra i Pavla u Marijancima, Konzervatorska studija*, 05/11, 2011., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Literatura:

Mažuran, *Valpovo - sedam stoljeća*, 9, 22, 29, 32, 35, 71.

Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 112-113, III, 320-323.

Sršan, „Katoličke župe u Slavoniji, Baranji i Srijemu u srednjem vijeku“, 276.

Sršan, *Život Bartola Kašića*, 130-133.

Sršan, Stjepan, preveo i priredio, *Kanonske vizitacije, knjiga III, Valpovačko - miholjačko područje, 1730.-1830.*, Osijek: Državni arhiv, Đakovo: Biskupija đakovačka i srijemska, 2005., 3, 17, 45-47, 173-186, 277, 281, 479-504.

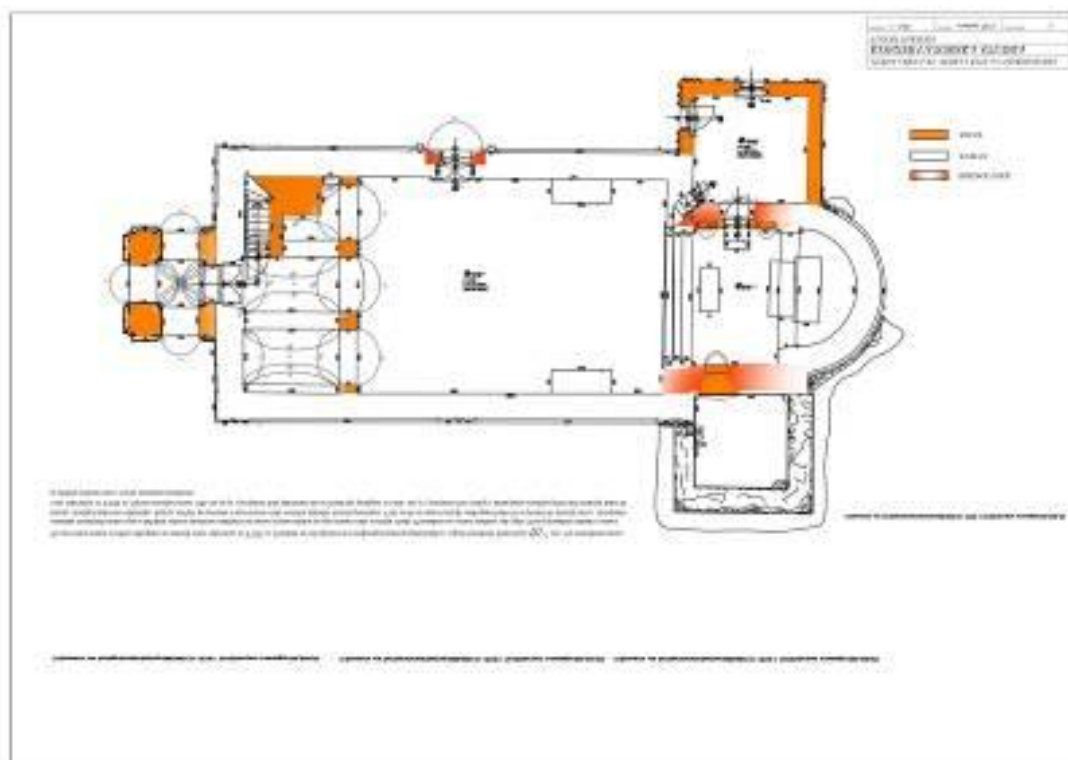
Papić, T., *Župna crkva sv. Petra i Pavla u Marijancima, Konzervatorska studija*, KO Osijek.

Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 112-115., sl. 106, 107.

TABLA CVIII

Sl. 320. Crkva sv. Petra i Pavla, Marijanci, sjeveroistočno pročelje.

Sl. 321. Crkva sv. Petra i Pavla, Marijanci, tlocrt - crveno je naznačena srednjovjekovna struktura, a narančasto barokne dogradnje (Papić, T., *Konzervatorska studija – crkva u Marijancima*).

Šljivoševci, Crkva sv. Grgura

Crkva sv. Grgura Velikog nalazi se u središtu sela Šljivoševci, sjeverozapadno od Valpova. Pravilno je orijentirana sa svetištem na istoku. To je jednobrodna crkva s užim, poligonalno zaključenim svetištem i zvonikom isturenim po sredini zapadnog pročelja. Crkva je izvorno srednjovjekovna. Obnovama u 19. i 20. st. crkva je izvedena u duhu baroknog klasicizma. [TABLA CIX, Sl. 322 i 323]

Srednjovjekovni naziv sela/župe u kojem se nalazila današnja crkva sv. Grgura bilo je Gregorijanci, koji se ne spominju u popisu župa 1332.-35.g. Posjed Gregorijanci se spominje u popisu posjeda valpovačkog vlastelinstva za vrijeme obitelji Morović, u drugoj polovini 15. st. U izvorima iz osmanskog vremena, Gregorijanci se spominju u popisu požeškog sandžaka iz 1579.g. u sastavu nahije Valpovo: selo pripada Valpovu, a u njemu je 6 kuća. Isusovac Bartol Kašić je dva puta posjetio Gregorijance tijekom svog drugog misijskog pohoda po ilirskim zemljama, 1618.g., te je opisao kalvinsku zajednicu i ruševnu crkvu. Masarechi je u svome izvještaju iz 1623./24.g. Gregorijance opisao kao kalvinsku župu sv. Grgur - Gregorijanci pod kojom se nalazilo devet kalvinskih sela. Negdje u periodu između osmanlijskog pohoda na Beč 1683.g. i vojne princa Eugena Savojskog za oslobođenje Slavonije 1697.g., selo je raseljeno.

Prvi spomen toponima Šljivoševci (*Conscriptio pagi Sliwoschewczy*) nalazimo u Komorskom popisu naselja i stanovništva iz 1702.g. (ne spominju se Gregorijanci). Selo Šljivoševci navodi se u prvoj sačuvanoj kanonskoj vizitaciji iz 1730.g.: stara zidana crkva sv. Grgura bez tornja i zvona stoji na napuštenom prostoru (*manet in deserto*) te je uz nju neograđeno groblje. Kanonska vizitacija iz 1738.g. uz ruševnu crkvu sv. Grgura spominje i drvenu crkvu sv. Marka. Do prve veće obnove crkve dolazi tek 1822.g., odnosno nakon požara iz 1819.g. U zadnjoj četvrtini 19. st. probijani su novi prozori u svetištu i brodu, podignuta je južna sakristija i zapadni zvonik u duh baroknog klasicizma.

Crkvu spominje Diana Vukičević-Samaržija kao gotičku barokiziranu građevinu, a svodove svetišta datira u 1822.g. Konzervatorska istraživanja su provedena 2012.g.

Srednjovjekovna crkva sv. Grgura

Srednjovjekovna crkva sv. Grgura je jednobrodna građevina s poligonalno zaključenim svetištem, projektiranim na bazi osmerokuta. [TABLA CIX, Sl. 324 i 325] Zidovi svetišta su građeni opekom veličine 23 x 11 x 5.5 cm, srednjovjekovnim vezom u vapnenoj žbuci. Svodovi svetišta zidani su istovremeno sa zidom, ciglom nešto drugačijeg formata (27/28 x 11 x 5.5 cm). Svod svetišta je činilo šest dubokih jedara i šest kvadratičnih rebara; bilo je uokvireno ugaonim

dvodijelnim potpornjacima, koji su nosili težinu rebrastog svoda svetišta. Rebra svoda su kvadratičnog presjeka bez profilacija - rebra su se oslanjala o konzole, koje nisu sačuvane. [TABLA CX, Sl. 326 i 327] Na istočnom zidu svetišta izveden je bio jedan prozor sa šiljatim lučnim završetkom, bez gotičkog mrežišta - vanjske dimenzije prozora su 75 x 185 cm. [TABLA CX, Sl. 328] U špaleti prozora otkrivena je srednjovjekovna žbuka sa bijelim naličjem, bez oslika. To je ujedno i jedini trag srednjovjekovne obrade zidnih ploha. U južnom zidu svetišta postojala je sedilija, vjerojatno sa segmentnim lučnim završetkom, a u jugoistočnom kustodija.

Brod crkve je od svetišta bio odijeljen zašiljenim neprofiliranim trijumfalnim lukom, bez kapitelne zone, koji se nije mijenjao do danas. Brod je prekrivao drveni tabulat. Na južnom zidu broda crkve postojala su četiri srednjovjekovna prozora, identična istočnom prozoru svetišta. U crkvu se ulazilo kroz zapadni i, vjerojatno, južni portal. Brod crkve nije bio uokviren ugaonim potpornjacima. Zapadno pročelje završavalo se zidanim zabatom krova - nije postojao zvonik.

Analizom pisanih izvora i izvornih arhitektonskih elemenata crkve sv. Grgura Velikog, može se okvirno pretpostaviti vrijeme nastanka crkve. Nespominjanje župe Gregorijanci ili Gregurevci u popisima župa iz tridesetih godina 14. st. svjedoči o kasnijem nastanku crkve; prvi spomen toponima Gregorijanci je iz pol. 15. st. - vjerojatno je selo dobilo naziv po titularu crkve. Analiza arhitektonskih elemenata također svjedoči o kasnijoj gradnji - svodna rebra kvadratnog presjeka svjedoče o pojednostavljenju profilacija, karakterističnim za 15. st., a veće dimenzije prozora i širina trijumfalnog luka također ukazuju na kasnije vrijeme nastanka u kontekstu sakralne arhitekture u manjim i ruralnim sredinama istočne Slavonije te je crkvu moguće datirati u vrijeme sredine 15. st. Prema pisanim izvorima odnosno spomenu posjeda Gregorijanci, nastanak crkve sv. Grgura i župe Gregorijanci moguće je smjestiti u vrijeme između 1444. i 1470.g.

Arhitektonska dokumentacija: Papić, Tone, ured ovlaštenog arhitekta, *Župna crkva sv. Grgura Velikog u Šljivoševcima, Konzervatorska studija*, 2012., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Literatura:

Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, 273.

Draganović, „Izvjeshće apostolskog vizitatora Petra Masarechija.“, 1-48.

Hafizović, *Sandžak Požega 1579.g.*, 331.

Mažuran, *Valpovo - sedam stoljeća*, 22, 28-29, 53-54.

Papić, T., *Župna crkva sv. Grgura Velikog u Šljivoševcima, Konzervatorska studija*, 2012., KO Osijek.

Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, II, 110.

Sršan, „Katoličke župe u Slavoniji, Baranji i Srijemu u srednjem vijeku (1332.-1337.)“, 257-297.

Sršan, *Život Bartola Kašića*, 105, bilj. 115, 133-134.

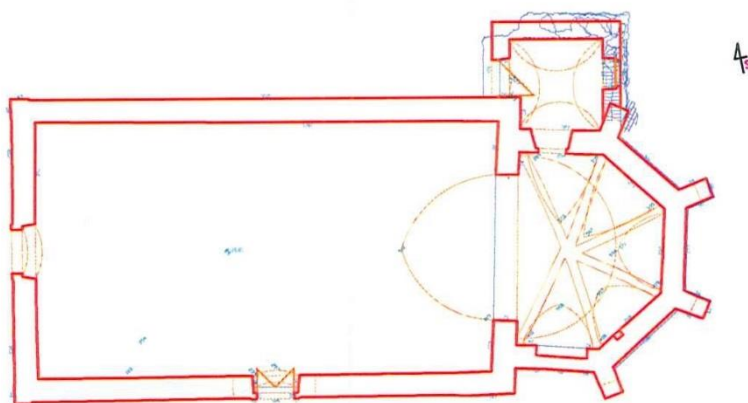
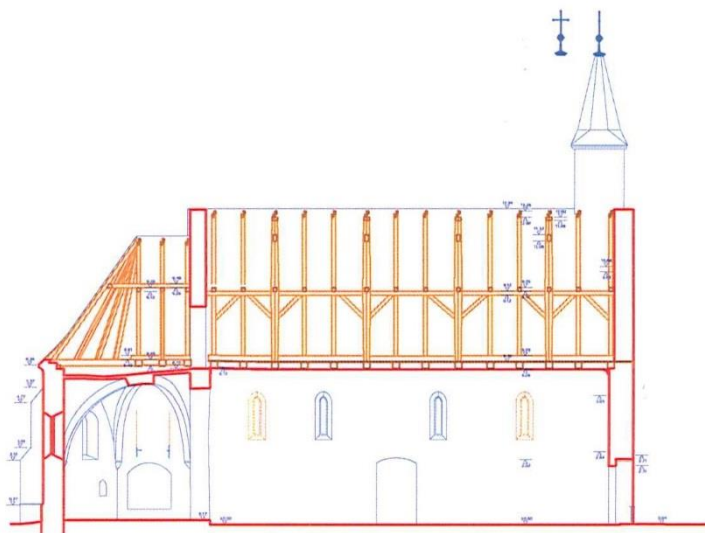
Sršan, *Kanonske vizitacije, Knjiga III, Valpovačko-miholjačko područje*, preveo i uredio Stjepan Sršan, 3, 655.)

Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 31.

TABLA CIX

Sl. 322 i 323. Crkva sv. Grgura, Šljivoševci

Sl. 324 i 325. Crkva sv. Grgura, Šljivoševci, presjek i tlocrt (Papić, T., *Konzervatorska studija - crkva u Šljivoševcima*).

TABLA CX

Sl. 326 i 327. Crkva sv. Grgura, Šljivoševci, svod i trag otklesane konzole svoda (desno).

Sl. 328. Crkva sv. Grgura, Šljivoševci, srednjovjekovni prozor svetišta.

Sveti Đurađ, Crkva sv. Jurja

Crkva sv. Jurja smještena je na rubu sela Sveti Đurađ nedaleko Donjeg Miholjca, na omanjoj uzvisini usred seoskog groblja. Posljednjom obnovom crkve (2009.g.-) prezentiran je i djelomično rekonstruiran njezin srednjovjekovni sloj, te je, također djelomično, prekriven njezin barokni sloj.

Jednobrodna je građevina zaključena poligonalnim svetištem, uokvirenim potpornjacima. Uz zapadno pročelje uzdiže se zvonik sa zapadnim ulazom, a uz južni zid svetišta dograđena je sakristija. Građena je opekom, pravilno je orijentirana. **[TABLA CXI, Sl. 329]** Južno pročelje broda razvedeno je s tri dugačka i uska prozora skošenih špaleta te jednim kraćim prozorom na zapadnom dijelu pročelja. Između drugog i trećeg prozora smješten je južni portal, oblikovan jednostavnom profilacijom polukružnog štapa i skošenja, u cijelosti izveden u opeci. Na južnom pročelju izvedena su tri potpornjaka (jedan je uklopljen u zapadni zid sakristije); na sjevernom pročelju nema potpornjaka. Svetište je rastvoreno s dva prozora blago zašiljena luka na istočnom i jugoistočnom zidu svetišta, te jednim baroknim na sjevernom zidu svetišta. Uglovi poligona svetišta su pojačani potpornjacima (sjeverni je uklonjen tijekom rušenja sjeverne sakristije, a južni je uklopljen u istočni zid nove, južne sakristije). **[TABLA CXI, Sl. 331]** U unutrašnjosti je brod crkve od svetišta odijeljen jednostavnim trijumfalnim lukom zašiljenog zaključka, no bez ikakvih profilacija. **[Sl. 330]** Na zapadnom zidu broda otkrivena su ležišta greda ranije gospodske empore kao i ležišta ograde empore na sjevernom zidu: empora je bila neznatno niža i uža od postojećeg zapadnog kora. Na sjevernom zidu svetišta otkriven je fragmentarno očuvan zidni oslik, što je bio podijeljen u kvadratna polja naznačena dekorativnom bordurom, unutar kojih su bile naslikane figuralne kompozicije. Sačuvani su fragmenti tri takve kompozicije. U istočnom polju je vidljiv hrbat konja te je moguće da je to bio prikaz sv. Jurja kako ubija zmaja. U središnjem polju je moguće prikazano Rođenje Kristovo. U zapadnom polju nije moguće utvrditi prikaz - vidljive su ruke koje drže natpis na kojem se čita samo dio (*anno?*), a iznad njega fragment glave. Moguće je da je u tom polju naznačena godina nekog zahvata na crkvi (obnova ili oslikavanje?).

U prostoru svetišta otkrivene su tri niše: jedna sedilija, jedna kustodija i još jedna niša pravokutna oblika. Sve tri niše su izvorne. Sedilija je smještena u južnom zidu i sačuvana je samo djelomično (naknadno su na njezinom zapadnom kraju probijena vrata u sakristiju): čine ju dvije niše polukružnog segmentnog neprofiliranog luka (vjerojatno su izvorno bile tri niše), međusobno odvojene tordiranim polustupićem na kojem počiva masivni kapitel piramidalnog oblika. Kapitel nije ukrašen nikakvim plastičnim ili slikanim ornamentima. Kuriozitet svakako

predstavlja tordirani polustupić koji je izveden u komadu od pečene terakote te je takav ugrađen u zid. Na istočnom bridu sedilije izvorno se nalazio jednaki tordirani polustupić koji je kasnije otklesan. Kustodija se nalazi u sjeveroistočnom zidu svetišta i oblikovana je spajanjem pravokutnika i trokuta (tzv. lažni šiljati luk). Izvorno su njezini vanjski bridovi bili uokvireni jednakim tordiranim polustupićima kakav je nađen na sediliji, no otklesani su: polustupići su rađeni u istom kalupu kao i polustupići sedilije te su nadvisivali kustodiju u imitaciji fijala.

Zapadni zvonik i južna sakristija dograđeni su iza 1810.g. Izvorna sjeverna sakristija je bila presvođena bačvastim svodom; istočni i zapadni kut sjevernog zida sakristije su bili uokvireni potpornjacima.

Crkvu sv. Jurja u Svetom Đurđu spominje Diana Vukičević-Samaržija, opisujući je kao gotičku barokiziranu građevinu s užim i nižim poligonalnim svetištem, zaključenim potpornjacima. Također navodi da na crkvi ništa nije sačuvano iz vremena gotike, no spominje južni gotički portal.

1. Samostan superpelicijata u Svetom Đurđu

Samostan regularnih kanonika augustinaca odnosno superpelicijata u Svetom Đurđu spominje se u pisanim izvorima, odnosno u popisima župa papinske desetine 1332.-1335.g.: samostan *Ordinis superpelliceatorum de Bundukzengurge et de Sancto Georgio* navodi se u mjestu *Szentgurge, Scentgurge, Bunduzengurge*. Györffy potvrđuje postojanje samostana superpelicijata u Svetom Đurđu jer navodi kako se rješavao neki spor u vrijeme kad je tamo već bio samostan superpelicijata. Zdenko Samaržija opisuje posjed Sveti Juraj kao utvrdu osuvačkog vlastelstva, navodeći kako je u Svetome Đurđu postojala utvrda, podgrađe i samostan neke redovničke zajednice. Memorija o starom samostanu u Svetom Đurđu (*rudera cuiusdam monasterium erat*) zabilježena je i u Komorskim popisima, sastavljenim nakon odlaska Osmanlija, 1698. i 1702.g., a Kanonska vizitacija župe Donji Miholjac iz 1754.g. navodi kako u blizini crkve sv. Jurja postoje ostaci vrlo stare crkve. Diana Vukičević-Samaržija navodi kako postojeći tragovi na današnjoj crkvi sv. Jurja nisu dovoljni dokazi za prepoznavanje iste crkve kao crkve augustinskog samostana.

Jedini mogući ostatak samostana superpelicijata je sjeverni zid postojeće crkve sv. Jurja, o čemu će biti riječi u nastavku.

2. Crkva u osmanskom periodu

Protestantizam je u Sveti Đurđ vjerojatno prodro i prije vladavine Osmanlija; u Svetom Đurđu za osmanske vlasti živjeli su, pored katolika, i kalvini. U defteru iz 1579.g. navodi se da u Svetom Đurđu živi (svjetovni) svećenik Pavao. Pisani izvori o stanju crkve sv. Jurja potječu tek iz prve polovice 18. st., odnosno nakon odlaska Turaka. Mahom su to izuzetno šturi podaci koji potvrđuju postojanje starije, zidane građevine, koja se nalazi u lošem stanju.

Istražni radovi izvedeni su 2009., te je djelomično otkrivena srednjovjekovna struktura - do novih saznanja o srednjovjekovnom sloju građevine došlo se tijekom radova obnove (2013.-). Voditelji konzervatorskih istraživanja iz 2009.g. opisali su crkvu kao ranogotičku građevinu iz druge polovice 14. st., naknadno barokiziranu. Na zaključak o gotičkom porijeklu crkve sv. Jurja autore su navele sljedeće značajke crkvene arhitekture: tlocrt crkve određen geometrijskim načelom triangulacije, poligonalno svetište, projektirano na bazi šesterokuta, izvornost potpornjaka svetišta i broda crkve, postojanje zapadnog i južnog portala te otkriće ranijih prozora na južnom zidu broda crkve.

Tijekom kasnijih istraživanja na crkvi su uočena dva srednjovjekovna sloja. Raniji sloj se iščitava na istočnom dijelu sjevernog zida broda crkve i na sjevernom ramenu crkve, a zidan je srednjovjekovnom i antičkom opekom (26 x 12 x 6 cm te 42 x 26 x 8 cm). Zapadni dio broda crkve i svetište dograđeni su na ostatke zidova ranije strukture te time predstavljaju u cijelosti novu izgradnju, zidanu opekama dimenzija 31 x 15.5 x 7.5 cm.

Arhitektonski elementi crkve, kao i crkva u cijelosti, ne pokazuju karakteristike sakralne arhitekture Slavonije iz vremena prije osmanskih osvajanja, već su srednjovjekovne forme preobražene uz zadržavanje obilježja gotičke tradicije. [TABLA CXII, Sl. 332-335] Naknadna otkrića zidnog oslika u fresko tehnici na sjevernom zidu broda te otkriće sedilije i kustodije kao izvornih elemenata pobijaju ranije iznesenu tezu o kalvinskoj ulozi pri gradnji crkve sv. Jurja. Ipak, analiza arhitekture i dalje govori o gradnji crkve za vrijeme osmanske vlasti u Slavoniji.

Graditeljska djelatnost franjevac Provincije Bosne Srebrene istražena je u ranijem tekstu, a crkva u Svetom Đurđu, na kojoj je vidljivo proizvoljno korištenje preobraženih ili rastočenih formi gotičke tradicije, bez razumijevanja i primjene graditeljskih principa projektiranja i građenja gotičkih građevina, interpretirana je kao primjer sakralnog graditeljstva koje su poduzimali bosanski franjevci za vrijeme osmanske vlasti. Dakle, katolici su na ruševinama stare i urušene građevine (crkve ili samostana superpelicijata) podigli novu *ecclesiu*, dok su se kalvini koristili župnom crkvom sv. Jurja, čija lokacija nije poznata - moguće se nalazila u središnjem dijelu današnjeg sela.

Arhitektonska dokumentacija: Sandra Marinović i Damir Zahirović, Konzervatorski odjel u Osijeku, 2003.-17.

Literatura:

Barlé, "Popis župa u donjoj Slavoniji", 170.

Čuržik, *Valpovština kroz stoljeća*, Valpovo 1994., 7, 14-15.

Hafizović, Fazileta, prijevod, *Sandžak Požega 1579. godine*, Osijek: DAO, 2001., 329.

Horvat, A., *Između gotike i baroka*, 112-113.

Horvat, Z., „Opeka u arhitekturi srednjeg vijeka kontinentalne Hrvatske“, *Arhitektura* 113/114 (1972.): 12-16.

Kanonske vizitacije, knjiga III, Valpovačko-miholjačko područje 1730.-1830., preveo i priredio: Stjepan Sršan, 29, 85, 115, 117, 319-321, 427.

Koller, *Historia episcopatus Quinque-ecclesiensis*, II, 363, 365, 384, 385, 402, 403, 411, 417, 434, 457, 456.

Oslik, Ivanušec, Samaržija, *Elaborat istražnih konzervatorskih radova, Crkva sv. Jurja mučenika*, Sveti Đurađ, Osijek, 2009., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Papić, I., „Gotika poslije gotike“, 13-22, bilj. 10, 11, 12

Sršan, „Katoličke župe u Slavoniji, Baranji i Srijemu u srednjem vijeku (1332.-1337.)“, 273, 274.

Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, 386..

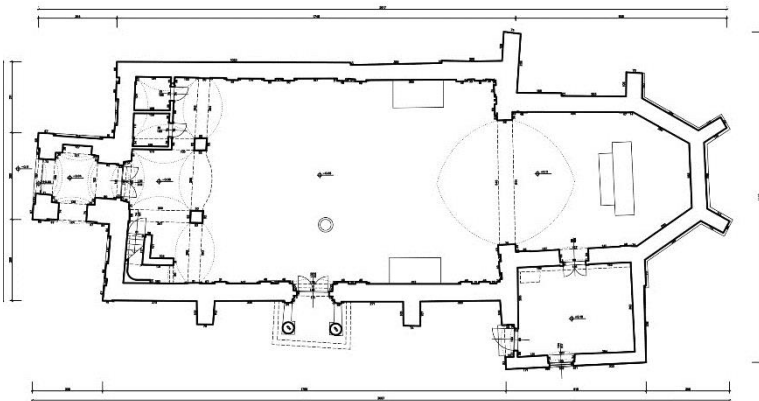
Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, II, 101.

Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 100, 101, 146.

TABLA CXI

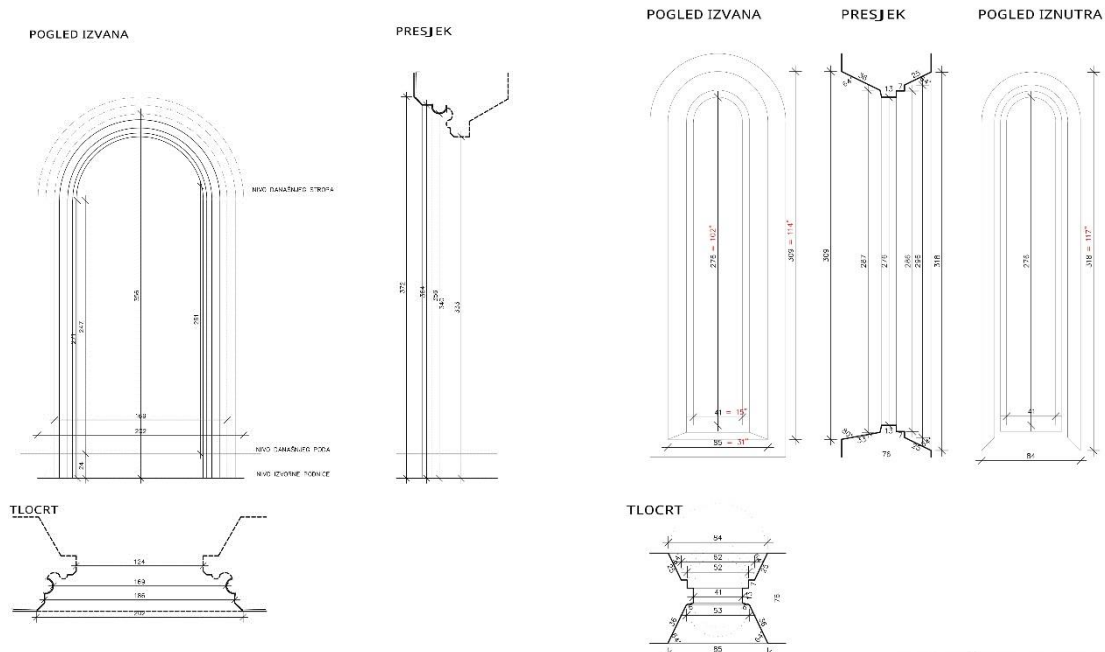

Sl. 329. i 330. Crkva sv. Jurja, Sveti Đurađ, južno pročelje i svetište

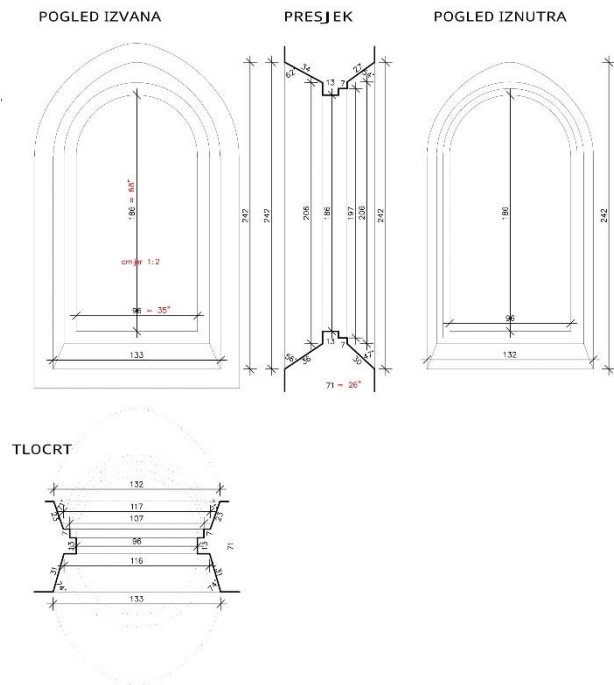

Sl. 331. Crkva sv. Jurja, Sveti Đurađ, tlocrt (Oslik, Zahirović, *Elaborat - crkva u Svetom Đurđu*).

TABLA CXII

Sl. 332 i 333. Crkva sv. Jurja, Sveti Đurađ, južni portal i snimak prozora broda (Oslík, Zahirović, *Elaborat - crkva u Svetom Đurđu*).

Sl. 334. i 335. Crkva sv. Jurja, Sveti Đurađ, profil portala (lijevo) i snimak prozora (desno, Oslík, Zahirović, *Elaborat - crkva u Svetom Đurđu*).

Viljevo, Crkva sv. Andrije

U središtu sela Viljevo smještena je crkva sv. Andrije, pravilno orijentirana jednobrodna crkva s poligonalno zaključenim svetištem i zvonikom uz zapadno pročelje; uz sjeverni zid svetišta nalazi se sakristija, a uz južni zid oratorij, dograđen 1846.g. Svetište i zapadni zid crkve su uokvireni radijalno postavljenim potpornjacima. Brod crkve razveden je s pet prozora zaključena segmentnim lukom, a svetište s dva jednaka prozora u sjeveroistočnom i jugoistočnom zidu; u donjoj zoni sjevernog pročelja probijena su još dva manja prozorska otvora. Trijumfalni luk nepravilna oblika (nalik na sedlasti luk) odjeljuje ravno natkriveni brod od svetišta presvođenog bačvom. Crkva je u cijelosti barokizirana tijekom niza građevinskih zahvata u 18. i 19. st., a njezino srednjovjekovno porijeklo potvrđuje oblik svetišta, potpornjaci i profilacija portala za sakristiju. [TABLA CXIII, Sl. 336-339]

Prvi spomen Viljeva (*Wylow/Willow*) je u ispravi iz 1228.g. kao mjesto na putu za Osuvak, 1281.g. pripadalo je posjedu određenog Achona, naziva Orahovica (*Ruchocha*), a od 1311.g. je u posjedu Ugrina Iločkog Konta, od roda Csák, također na posjedu Orahovica (kao posjed (*Willio*) spominje se i 1317.g.). Župa Viljevo (*Wylok, Wylak, Wylog*) navodi se u popisima župa 1333. i 1334.g. - ne spominje u popisima iz 1345.g. Za osmanske vlasti Viljevo je 1618.g. posjetio Bartol Kašić koji opisuje oštećenu i profaniranu crkvu bez prozora i vrata, s porušenim oltarom, no prekrivenu krovom. Kašić je iz Viljeva obilazio 14 okolnih sela te je našao samo dvije, također *profanirane* crkve: jedna je crkva sv. Andrije, pokrivena, a druga, čiji titular nije spomenut, bila je bez krova. U svjetlu Kašićevih navoda treba promatrati kasnije zapise Brúsztla, prema kojima je Viljevo „... poslije izгона Turaka promijenilo svoje staro mjesto... da se bolje može obraniti od srpskih razbojnika, skupili su se stanovnici više mjesta u Viljevo na današnje mjesto“. Osim toga Brúsztle zapisuje kako su nedaleko od crkve vidljivi ostaci neke građevine, koju su srušili stanovnici nakon odlaska Osmanlija, a za koju legenda kaže da je to bio samostan benediktinaca. Moguće je pretpostaviti kako je postojeća crkva sv. Andrije u Viljevu zapravo crkva sv. Andrije koja se nalazila nedaleko osmanskog Viljeva, na nama nepoznatom lokalitetu, a koja je potpadala pod župu Viljevo - širenjem Viljeva nekoć odvojena crkva sv. Andrije postaje župna crkva.

Diana Vukičević-Samaržija na viljevskoj crkvi prepoznaje elemente srednjovjekovne arhitekture i datira crkvu u 15. st. Autorica ističe tragove tri visoko postavljena srednjovjekovna prozora i središnjeg portala na južnom pročelju, kao i pozicije istočnog, jugoistočnog i sjeveroistočnog prozora svetišta. Svetište ima oblik pravilnog poligona projektiranog prema osmerokutu. Okvir vrata koja iz svetišta vode u sakristiju oblikovan je gotičkom profilacijom,

koju čini središnja S-profilacija između dva pravokutna profila. Profilacija okvira je oštećena te su vidljive razlike između dovratnika. Vjekoslav Jukić također navodi vjerojatno srednjovjekovno porijeklo crkve u Viljevu.

Arhitektonska i arheološka istraživanja crkve sv. Andrije počela su 2017.g. i nisu završena: otkriveni su srednjovjekovni prozori u istočnom i jugoistočnom zidu svetišta, dubokih skošenja špaleta i uskog svijetlog otvora (nije utvrđen zaključak tjemena luka prozora). **[TABLA CXIV, Sl. 340 i 341]** Sudeći po pisanim izvorima, kao i po tragovima prozora, crkvu je moguće smjestiti u 14. st.

Literatura:

Vukičević-Samaržija, „Tri priloga istraživanju sakralne gotičke arhitekture u Slavoniji“, 58, 59.

Crnčan, Mirko, Dević, Antun, *Župa Viljevo*, Viljevo: M. Crnčan, Cerna: Pauk, 2003., 35.

Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, 406.

Jukić, *Srednjovjekovna umjetnička topografija istočnohrvatske ravnice (od 11. do početka 14. st.)*, 97.

Koller, *Historia episcopatus Quinque-ecclesiarum*, II, 346, 385, 416, 432.

Sršan, *Život Bartola Kašića*, 95, 98, 100, 101, 104, 106, 111.

Sršan, *Josephus Brűsztle, Povijest katoličkih župa*, 168.

TABLA CXII

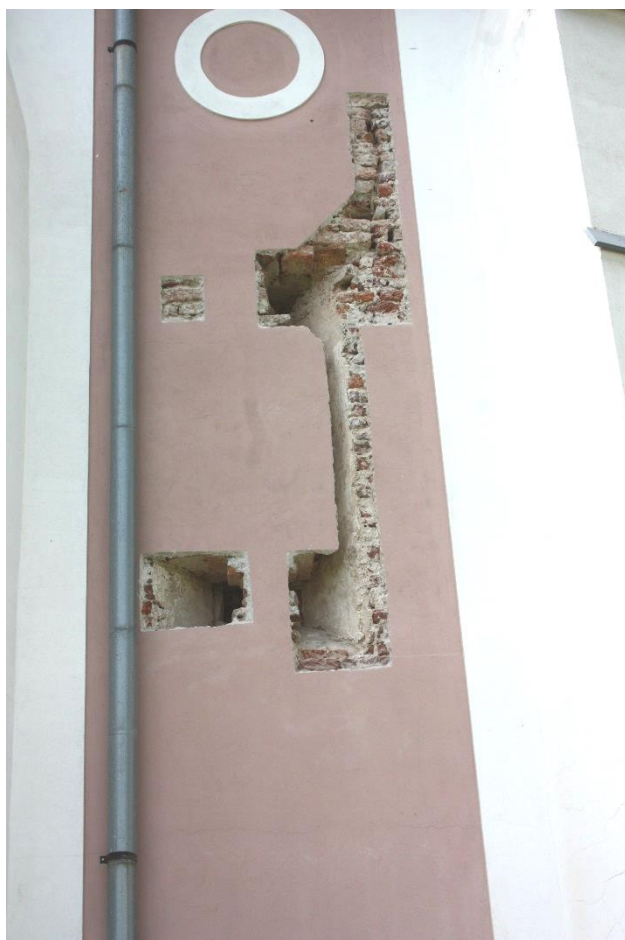
Sl. 336, 337. Crkva sv. Andrije, Viljevo, zapadno i istočno pročelje.

Sl. 338 i 339. Crkva sv. Andrije, Viljevo, portal u sakristiju (lijevo) i detalj portala (desno).

TABLA CXIV

Sl. 340 i 341. Pogled na svetište (gore) i špaleta prozora u istočnom zidu svetišta (dolje).

Motičina Donja, crkva Svih Svetih

Na uzvisini usred naselja Motičina Donja, nedaleko Našica, smještena je crkva Svih Svetih, jednobrodna građevina s užim poligonalnim svetištem. Njezine dimenzije iznose: 8.16 x 22.81 m (vanjske), odnosno 6.47 x 18.87 m (unutrašnje); debljina zidova: 83-91 cm. Zapadnim pročeljem dominira rizalitno istaknuti zvonik, a uz svetište je dograđena sakristija i vjeronaučna dvorana. Crkva je građena lomljenim kamenom te, manjim dijelom, opekom. Ulaz u crkvu smješten je na zapadnom (unutar zvonika) i južnom pročelju. Južno pročelje broda razvedeno je s tri potpornjaka, portalom te pet prozora. [TABLA CXV, Sl. 342 i 343] Krajnje zapadni prozor, izveden klesancima, manji je od ostala četiri, oblikovan je šiljatim lukom sa tragovima mrežišta; ostala četiri veća prozora izvedena su u opeci i, u manjoj mjeri, lomljenim kamenom, zaključeni su šiljatim lukom i uokvireni su zidanim i/ili žbukanim okvirom. Na zvoniku su također izvedeni prozori sa šiljatolučnim zaključkom. Sjeverno pročelje broda nema otvora. Tri prozorska otvora sa šiljatolučnim zaključcima, uokvirena žbukanim okvirima, izvedeni su na sjeveroistočnoj, jugoistočnoj i južnoj strani svetišta; južni prozor je izduženiji, oblika poput prozora broda crkve. Dvodijelni potpornjaci uokviruju svetište te zapadno i južno pročelje broda crkve. Brod crkve je od svetišta odijeljen šiljatim, neprofiliranim trijumfalnim lukom. Brod i svetište prekriva drveni tabulat. [TABLA CXVI, Sl. 344] Na zapadnom kraju broda crkve nalazi se zidani kor.

Prvi spomen naselja Motičina nalazimo u povelji Andrije II. iz 1229.g., kojom se knezu Marcelu Pakračkom od plemena Tetén potvrđuje posjed Osuvak. Župa *Mochacyna* (Motičina) spominje se u popisima župa 1333.g. Izvještaj biskupa Baličevića iz 1596.g. spominje prisutnost našičkih franjevaca u motičanskom i orahovačkom kraju. U izvještaju apostolskog vizitatora fra Petra Nikolića iz 1660.g. navodi se crkva Svih svetih, lijepa, velika, stara i nedavno obnovljena.

Diana Vukičević-Samaržija crkvu opisuje kao jednobrodnu longitudinalnu gotičku crkvu s užim poligonalno zaključenim svetištem; iz vremena gotike su zidovi crkve, potpornjaci i prozor s mrežištem, dok u unutrašnjosti nema tragova gotike. Vjekoslav Jukić u blizini crkve, na lokalitetu Kuzolaš prepoznaje mjesto srednjovjekovne utvrde i grada Matučine (tj. Motučine) koji se spominje krajem 14. i u 15. st. Emanuel Hoško navodi kako su franjevci protjerani iz našičkog samostana Službu Božju održavali u Motičini i Martinu. Istražni radovi na crkvi provedeni su 2011.g. te je otkrivena njezina srednjovjekovna struktura.

Graditeljski slojevi

Izvorni sloj građevine čine obodni zidovi građeni lomljenim kamenom, dok su kasniji elementi (gornje etaže zvonika, sakristija, nadozidi, prozorske niše) zidani opekom - ne postoji jasna cezura između dva graditeljska sloja. Tako je krajnje zapadni prozor izveden klesanim kamenom, a u njegovim špaletama prepoznati su tragovi uklonjenog mrežišta, što ukazuje na njegovo srednjovjekovno porijeklo. Ostala četiri prozora južnog zida broda crkve izvedeni su mješavinom lomljenog kamena i lomljene opeke, a projektirani su na principu presijecanja elipsa, kako je projektiran i trijumfalni luk. Prozori svetišta također nisu jednaki - južni prozor je jednak prozorima broda crkve, dok su jugoistočni i sjeveroistočni prozori manjih dimenzija i u cijelosti su zidani lomljenim kamenom, bez komada lomljene opeke; atipično je izostajanje prozora s istočnog, zaključnog zida svetišta. [TABLA CXVI, Sl. 345, 346] U unutrašnjosti, zašiljeni trijumfalni luk odvaja ravno natkriveni brod crkve od jednako natkrivenog svetišta - unatoč izvedenim potpornjacima, u svetištu nisu nađeni tragovi ranijeg svođenja. Izvorna sakristija bila je smještena uz sjeverni zid svetišta. Zvonik crkve podignut je polovinom 18. st., oko 1754.g.

Srednjovjekovni sloj crkve u Motičini čine zidovi te zapadni prozor broda crkve - bila je to jednobrodna crkva, zidana lomljenim kamenom i zaključena poligonalnim svetištem; pozicija i oblikovanje krajnje istočnog prozora ukazuje na postojanje velikaške empore. Tlocrtna tipologija i pisani izvori omogućavaju datiranje crkve u vrijeme prve polovine 14. st.

Drugi graditeljski sloj zapravo je obnova crkve u osmanskom periodu, a koja se izvodila opekom: izvedeni su prozori broda i svetišta, trijumfalni luk te gornja zona svetišta. Obnovu u 17. st. spominje izvještaj fra Petra Nikolića iz 1660.g. Postojeći izgled crkva dobiva u 18. st., dogradnjom južnog zvonika.

Arhitektonska dokumentacija: Damir Zahirović, Konzervatorski odjel u Osijeku, 2011.

Literatura:

Barlé, „Popis župa u donjoj Slavoniji,“ 169.

Cvekan, Paškal, *Franjevci u Abinim Našicama*, Našice: Paškal Cvekan, 1981., 117.

Hoško, *Euzebije Fermendžin - crkveni upravnik i povjesnik*, 176, bilj. 25

Jukić, *Srednjovjekovna umjetnička topografija istočnohrvatske ravnice (od 11. do početka 14. st.)*, 87, 178.

Koller, *Historia episcopatus Quinque-ecclesiarum*, II, 388.

Pavičić, *Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji*, 156.

Smičiklas, *Codex diplomaticus*, III, 320-324.

Sršan, „Katoličke župe u Slavoniji, Baranji i Srijemu u srednjem vijeku (1332.-1337.)“, 298.

Tvrtković, Tamara, Vrbanus, Milan, uredili: *Zapisnik Franjevačkog samostana u Našicama, knjiga I (1739.-1787.)*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod: HIP Podružnica za povijest Slavunije, Srijema i Baranje, 2010., 23.

Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 99.

Valenčak, Ivanušec, Urban, *Elaborat istražnih konzervatorskih radova, crkva Svih Svetih - Donja Motičina*, KO Osijek, neobjavljeni tekst.

TABLA CXV

Sl. 342. Crkva Svih Svetih, Donja Motičina, istočno pročelje (Zahirović, KO Osijek).

Sl. 343. Crkva Svih Svetih, Donja Motičina, jugoistočno pročelje.

TABLA CXVI

Sl. 344. Crkva Svih Svetih, Donja Motičina, unutrašnjost.

Sl. 345 i 346. Crkva Svih Svetih, D. Motičina, zapadni i istočni prozor južnog zida broda crkve.

Ivankovo, crkva sv. Ivana Krstitelja

Na uzvisini usred Ivankova smještena je crkva sv. Ivana Krstitelja, jednobrodna građevina s užim poligonalnim svetištem, sakristijom uz južno i kapelom sv. Antuna Padovanskog uz sjeverno pročelje te zvonikom na zapadnom pročelju. Iznad južnog pročelja sakristije izvedena je atika u obliku trolisnog zabata. Svetište i južno pročelje uokvireno je potpornjacima. Crkva je zidana opekom, pravilno je orijentirana. [TABLA CXVII, Sl. 347 i 348]

Današnji izgled crkve rezultat je njezine posljednje obnove u neogotičkom slogu. Južno pročelje rastvoreno je s tri prozorske bifore; središnja bifora i južni portal ispod nje uokvireni su potpornjacima. Na sjevernom pročelju izvedene su dvije bifore. Bočni zidovi svetišta zatvoreni su bočnim prigradnjama (sakristija i kapela sv. Antuna Padovanskog), a u istočnom zidu svetišta nije izveden prozor. Unutrašnjost crkve je izvedena u baroknom stilu. Polukružni trijumfalni luk odjeljuje prostor svetišta od broda crkve, presvođenog s tri traveja kupolastog svoda (češke kape). Uz zapadni zid izvedeno je pjevalište.

Engel navodi da se posjed Ivankovo između Cerne i Velikog Sela (Horvati) spominje već 1244.g., u vezi Balharovog sina Ivanke; 1308.g. spominje se Ivanka i njegovi sinovi. Krajem 14. st. Ivankovo je oduzeto obitelji Horvata i darovano obitelji Gorjanskih (Nikola Gorjanski ubrzo vraća kralju Sigismundu posjed Ivankovo u zamjenu za tvrđavu *Apácosomló* (Somló) u vespremskoj županiji). Krajem 14. st. polovica posjeda darovana je obitelji Korodških (isprava kralja Sigismunda iz 1394.g.). Polovinom 15. st. dio posjeda se nalazi u rukama obitelji Botoš od Hrapkova. Također iz polovine 15. st. dolazi podatak o tvrđavi Ivana Korodškog u Ivankovu te se navode ostali posjedi u sklopu ivankovačkog kaštela (ukupno 41) - obitelj Korodških je tada vlasnik čitavog vlastelinstva Ivankovo. Zanimljiv podatak iz povijesti ivankovačkog vlastelinstva donosi Stanko Andrić, navodeći ispravu u kojoj se spominje kako je pečuški biskup i glasoviti humanist Janus Pannonius (1459.-1472.) kupio *castellum Iwankazenthgyergh nuncupatum*. Krajem 15. st. je u posjedu Geréba od Vingárta.

U srednjem vijeku posjed se spominje pod imenom „Ivanka (Ivan) - Sveti Juraj“ (*Ivankaszentgyörgy, Sancto Georgio, Iwanka Zegurke, Iwankagurge, Bonaka-zentgurge, Sancto Georgio*), što upućuje da je srednjovjekovni titular crkve bio sv. Juraj, a sadašnji titular sv. Ivana (Krstitelja) javlja se tek u 17. stoljeću, u izvještaju fra Nikolića iz 1660.g. Župa *Iwankazegurke/Iwankagurge* spominje se u popisima župa za ubiranja tzv. papinske desetine 1333.-35.g., unutar osuvačkog arhidakonata. Za vrijeme osmanske vlasti, župa Ivankovo se spominje u Masarechijevom izvještaju 1623./24.g. te u izvještaju biskupa fra Tome Ivkovića iz

1630.g., no u tim izvještajima nema opisa crkve. Fra Petar Nikolić u Izvještaju iz 1660.g. navodi kako je u župi Ivankovo nekoć bio samostan nekog reda, a u župi nalazi crkvu sv. Ivana i crkvu sv. Ilije. Fra Nikolić jedini spominje ruševine samostana u Ivankovu.

Lelja Dobronić navodi kako je današnje selo Ivankovo pokraj Mikanovaca nastavak ivanovačkog posjeda Veliko Selo (*Nagyfalu*). Diana Vukičević-Samaržija crkvu opisuje kao gotičko-barokiziranu građevinu: sakristije i zvonik su recentne dogradnje. Autorica prepoznaje zapadnu dogradnju te uže srednjovjekovne prozore i južni portal te navodi da se u razdoblju gotike sakristija nalazila uz sjeverni zid svetišta. Također, opisuje tri graditeljske faze: gotičku, baroknu i neogotičku.

Zaštitno arheološko istraživanje preventivno zaštićenog srednjovjekovnog lokaliteta obavili su 2008.g. djelatnici Gradskog muzeja Vinkovci. Istražni radovi pročelja crkve provedeni su 2010.g. te je utvrđena srednjovjekovna struktura građevine kao i kasniji graditeljski slojevi; potvrđena je analiza graditeljskih faza koje je ranije utvrdila Diana Vukičević-Samaržija.

Graditeljski slojevi

Najstariji graditeljski sloj crkve sv. Ivana Krstitelja sačuvan je na istočnom dijelu sjevernog zida broda crkve te na sjeveroistočnom zidu poligonalnog svetišta (prizemna zona): ti su dijelovi u cijelosti zidani antičkim opekama (dimenzija 43 x 22/23 x 7 cm) pravilnim gotičkim zidnim vezom (vežnjak, dužnjak, vežnjak). [TABLA CXVII, Sl. 349] Drugi graditeljski sloj u osnovi je obnova starije građevine, odnosno izgradnja nove na ruševinama starije građevine: korištena je opeka dimenzija 34 x 16/16.5 x 5 cm, 34 x 16/16.5 x 7 cm i prisutan gotički zidni vez. Dimenzije crkve u II. graditeljskom sloju bile su jednake postojećoj, izuzev zapadne dogradnje sa zvonikom. Ukupna dužina crkve, uključujući i potpornjake, iznosila je 26.60 m, a širina broda crkve 10.50 m. Debljina zida iznosi oko 80 cm.

Bila je to jednobrodna crkva s užim i kratkim i nepravilnim poligonalnim svetištem presvođenim radijalnim križno-rebrastim svodom. Brod crkve i svetište bili su uokvireni potpornjacima, no brod nije bio svođen te su potpornjaci, vjerojatno, imali ulogu podupiranja zidova. [TABLA CXVIII, Sl. 350] Južno pročelje bilo je rastvoreno s ukupno pet uskih i dugačkih prozora lučnog zaključka i dubokih špaleta; prozori su izvedeni opekom, a veličina prozorske niše iznosi 396 x 55 cm. [TABLA CXVIII, Sl. 351] Nisu nađeni tragovi plastičnog profiliranja prozora. Na sjevernom pročelju nisu bili izvedeni prozorski otvori. U središtu južnog pročelja bio je izveden južni portal, čija profilacija dovratnika je fragmentarno sačuvana.

[**TABLA CXVIII, Sl. 352**] Dva prozora su pretpostavljena u južnom i jugoistočnom zidu svetišta, no nisu utvrđena. Sačuvani su potpornjaci svetišta te dva zapadna potpornjaka južnog zida broda crkve: treći neogotički potpornjak je izveden na mjestu zazidanog južnog portala u neogotičkoj obnovi crkve, kada su uklonjeni i potpornjaci sa sjevernog pročelja broda crkve i sa ostalih uglova svetišta radi dogradnje bočnih kapela. Voditelji istraživanja na crkvi zamjećuju karakteristike prijelaznog stila te navode kako je crkva mogla biti građena krajem 13. ili početkom 14. st.

Istražnim radovima ustanovljeno je kako su prozori na južnom zidu broda crkve naknadno skraćeni za 103 cm, i to od parapeta prema sredini prozora - svijetli otvor prozora iznosio je 332 x 19 cm. Voditelji istraživanja tvrde kako je do tih graditeljskih intervencija došlo u 14. st., kada je crkvi dograđeno novo poligonalno svetište (autori su iznijeli pretpostavku o izvorno četvrtastom svetištu crkve).

Dogradnjom zapadnog zvonika prije 1811.g. crkva je produžena na zapad. Polovinom 19. st. crkva je obnovljena u neogotičkom duhu. Prilikom izgradnje historicističkog istočnog potpornjaka južnog pročelja zazidan je prvotni južni ulaz, a kameni portal je izmješten i postavljen u novootvoreni južni ulaz zapadnije od izvornog. Potpornjaci su u neogotičkoj obnovi suženi i skraćeni, a zatim povišeni zidanim istakom piramidalnog završetka.

* * *

Nije moguće utvrditi tlocrt, a niti funkciju najstarijeg dijela ivankovačke crkve, kojeg čine sjeverno zide broda crkve i svetišta, zidano antičkom opekom. Drugi srednjovjekovni sloj, premda je sačuvano više elemenata koji omogućavaju dataciju, ipak nije ništa lakše datirati. Naime, vidljiv je neuredan zidni vez opekom velikog formata, čestim u baroknoj gradnji, zamjetni su tragovi obnove odnosno rekonstrukcije svetišta na ruševinama starijih zidova, vrlo je indikativan izostanak ikakvih prozorskih otvora u svetištu, kao i rekonstrukcija prozora na južnom zidu broda crkve izvedena ponavljanjem i pojednostavljenjem ranijih otvora. O kasnom vremenu nastanka crkve, odnosno njezina II. graditeljskog sloja, svjedoči i nepravilno svetište koje nije projektirano na geometrijskoj osnovi, što je pojava 16.st i kasnije; svetište je kratko i nepravilno, odnosno projektirano je tako da skošene stranice nemaju isti kut priklona. Drugi graditeljski sloj predstavlja obnovu ranije građevine, a navedene karakteristike upućuju na mogućnost obnove crkve ili u osmanskome periodu ili neposredno nakon odlaska Osmanlija. Potvrdu moguće obnove u osmanskome periodu nalazimo i kod fra Nikolića koji tvrdi: „U župi su dvije crkve: prva crkva... posvećena je sv. Ivanu, lijepa je, cjelovitih zidova, no bez krova...“

U vremenu srednjeg vijeka i osmanske vlasti krovovi su bili prekriveni drvenim daščicama ('šindrom') sklonim propadanju te podatak o nepostojanju krova često upućuje na trošnost krova, no postojanje titulara svjedoči o tome da je crkva ostala u funkciji (napuštene crkve u izvještajima se spominju kao ruševine). Navedeni atipični elementi arhitekture ne odaju srodnosti sa srednjovjekovnom arhitekturom Slavonije 14. i 15. st. te je srednjovjekovni izgled crkve, moguće, amalgam njezina izvornog srednjovjekovnog sloja i njezine obnove za vrijeme osmanske vlasti. Buduća istraživanja, posebice unutrašnjosti crkve, omogućit će daljnje analize srednjovjekovnog sloja crkve.

Arhitektonska dokumentacija: Sandra Marinović i Damir Zahirović, Konzervatorski odjel u Osijeku, 2010.

Literatura:

Andrić, „Srednjovjekovno Ivankovo i njegovi gospodari“, 30, 31, 33, 35, 39

Barlé, „Popis župa u donjoj Slavoniji“, 171.

Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, 174, 199, 293.

Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, II, 270, 284.

Dobronić, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*, 64.

Draganović, „Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarechija“, 1-48.

Draganović, „Izvješće fra Tome Ivkovića“, 77.

Engel, *Valkóvármegye*, 98.

Kanonska vizitacija iz 1811.god., Biskupski arhiv Đakovo, Kanonska vizitacija iz 1819.god., Biskupski arhiv Đakovo.

Koller, *Historia episcopatus Quinqueecclesiensis*, VI, 400-409.

Oslik, Pešut, Zadrić, Ivanušec, Samaržija, *Elaborat istražnih konzervatorskih radova, Crkva sv. Ivana Krstitelja Ivankovo*, KO Vukovar, neobjavljeni tekst.

Petković, *Srednjovjekovna naselja*, 42-49.

Smičiklas, *Codex diplomaticus IV*, 236-40, doc. 208, 106-161, doc. 145.

Sršan, „Katoličke župe u Slavoniji, Baranji i Srijemu u srednjem vijeku (1332.-1337.)“, 268.

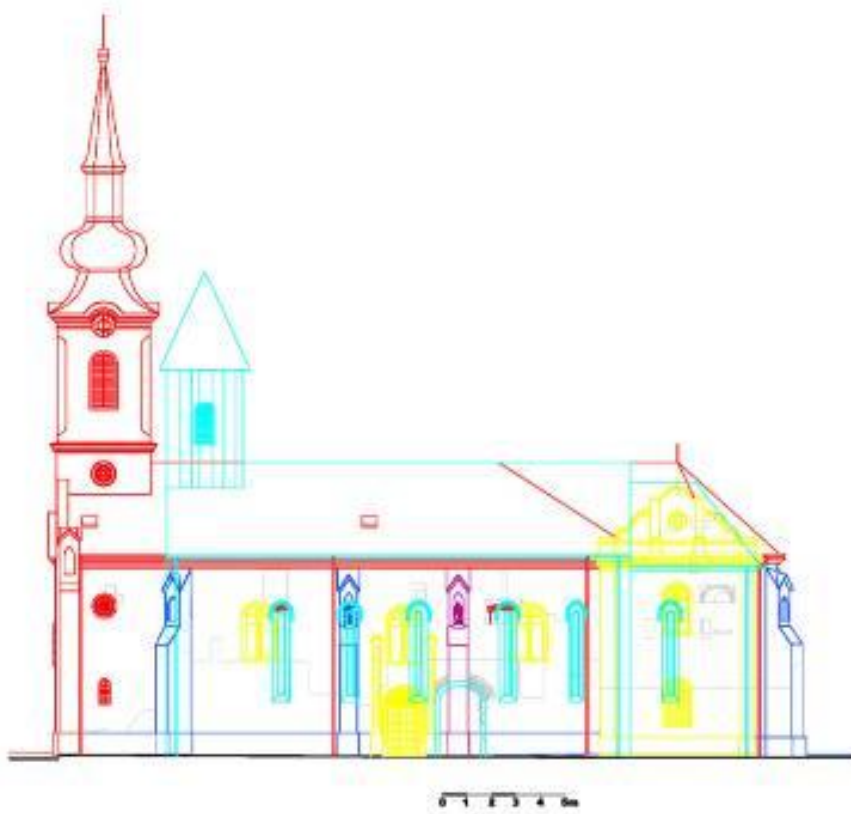
Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura Slavonije*, 109.

Vukičević-Samaržija *Gotičke crkve Hrvatskog Zagorja*, 29, 48-49.

TABLA CXVII

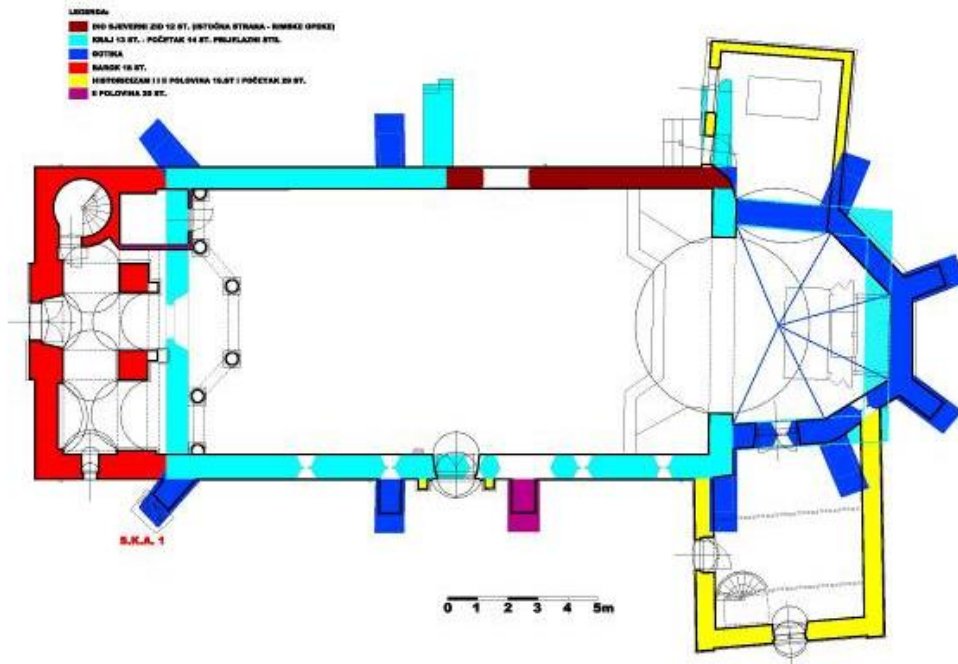

Sl. 347 i 348. Crkva sv. Ivana Krstitelja, Ivankovo, južno pročelje (lijevo) i svetište (desno).

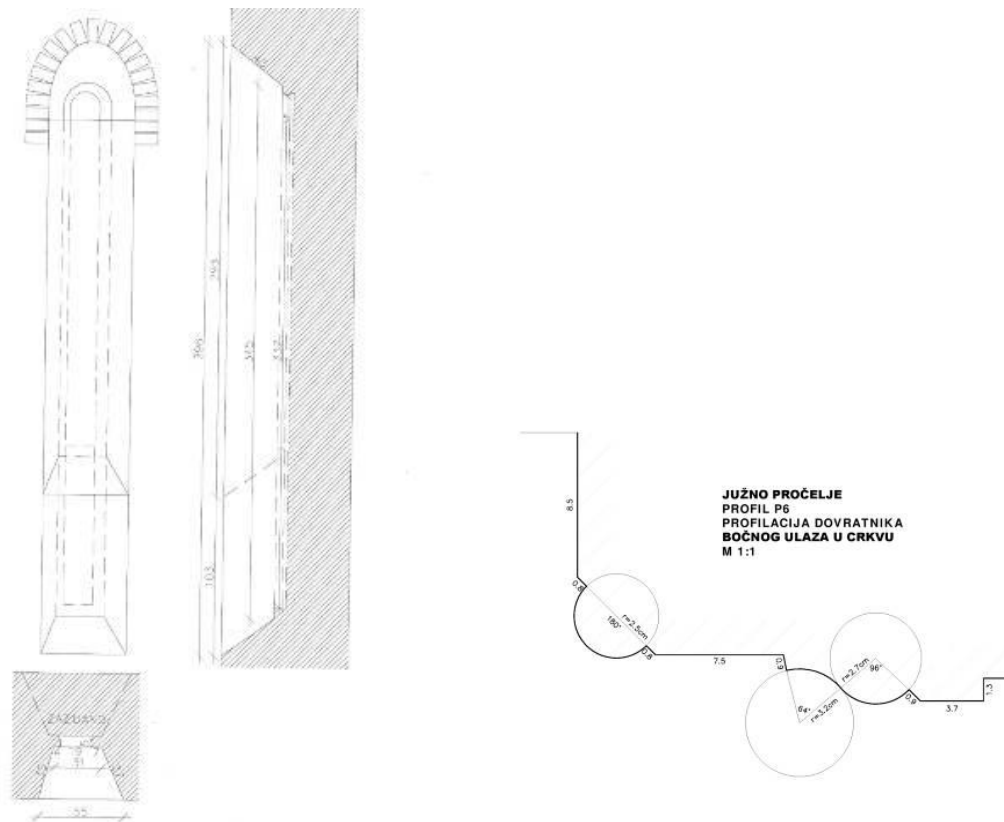

Sl. 349. Crkva sv. Ivana Krstitelja, Ivankovo, rekonstrukcija graditeljskih faza prema Ratku Ivanušecu (Valenčak, Ivanušec, *Elaborat - crkva u Donjoj Motičini*).

TABLA CXVIII

Sl. 350. Crkva sv. Ivana Krstitelja, Ivankovo, rekonstrukcija graditeljskih faza prema Ratku Ivanušecu (Valenčak, Ivanušec, *Elaborat - crkva u Donjoj Motičini*).

Sl. 352 i 352. Profilacija prozora broda crkve (lijevo) i profilacija fragmenta južnog portala (desno) (Valenčak, Ivanušec, *Elaborat - crkva u Donjoj Motičini*).

Nijemci, crkva sv. Katarine

U središtu naselja Nijemci smještena je crkva sv. Katarine, pravilno orijentirana jednobrodna građevina s užim poligonalno zaključenim svetištem, zapadnim zvonikom te dvije sakristije uz svetište. Građena je opekom. Dimenzije broda crkve iznose: 9.65 x 15.83 m, a svetišta 6.50 x 7.20 m. Dvodijelni potpornjaci radijalno uokviruju zapadno pročelje i svetište crkve. Južni i sjeverni zid broda crkve rastvoreni su s po dva prozora iz barokno-klasicističke obnove; krajnje zapadni slijepi prozor na južnom pročelju gotičkog je porijekla. U začeljnem zidu svetišta izveden je okulus, a u južnom zidu svetišta te ispod okulusa u istočnom zidu svetišta prezentirani su ulomci gotičkih prozora kao slijepe niše. [TABLA CXIX, SL. 353 i 354] Unutrašnjost je u cijelosti obnovljena u baroknom duhu.

Prvi spomen župe u Nijemcima je u popisu župa vukovskog arhiđakonata 1332.-35.g. (*Nemdy, Nemeti, Nempcii, Nempci.*). Prema darovnici Ladislava IV. iz 1289.g. Nijemci su bili u posjedu obitelji Gut-Keled. Nijemci se spominju u više isprava s kraja 14. st. i u 15. st., vezano uz obitelj Lacković (1389., 1411.), Korodške (1389., 1406., 1411., 1474.), uz hercege Sečujске (1460., 1497.), Berislaviće (1471., 1482.), uz obitelj Čupor-Moslavačke (1474.). Krajem 15. st. je u posjedu Mirka Zapolje. Za osmanske vlasti naselje Nijemci se raširilo na drugu/lijevu obalu Bosuta. Župa Nijemci se ne spominje u biskupskim izvještajima iz 17. st., no župu je posjetio Bartol Kašić 1612. i 1618.g. te apostolski vizitator Petar Masarechi, 1623./24.g. Bartol Kašić 1612.g. opisuje drvenu crkvu, podignutu u blizini stare zidane crkve. Sršan navodi kako je ta drvena crkva stajala s druge strane Bosuta, izvan sela Nijemci, a bila je posvećena Blaženoj Djevici Mariji. Tijekom svog drugog posjeta, 1618.g., Kašić spominje dvije crkve, da bi u trećoj, crkvi sv. Katarine u obližnjem selu služio misu.

Diana Vukičević-Samaržija crkvu opisuje kao gotičku barokiziranu građevinu; obnovu crkve u baroknom stilu su početkom 18. st. proveli Luka i Andrea Natali: izveden je svod u svetištu, crkva je snižena, a podignuta je i sjeverna sakristija. U kasnijem radu autorica datira crkvu u 15. st. Vjekoslav Jukić navodi kako se crkva nalazi na uzvišenju koje zatvara izduženi potez u središtu sela koji podsjeća na «gmajnu»; autor navodi arheološka istraživanja od strane Gradskog muzeja Vinkovci, kojima su otkriveni i tragovi ziđa ranije romaničke (vjerojatno i predromaničke) crkve okružene s 14 grobova bjelobrdske kulture. Osim njih, oko i unutar postojeće crkve otkriveno je i 10 predturskih grobova. Istražni radovi crkve djelomično su provedeni 1997.g., a nedugo zatim i arheološka istraživanja.

Srednjovjekovni sloj postojeće crkve čine vanjski zidovi broda i svetišta, potpornjaci te djelomično prezentirani prozori broda i svetišta crkve. Bila je to jednobrodna crkva s užim

poligonalno zaključenim svetištem. Prozori broda crkve nalazili su se na južnom zidu, a u svetištu su bila izvedena četiri prozora. Prozori s gotičkim obilježjima su oblika monofore, koja u vrhu prelazi u trolisni oblik, *Kleeblattbogen*. [TABLA CXIX, Sl. 355-358] Monofore su u cijelosti bile izvedene od ulomaka profiliranog kamena - sačuvana je profilacija istočnog doprozornika svetišta, koju čini skošenje te jednostavna užljebina. Nisu pronađeni tragovi srednjovjekovnog svođenja jer je crkva teško stradala u Domovinskom ratu.

Arheološka i arhitektonska istraživanja ukazala su na kontinuitet naseljenosti odnosno svetog mjesta od bjelobrdske kulture do danas, no velika razaranja crkve tijekom Domovinskog rata te djelomično provedena konzervatorska istraživanja ne omogućuju jasno čitanje ranijeg srednjovjekovnog sloja od onog već utvrđenog i opisanog. Na ranije porijeklo crkve moguće upućuje tlocrt broda crkve koji nema oblik izduženog pravokutnika, već naginje kvadratu, ali taj tlocrtni oblik može upućivati i na vrijeme nastanka crkve u vrijeme prijelaza 13. u 14. st., a ne nužno na gradnju na temeljima ranije građevine. Premda se župa u Nijemcima spominje 1332.-35.g., crkva je datirana u 15. st. na osnovi izduženih prozora širokog svijetlog otvora koji završava trolisnim mrežištem. No, možda se pisani izvori ne odnose na postojeću crkve sv. Katarine, kako ćemo dalje vidjeti.

Tri zidane crkve u osmanskim Nijemcima?

Iz Masarechijevog opisa saznajemo kako je župnik Nijemaca skrbio za stanovnike okolnih dvanaest sela. Kašić navodi brojku od četrnaest sela! Došavši u Nijemce 1612.g., Kašić je misu služio u drvenoj crkvi na prostranoj ravnici, pokraj ruševine stare crkve od opeke i kamena. Za drugog posjeta Nijemcima, 1618.g., služio je misu prvo u crkvi Blažene Bogorodice (možda ona drvena), a kasnije je otišao posjetiti drugu crkvu Blažene Djevice Bogorodice od Rođenja, sagrađenu *u davna vremena*, koja se nalazila daleko od kršćanskih kuća na prostranoj ravnici. Zatim su pošli u obližnje selo posjetiti crkvu sv. Katarine djevice i mučenice, gdje je Kašić sljedeće jutro služio misu. To je ujedno i prvi put da se spominje titular crkve, sv. Katarina, no ona se ne nalazi u Nijemcima već u jednom od dvanaest ili četrnaest sela što pripadaju župi Nijemci.

Moguće je izvesti dvije pretpostavke: jedna je da postojeća crkva sv. Katarine nije do novog vijeka bila u sastavu srednjovjekovnog naselja Nijemci, već se nalazila u jednom od naselja posjeda Nijemci - otud i očuvana gmajna. Tada se svi gore navedeni izvori, moguće, ne odnose na postojeću crkvu u Nijemcima. Toj pretpostavci ide u prilog titular crkve (sv. Katarina je u susjednom selu!), te činjenica da se u Nijemcima spominju, uz drvenu crkvu koja je nova,

ruševine stare crkve, dok je srednjovjekovni sloj današnje crkve u Nijemcima vrlo dobro sačuvan, a u opisu obnove crkve iz prve polovine 18. st. spominje se čak kako su crkvu snizili.

Prema drugoj pretpostavki, srednjovjekovni Nijemci su za osmanske vlasti raseljeni - spominje se kako katolici žive po šumama - da bi tijekom 18. st. opet polako zauzimali nekoć napušteni prostor. Sličan primjer raseljenog sela na području osmanske Slavonije je Bapska (raseljeno tijekom osmanske vlasti, a kasnije je selo formirano na mjestu udaljenom od stare crkve, koja postaje grobljanska kapela) te današnji Šljivoševci (nastali na prostoru srednjovjekovnih Gregorijanaca: nakon odlaska Osmanlija selo Gregorijanci je raseljeno, a crkva sv. Grgura postaje grobljanska kapela - širenjem sela Šljivoševci krajem 17. st., srednjovjekovna crkva sv. Grgura opet ulazi u sastav sela te postaje župna crkva).

Obzirom na postojanje tri zidane crkve u osmanskim Nijemcima, ne može se pouzdano tvrditi da se izvor iz 1332.-37.g, u kojem se spominje župa u Nijemcima, odnosi baš na postojeću crkvu sv. Katarine. Stoga smatram opravdanim prihvatiti njezinu dataciju u 15. st.

Arhitektonska dokumentacija: Stepinac, Davorin, *Nijemci, župna crkva sv. Katarine, Projekt sanacije, obnove, uređenja i prezentacije crkve*, 2001., KO Vukovar, neobjavljeni tekst.

Literatura:

Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, II, 337.

Draganović, „Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarechija“, 37.

Engel, *Valkóvármegye*, 145, 146.

IPU, Vukičević-Samaržija, Stepinac, *Izvješće o istraživanjima za izradu konzervatorskih smjernica i prijedloga prezentacije župne crkve sv. Katarine u Nijemcima*, KO Vukovar, neobjavljeni tekst.

Jukić, *Srednjovjekovna umjetnička topografija istočnohrvatske ravnice (od 11. do početka 14. st.)*, 74-75.

Koller, *Historia episcopatus Quinque-ecclesiarum*, II, 436-437, 440, 447.

Pavičić, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, 55.

Sršan, preveo: *Život Bartola Kašića*, 63, bilj. 78.

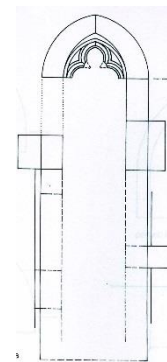
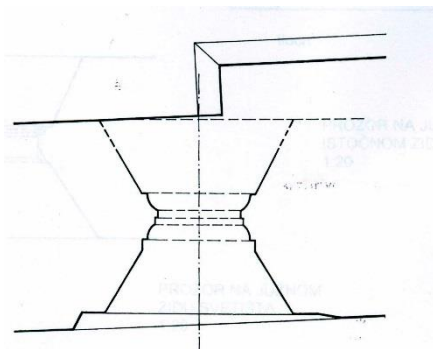
Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 121, bilj. 185.

Stepinac, *Nijemci, župna crkva sv. Katarine, Projekt sanacije, obnove, uređenja i prezentacije crkve*, KO Vukovar.

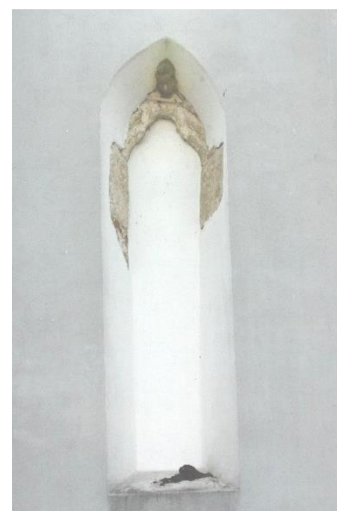
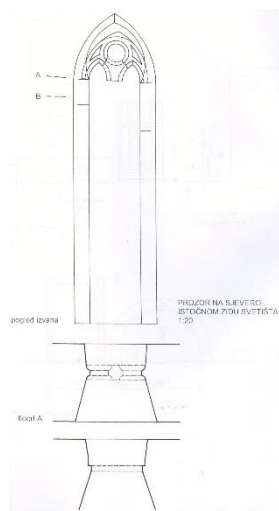
TABLA CXIX

Sl. 353 i 354. Crkva sv. Katarine, Nijemci, južno pročelje i svetište.

Sl. 355 i 356. Crkva sv. Katarine, Nijemci, prozor na južnom zidu broda crkve (Stepinac, Nijemci, župna crkva sv. Katarine).

Sl. 357 i 358. Prozor svetišta (arh. snimak: Stepinac, Davorin, Nijemci, župna crkva sv. Katarine).

Rokovačke zidine

Ruševine srednjovjekovne crkve, „Rokovačke zidine“, nalaze se u polju nedaleko Rokovaca kraj Vinkovaca. Crkva je građena rimskom i srednjovjekovnom opekom. Ostaci zidova crkve prekriveni su visokim korovom, no jasno se prepoznaje trijumfalni luk crkve i dio zapadnog zida. [TABLA CXX, Sl. 359] Tlocrt crkve objavio je prvi Gjuro Szabo 1916.g.: to je bila mala jednobrodna crkva s užim polukružnim svetištem; na zapadni zid crkve nastavljala se još nekakva struktura, od koje su sačuvani samo fragmenti zidova što se nastavljaju prema zapadu. Prema Szabinom opisu crkve, na južnoj strani su bila izvedena tri uska prozora, a na glavnom pročelju kameni portal; gotički podnožni vijenac bio je izveden od opeke.

Stjepan Pavičić je prostor oko „Rokovačkih zidina“ interpretirao kao srednjovjekovnu Poljanu sa Prečkom i franjevačkim samostanom u Prečkoj, a crkvu kao dvorsku kapelu u kojoj je pokopan patron i osnivač samostana Filip Korođski (na njenim zidovima su se navodno još krajem 19.st vidjele freske među kojima i prikaz srednjovjekovnog viteza u oklopu). Pavičić je tvrdnju temeljio na ispravi iz 1415.g., kojom protupapa Ivan XXIII. dopušta Filipu Korođskom na svom posjedu sagraditi franjevački samostan sa crkvom, grobljem, vrtom i ostalim - Stanko Andrić i Danijel Petković navode kako se ta isprava ne odnosi na Prečku kod Rokovaca, već na Perehke u blizini Villánya u Baranjskoj županiji, gdje su Korođski osnovali franjevački samostan.

Diana Vukičević-Samaržija crkvu datira u 15. st. te navodi dimenzije broda crkve: 6.70 x 8.50 m. Na osnovi tlocrtne tipologije autorica negira mogućnost izvorno franjevačke crkve te crkvu tumači kao zadužbinsku ili dvorsku kapelu obitelji Motičinskih. Sena Sekulić-Gvozdanović je Rokovačku zidinu okarakterizirala kao ostatke utvrđenog samostana, pretpostavivši kako bi arheološka istraživanja mogla otkriti ostatke ranijeg, benediktinskog ili augustinskog, samostana, te donosi tri crteža moguće organizacije samostanske cjeline. [TABLA CXX, Sl. 360 i 361] Danijel Petković navodi kako se „Rokovačke zidine“ ne može identificirati u popisu župa 1332.-35.g., te zaključuje kako se lokalitet „Rokovačke zidine“ može poistovijetiti sa srednjovjekovnim lokalitetom Hrapkovo, čiji su gospodari bili Botoši od Hrapkova, manje poznata grana obitelj Gorjanskih, od 14. do pol. 15. st., kada obitelj Botoša od Hrapkova izumire. Navodeći bulu pape Eugenija IV. iz 1433.g., u kojoj se potvrđuju prava Ugarske franjevačke provincije nad njihovim samostanima na posjedima Alšan i Hrapkovo, Petković zaključuje kako je franjevački samostanu u Hrapkovu nakon 1433.g. bio podređen ili pak činio formalnu cjelinu s nekim od obližnjih samostana, primjerice s onim u Alšanu. Konačno, Petković lokalitete „Rokovačka zidina“ i „Jemrić stan“ (ostaci srednjovjekovne

utvrde nedaleko Rokovačkih zidina) interpretira kao srednjovjekovni kaštel i naselje Hrapkovo te ostatke franjevačke samostanske crkve u istom Hrapkovu - Hropkovicima.

* * *

Elementi arhitekture rokovačke crkve vidljivi su na starim fotografijama (fotoarhiva Gradskog muzeja Vinkovci). [TABLA CXI, Sl. 362-364] Uz zapadno pročelje nije bio dograđen zvonik - na zapadnom zidu postojala su dva prozorska otvora, od kojih je onaj gornji, u prostoru zabata, imao kameni okvir (na fotografiji vidljiv samo donji dio). Zapadni portal, zaključen segmentnim lukom, bio je izveden od ukupno 6 kamenih klesanaca, a jedina profilacija je bila skošenje na unutrašnjem bridu portala. Trijumfalni luk je bio polukružno zaključen, a sudeći po Szabinu tlocrtu, širina trijumfalnog luka je bila jednaka širini svetišta.

Jednostavno i masivno oblikovanje portala sa segmentnim lukom, kao i široki trijumfalni luk navode na zaključak o kasnijem nastanku crkve, odnosno u vrijeme 15. st., što tvrdi Diana Vukičević-Samaržija i potvrđuju povijesna istraživanja Danijela Petkovića. Ipak, tipologija crkve, njezine male dimenzije i značajke njezine arhitekture govore protiv Petkovićeve tvrdnje o izvorno franjevačkoj crkvi. Moguće se navod o franjevačkom samostanu u srednjovjekovnom Hrapkovu odnosi na neku drugu strukturu, a ne na današnju ruševnu crkvu (na zračnoj snimci se, u obrisima tla u neposrednoj blizini „Rokovačkih zidina“, vide tragovi četvrtaste strukture dimenzija 40 x 40 m), ili je, moguće, crkva izvorno bila kapela unutar samostanskog sklopa. Potrebna su dodatna arheološka istraživanja šireg prostora oko Rokovačkih zidina za bolju interpretaciju sačuvanog spomenika.

Literatura:

Andrić, *Potonuli svijet*, 243-255.

Engel, *Valkóvármegye*, 79.

Fermendžin, *Acta Bosnae*, 139, 174.

Pavičić, Stjepan, „Vinkovci (Sv. Ilija), Poljana sa Prečkom i manastirom franjevačkim u Prečkoj“, *Vinkovački tjednik*, br. 21, Vinkovci, 27. 5. (1933.): 2-3.

Pavičić, „Vukovska župa u razvitku svog naselja od XIII do XVIII stoljeća“, 120.

Petković, Danijel, Rapan Papeša, Anita, *Rokovačke zidine*, Vinkovic: Gradski muzej Vnkovci, 2011., 29, 41-42, 44, 62, 79, 81-82, 94, 118.

Sekulić-Gvozdanović, *Utvrdjeni samostani na tlu Hrvatske*, 33-34.

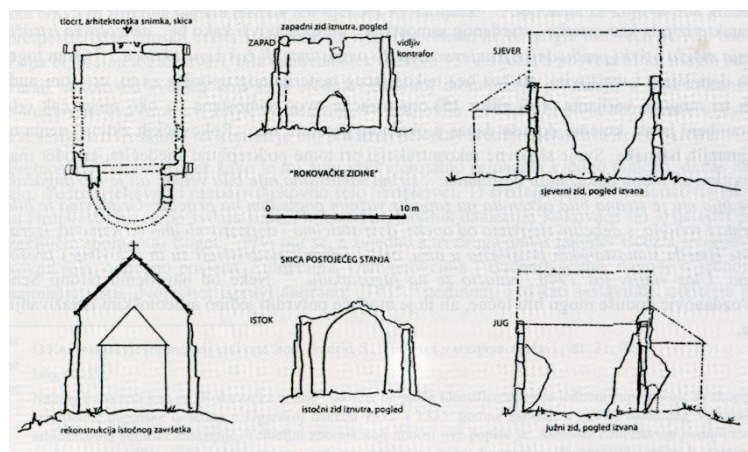
Szabo, „Spomenici prošlosti u Srijemu; Mikanovci, Rokovci, Ledinci, Bapska i Lipovac“, pretpisak *GOMHVk 6* (1966./67.): 343-344.

Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 134-135.

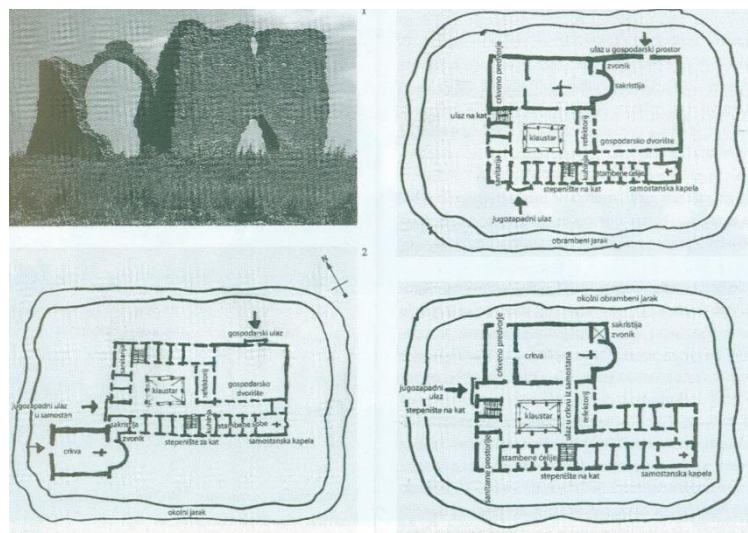
TABLA CXX

Sl. 359. Rokovačke zidine.

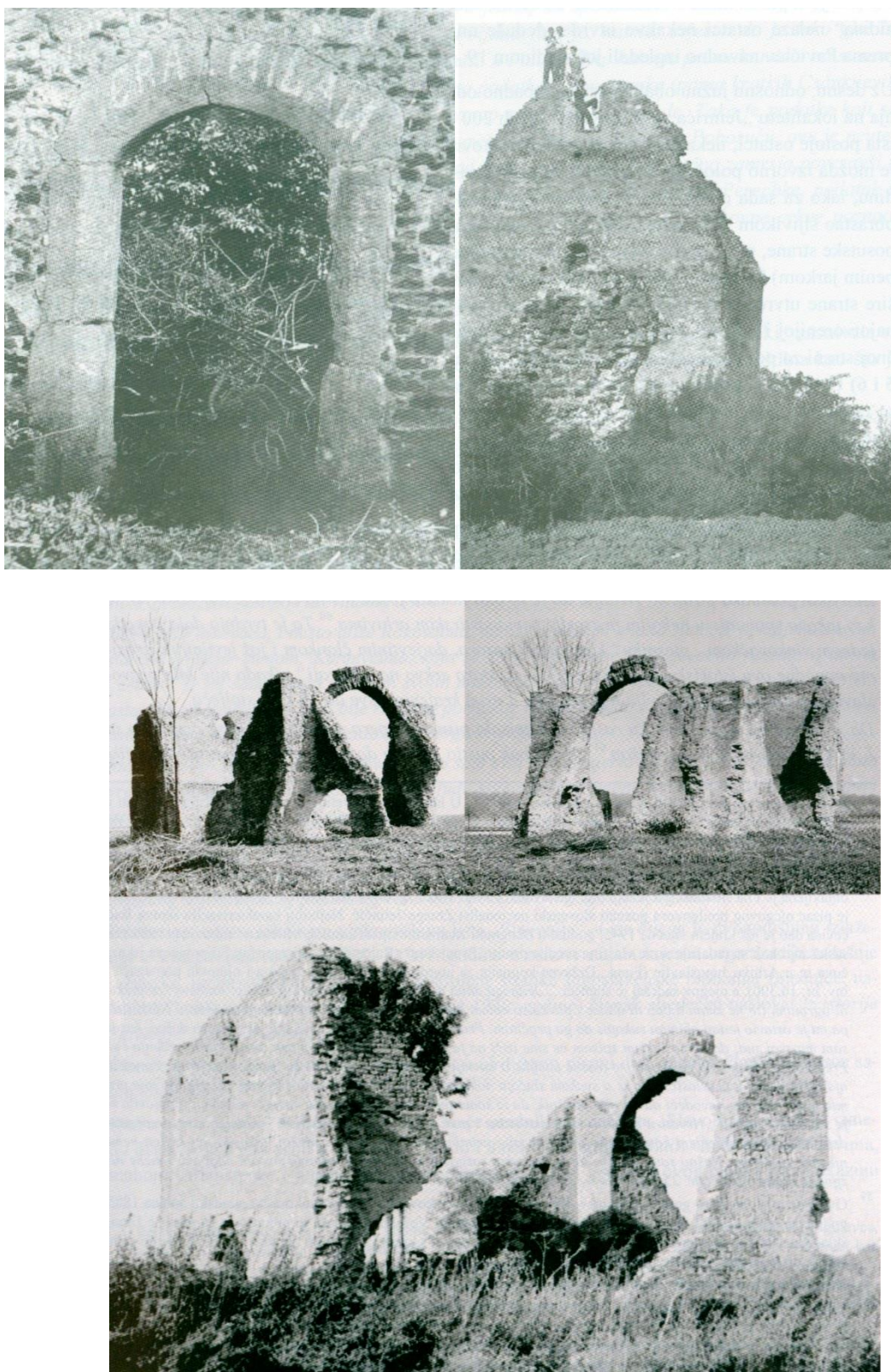

Sl. 360. Arhitektonski snimak crkve i njezina rekonstrukcija (Sekulić Gvozdanović, *Utvrdjeni samostani*, 33).

Sl. 361. Sekulić-Gvozdanović, tri varijante rekonstrukcije franjevačkog samostana (S. Gvozdanović, *Utvrdjeni samostani*, 34).

TABLA CXXI

Sl. 362, 363, 364. Rokovačke zidine (Petković, R. Papeša, *Rokovačke zidine*, 36, 52): zapadno pročelje (fotoarhiva GMV), zapadni portal (Gj. Szabo, 1912., MK RH, Uprava za kulturni razvitak, Fototeka kulturne baštine, inv.br. 8136, neg. IV-311.)

Cerna, Crkva sv. Mihovila arkanđela

Crkva sv. Mihovila smještena je na uzvisini usred naselja Cerne. Postojeći izgled crkve rezultat je temeljite obnove u neogotičkom slogu u 19. st. koja pokazuje sličnosti s neogotičkom obnovom obližnje crkve sv. Ivana Krstitelja u Ivankovu. [TABLA CXXII, Sl. 365 i 366] Građena od opeke i pravilno orijentirana, to je jednobrodna građevina s užim, poligonalno zaključenim svetištem uokvirenim potpornjacima. Iznad zapadnog pročelja crkve uzdiže se zidani zvonik, a svetište je flankirano bočnim kapelama. Sjeverno i južno pročelje rastvoreni su biforama i razvedeni potpornjacima s nišama oblikovanim pri vrhu potpornjaka; bridovi špaleta bifora dekorirani su izvedbom ornamenta zubaca pile. Unutrašnjost crkve presvođena je kupolastim svodovima u baroknom duhu. [TABLA CXXIII, Sl. 367]

Župa sv. Mihaela spominje se nekoliko puta u popisima župa za ubiranja papinske desetine, a odnosi se na današnju Cernu - 1333., 1334. i 1335.g. navodi se *Cappella Sancti Michaelis*. Prvi spomen tvrđave (*castrum*) Cerna je iz 1244.g., od 15. st. se spominje kaštel Cerna, a u 16. st. se spominje kao *oppidum*. U izvještaju fra Nikolića iz 1660.g. Cerna se spominju u sklopu župe Ivankovo kao crkva cjelovitih zidova i bez krova; spominje se i razrušena tvrđava.

Crkvu u Cerni opisala je Diana Vukičević-Samaržija kao gotičku barokiziranu građevinu, gdje su iz razdoblja gotike ostali sačuvani samo zidovi i potpornjaci svetišta; crkvu smješta u 15. st.

Srednjovjekovni graditeljski sloj crkve vidljiv je samo na zidovima svetišta, na potpornjacima te na prozorima svetišta koji su građeni mješavinom antičke opeke, srednjovjekovne opeke malog formata te, u manjoj mjeri, lomljenog kamena; visina srednjovjekovnog zida i potpornjaka doseže tjeme izvornih prozora (gornja zona je kasnije dozidana). Izvorni srednjovjekovni prozor sačuvan je jedino u istočnom zidu svetišta: kratak je i uzak, skošenih špaleta izvedenih pravilno slaganom opekom, a polukružni nadvoj mu je naglašen radijalno slaganom opekom. [TABLA CXXIII, Sl. 369 i 370] Na jugoistočnom i sjeveroistočnom zidu svetišta sačuvane su samo pozicije izvornih prozora, naknadno zazidanih. Na zapadnom pročelju crkve vidljiva su dva graditeljska sloja, odnosno dogradnja prvog broda sa zvonikom iz 18. st. te kasnije proširenje broda tijekom obnove crkve u neogotičkom duhu u 19. st. [TABLA CXXIII, Sl. 368]

Sačuvani elementi srednjovjekovne arhitekture upućuju kako su graditelji crkve poznavali rješenje poligonalnog svetišta, no ono je, kao i na ostalim primjerima sakralne arhitekture u manjim i ruralnim sredinama istočne Slavonije, izvedeno na rustičan i, unutar

konteksta srednjovjekovne arhitekture Slavonije, tradicionalan način, jer izuzev tlocrta, ne pokazuje značajne razlike u odnosu na ranija, polukružna ili četvrtasta svetišta. Gradnja mješavinom antičke i srednjovjekovne opeke te lomljenog kamena karakteristična je za ranije primjere srednjovjekovne arhitekture istočne Slavonije, a nakon 14. st. standardno je zidanje srednjovjekovnom opekom u pravilnom srednjovjekovnom zidnom vezu. Obzirom na fragmentarnu očuvanost crkve, dataciju je moguće tek približno odrediti na temelju tehnike i materijala zidanja te oblika svetišta i prozora, čije male dimenzije, uski otvori i jednostavnost izvedbe također ne pokazuje značajan odmak od primjera ranije slavonske arhitekture u ruralnim i manjim sredinama. Stoga je uvjetno moguće crkvu datirati u vrijeme druge polovine 13. st., no buduća istraživanja bi trebala razriješiti barem neka otvorena pitanja (tlocrt broda crkve, arhitektonska plastika, zidni oslici), što će omogućiti ipak precizniju dataciju crkve. Obzirom da se u srednjovjekovnim izvorima crkva svaki put spominje kao kapela, a Cerna se spominje kao *castrum*, moguće je da je crkva bila kapela kaštela Cerna. Nije moguće crkvu u Cerni usporediti sa srodnim primjerima dvorskih kapela jer je izvorni tlocrt crkve i dalje nepoznat (sačuvano je samo svetište). No, postojeće dugo svetište ukazuje na mogućnost da je crkva izvorno bila dvoranska crkva (*Saalkirche*) - u tom slučaju *Cappella Sancti Michaelis* bi odgovarala srodnim primjerima dvorskih kapela istočne Slavonije (Ružica, Valpovo).

Arhitektonska dokumentacija: Damir Zahirović, Konzervatorski odjel u Osijeku, 2011.

Literatura:

Barlé, „Popis župa u donjoj Slavoniji“, 171.

Engel, Pál, *Valkóvármegye*, 34.

Koller, *Historia episcopatus Quinque-ecclesiarum*, II, 379, 418, 437, 447.

Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, 239.

Sršan, „Katoličke župe u Slavoniji, Baranji i Srijemu u srednjem vijeku (1332.-1337.)“, 268

Vukičević-Samaržija, *Gotička sakralna arhitektura u Slavoniji*, 96.

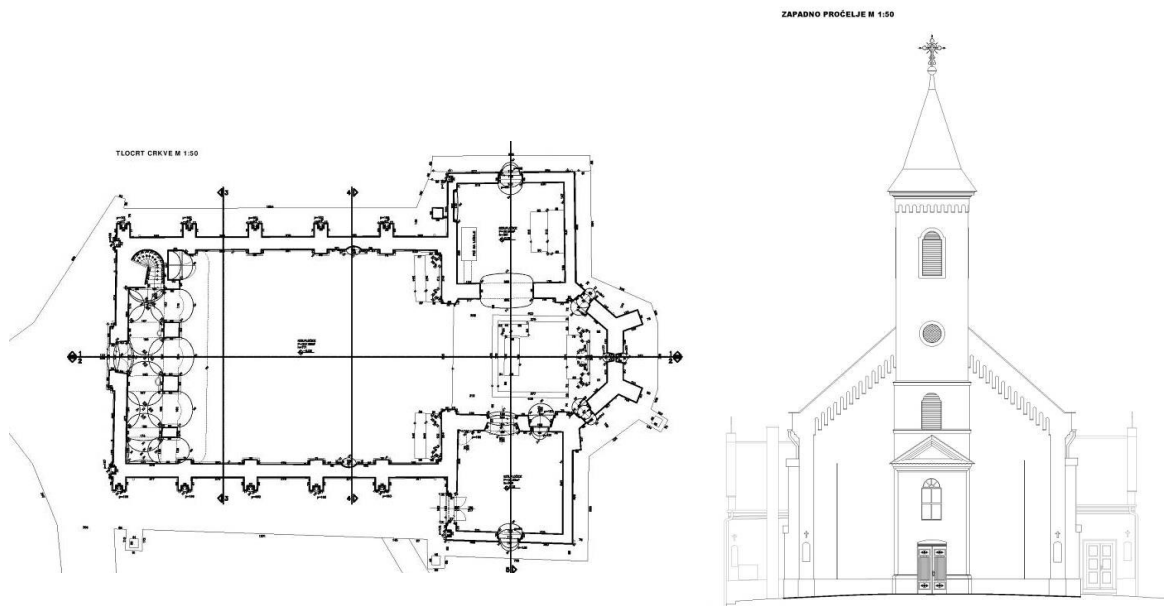
TABLA CXXII

Sl. 365 i 366. Crkva sv. Mihovila arkandela u Cerni, sjeverno i istočno pročelje.

TABLA CXXIII

Sl. 367 i 368. Crkva sv. Mihovila arkanđela u Černi, tlocrt i zapadno pročelje s naznačenom širinom ranijeg broda crkve (Zahirović, KO Osijek)

Sl. 369 i 370. Južni prozor svetišta i kraj njega vidljiv zazid izvornog prozora (lijevo) te izvorni istočni prozor svetišta (desno).

Suza, reformatorska kršćanska crkva (srednjovjekovna crkva sv. Martina)

Na uzvisini usred mjesta Suza smještena je reformatorska kršćanska crkva u Suzi, pravilno orijentirana jednobrodna longitudinalna dvoranska crkva (za protestantsku liturgiju umjesto svetišta stoji kor) sa zvonikom uz zapadno pročelje. Brod crkve zidan je nepečenom opekom. [TABLA CXXIV, Sl. 371] Dimenzije crkve iznose: 9.10 x 30.70 m, a zvonika. 5.40 x 4.10 m. Postojeći izgled crkva dobiva dogradnjom istočnog kora 1869.g. Južni zid je rastvoren s pet prozora polukružnog nadvoja, sjeverni zid s tri jednaka prozora, a u istočnom zidu 'apside' (kora) izveden je jedan prozor jednaka oblika. Ulaz u crkvu je sa južne i zapadne strane. Zvonik je uokviren radijalnim potpornjacima, rastvoren je kvadratnim i polukružnim prozorima, a završava lukovicom.

Prvi je spomen Suze (*Chusach, Chuza*) iz 1252.g., u spomenu bodroškog posjeda (Bodrog je bio grad u Bačkoj, u somborskoj okolici, koji je bio sjedište Bodroške županije); isprava iz 1266.g. spominje posjed *Nana*, u blizini posjeda *Chuza*, darovan redovnicama s Margitinog otoka. Kroz 14. st. se u par navrata spominje plemićka obitelj *de Chuza* koja je po posjedu Suza uzela svoje prezime. Iz isprave iz 1301.g. saznajemo titular srednjovjekovne crkve u Suzi - sv. Martin. U popisima župa Suza se navodi 1332.-35.g. Suza je pripadala valpovačkom vlastelinstvu u 15. st. Josephus Brüstle navodi kako su 1721.g. crkve u Suzi i Zmajevcu izgrađene na temeljima i ostacima starih katoličkih crkvi; crkva je 1806.g. produžena prema istoku za 16.5 hvati te obnovljena 1869.g. (radove izvodi obrtnik Fischer iz Osijeka).

Reformatorska crkva u Suzi ne spominje se u stručnoj literaturi; kao moguća srednjovjekovna crkva spominje se u kataloškom pregledu mađarske srednjovjekovne arhitekture. Istražni radovi crkve vođeni su 2012.-17.g.

Graditeljski slojevi

Srednjovjekovna crkva sv. Martina

Istraživanjima je utvrđen srednjovjekovni sloj u prizemnoj etaži zvonika i zapadnog zida crkve, te, djelomično, u temeljima na kojima je izvedena nova crkva - na osnovi utvrđenog srednjovjekovnog sloja rekonstruiran je tlocrt srednjovjekovne crkve. [TABLA CXXIV, Sl. 372] Bila je to jednobrodna građevina s užim svetištem i zvonikom na zapadnom pročelju. Širina crkve bila je neznatno uža od postojeće, a dužina broda crkve iznosila je otprilike polovicu dužine postojeće crkve. Debljina zidova odgovarala je debljini zapadnog zida postojeće crkve, odnosno debljini zidova zvonika. Ulaz u zvonik nalazio se na zapadnom zidu

- otkriven je donji dio kasnije zazidane špaleta unutrašnje strane ulaznog otvora. Špaleta je bila oblikovana pravilnom 'etažnom' izmjenom vežnjaka i uzdužnjaka sa zaobljenim bridovima. Postojeći ulaz s južne strane naknadno je probijen. Prizemlje zvonika izvorno najvjerojatnije nije bilo svođeno. Na istočnom zidu prve etaže zvonika uočen je ulazni otvor, vjerojatno izvorni portal koji je zvonik povezivao s velikaškom emporom. Portal je također izveden opekom zaobljenih bridova. Dimenzije srednjovjekovne opeke iznose: 4.5/5.5 x 14/15 x 27/28 cm.

Obnova u osmanskom vremenu

Kako je već opisano u poglavlju *Sakralna arhitektura u doba osmanske vlasti*, obnova crkve u osmanskom periodu utvrđena je analizom arhitekture gornje zone zvonika, gdje su oblici srednjovjekovne arhitekture s obilježjima gotičke tradicije izvedeni na krajnje rustičan način, bez poznavanja metoda projektiranja te tehnika i vještina zidanja. Uz nepostojanje ikakvog zidarskog veza, zamjetni su kvadratni prozorski otvori, nalik puškarnicama, izvedeni usijecanjem opeke bez nadvoja, te naknadno rekonstruirani potpornjaci koji nemaju konstruktivnu ulogu; također, bačvasti svod prve etaže zvonika izveden je slaganjem opeke srednjovjekovnog formata, ali po njezinoj dužoj strani. Ovakvo neuredno i statički nestabilno zidanje atipično je za srednjovjekovnu arhitekturu Slavonije, gdje je gradnja opekom dosegla visoku razinu izvedbe te pročelja često nisu niti bila žbukana. Takva gradnja sigurno nije bila moguća niti nakon odlaska Osmanlija, jer se Slavonija tada, podijeljena između Carske komore i europskog plemstva, obnavlja sukladno novim tehnikama baroknog graditeljstva, koje donose prvenstveno austrijski vojni i civilni inženjeri. Obnova crkve u Suzi u osmanskom periodu obuhvaćala je obnovu zvonika te, moguće, i rekonstrukciju crkve nepečenom opekom, jer je takva gradnja (čerpić, šiblje, trska i sl.) za osmanske vlasti bila dozvoljena, ali je i dozvola za gradnju (ferman) bila jeftinija od fermana za gradnju u čvrstom materijalu.

Usljed mnogih obnova u osmanskome i novovjekovnom razdoblju, uništeni su elementi izvorne srednjovjekovne arhitekture - u dataciji spomenika jedini oslonac daje nam spomen župa iz 1335.g., te u vrijeme ranog 14. st., zasada, treba datirati crkvu.

Literatura:

Brüsztle, *Recensio universi cleri*, IV, 876.

Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, II, 479.

Győrffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, 295.

Horvát, Gondos, *Somogy, Tolna és Baranya*, 240.

Mažuran, *Valpovo - sedam stoljeća*, 35.

Puncer (Urbos d.o.o.), Papić, I. (KO Osijek), *Elaborat konzervatorskih istraživanja reformatorske crkve u Suzi – nastavak istraživanja 2014.g.*, KO Osijek, neobjavljeni tekst.

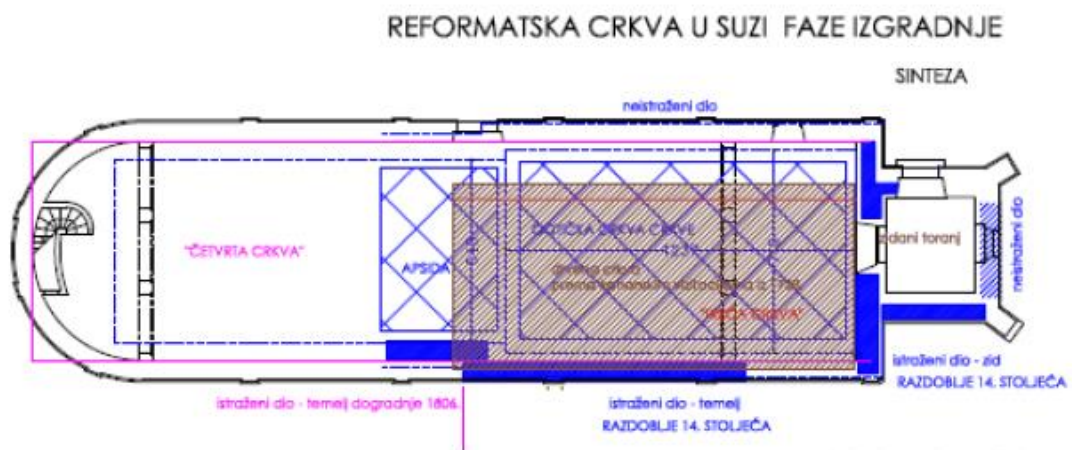
Sršan, *Kanonske vizitacije, Knjiga III, Valpovačko - miholjačko područje*, 655.

Urbos d.o.o., *Reformatorska crkva u Suzi, Elaborat istražnih konzervatorskih radova*, Đuro Varga, *Suza - reformatorska crkva u Suzi Osijek*, KO Osijek.

TABLA CXXIV

Sl. 371. Reformatorska crkva u Suzi, zapadno pročelje.

Sl. 372. Reformatorska crkva u Suzi, pretpostavljene graditeljske faze (Urbos, *Reformatorska crkva u Suzi*): plavo je naznačen pretpostavljeni tlocrt srednjovjekovne crkve (plavo obojani zidovi su utvrđene srednjovjekovne strukture).

Sotin, crkva Blažene Djevice Marije Pomoćnice

Usred sela Sotin, nedaleko Vukovara, smještena je crkva Blažene Djevice Marije Pomoćnice, pravilno orijentirana jednobrodna crkva s užim i izduženim poligonalnim svetištem i zvonikom iznad zapadnog pročelja, u cijelosti uokvirena dvodijelnim potpornjacima, izuzev zapadnog pročelja. [TABLA CXXV, Sl. 373] Današnji izgled rezultat je temeljite barokne obnove crkve u 18. st. i 19. st. - barokna obnova crkve izvedena je 1760.-68.g., a 1859.g. nad zapadnim pročeljem nadograđen je zvonik. Crkva je osvijetljena s tri ovalna prozora (elipsoidna okulusa) na južnom zidu broda te s četiri jednaka prozora u južnom i jugoistočnom zidu svetišta. Ulaz u crkvu nalazi se sa zapadne i južne strane. Unutrašnjost također ima odlike baroknog stila: u svetištu su izvedeni svodovi sa susvodnicama, a nad brodom je ravni strop. U zapadnom dijelu broda nalazi se pjevalište na tri arkade.

Na prostoru srednjovjekovnog naselja *Zata* (*Szata*, *Zatha*) nalazili su se lokaliteti Gradina i Popino brdo - vojno i duhovno središte srednjovjekovnoga Sotina. Fortifikaciju povijesni izvori prvi put spominju 1289.g. kao utvrdu vukovarskih jobagiona. Danas se na položaju Popino brdo nalazi župna crkva Blažene Djevice Marije - arheološki nalazi upućuju na postojanje kršćanske općine u kasnoantičkome Kornaku (*Cornacum* - auxilijarni logor na području Sotina). Sjeverozapadno od te sakralne građevine nalazi se Gradina, na kojoj je bila srednjovjekovna utvrda. Sotin se spominje u popisu župa 1335.g. - Stjepan Pavičić smatra kako je titular crkve mogao biti sv. Pavao. Od 1360.g. Sotin je u posjedu obitelji Gorjanskih; krajem 15. st. naslijedili su ih Bánffyíci (banska loza Gorjanskih) pa 1468.g. kaločki nadbiskup Petar Várady ili Várdaj (nadbiskup 1480.-1501.), sve do osmanlijskoga zauzimanja Sotina. U Sotinu je boravio kralj Matija Korvin 1464.g., koji se tada pripremao za oslobađanje Jajca od turske opsade. Nakon 1580. Sotin je dobio status kasabe te je postao sjedište nahije Iločkoga kadiluka. Evlija Čelebija opisuje Sotin kao palanku od drveta na povišokom brijegu: u unutrašnjosti tvrđave je džamija i 20 vojničkih kuća, a u citadeli je tvrdo građeni porušeni samostan. Nakon odlaska Osmanlija na ruševinama stare crkve izvedena je nova crkva, posvećena Blaženoj Djevici Mariji Pomoćnici, 1768.g.

U Enciklopediji likovnih umjetnosti Anđela Horvat crkvu u Sotinu spominje kao stariju građevinu te pretpostavlja da su potpornjaci i poligonalno svetište iz vremena gotike. Diana Vukičević-Samaržija navodi kako je građevina, na kojoj prepoznaje pojavu neogotike, iz temelja izgrađena u 18. st. Konzervatorska istraživanja provedena su 2003./04.g. te je utvrđen srednjovjekovni sloj građevine - rezultate istraživanja objavili su Zorislav Horvat i Đuro Šimičić te su crkvu datirali oko 1500.g.

Graditeljski slojevi

Konzervatorskim i necjelovitim arheološkim istraživanjima uočena su dva srednjovjekovna graditeljska sloja - postojanje ranijeg sloja posvjedočeno je tek otkrićem temelja i poda od vapnenog estriha uz vanjsko lice južnog zida crkve. Smatra se da je ranija crkva u velikoj mjeri uništena izgradnjom kasnije srednjovjekovne crkve.

Srednjovjekovna crkva je tlocrtno bila jednaka postojećoj, građena je bila opekama dimenzija 30,31 x 16 x 7 m, pravilnim gotičkim vezom. Sačuvani su sjeverni i sjeverozapadni dio crkve, a ostatak crkve je potvrđen arheološkim istraživanjima. Srednjovjekovna je crkva bila jednobrodna crkva s poligonalno zaključenim izduženim svetištem. Uz sjeverni zid svetišta i broda crkve bila je dograđena sakristija, koja je bila donji dio pretpostavljenog zvonika s ugaonim potpornjacima na sjevernom zidu. U njenom nastavku, također uz sjeverni zid, dograđena je bila još jedna prostorija, nepoznate funkcije. Uz zapadno pročelje pronađeni su temelji koji ukazuju na zapadnu strukturu, za koju Horvat i Šimičić navode kako je to moguće bio zvonik od čije se gradnje kasnije odustalo. Dvodijelni potpornjaci uokvirivali su cijelu crkvu, zapadni zid zapadne strukture te sjeverni zid sakristije, odnosno sjevernog zvonika. U svetištu je bio izveden sačasti svod na šiljatolučnoj osnovi; utvrđeno je da je svetište bilo žbukano i bijeljeno prije izvođenja svodova. [TABLA CXXV, Sl. 374 i 375] Ispod svetišta crkve nalazila se kripta, u kojoj je otkriven fragment svodnog rebra, definiranog dvjema užljebinama i datiranog u sredinu 15. st. [TABLA CXXV, Sl. 376] Fragment dugačkog prozora plitkih neprofiliranih špaleta otkriven je na jugoistočnom zidu svetišta; u brodu je otkriven fragment prozorske špalete na zapadnom zidu. Brod crkve, pretpostavlja se, prekrivao je ravni strop. Razina pretpostavljenog poda u brodu srednjovjekovne crkve - vapneni estrih - niža je za oko 70 cm od razine baroknog poda.

Uz sjeverno pročelje crkve nalazile su se izvorno tri prostorije: uz sjeverni zid svetišta nalazila se sakristija kvadratnog tlocrta, iznad koje se, moguće, uzdizao zvonik (prema istraživanjima Horvata i Šimičića, dane su dvije mogućnosti smještaja zvonika: ispred zapadnog pročelja i iznad sjeverne sakristije; autori su se odlučili za postojanje sjevernog zvonika, no ipak ne odbacuju mogućnost kako su pogriješili). Sakristija je bila uokvirena potpornjacima, presvođena bačvastim svodom, a na istočnom zidu sakristije pronađena je polukružna prozorska niša te kustodija s lažnim šiljatim lukom, dok su na njezinom sjevernom zidu nađeni urezani grafiti. Druga prostorija je izvorno bila dio veće prostorije presvođene bačvastim svodom - njezina izvorna funkcija nije poznata, a danas je dvorana za ministrante.

Treća prostorija je vidljiva samo u arheološkom sloju, a pružala se do zapadnog pročelja crkve; bila je svodena te je moguće bila kapela.

* * *

Horvat i Šimičić su crkvu datirali u vrijeme oko 1500.g. velikim dijelom radi otkrića saćastog svoda svetišta - na crkvi nisu nađeni nikakvi kameni klesani elementi (izuzev jednog fragmenta rebra čiju pripadnost je teško odrediti), kao ni profilirane opeke. [TABLA CXXVI, Sl. 377] Saćasti svod (*cell vault*, *Zellengewölbe*, *diamond vault*), čiji se nastanak smješta u vrijeme oko 1500.g., u srednjovjekovnoj arhitekturi istočnohrvatske ravnice nalazimo jedino u Sotinu. Horvat i Šimičić saćasti svod u sotinskoj crkvi objašnjavaju kompeticijom s obližnjim Ilokom. Mišljenja sam da je naknadno umetnuti saćasti svod moguće povezati s radionicom koja je na prijelazu 15. u 16. st. u Iloku izvodila svodove vladislavske gotike u crkvi sv. Petra i sv. Ane - vladislavska gotika i saćasti svodovi kasnogotička su rješenja karakteristična za srednjoeuropsku umjetnost oko 1500.g., no saćasti svodovi predstavljaju ekonomičnije i jednostavnije rješenje križno-rebrastog svoda. Dolazak saćastog svoda u Sotin moguće je povezati s činjenicom da je Sotin, uslijed dinastičkih previranja na prijelazu 15. u 16. st., darovan kaločkom nadbiskupu, koji odabirom saćastog svoda pokazuje ne samo poznavanje graditeljsko-stilskih novina, već i pripadnost kulturnom krugu vladislavske gotike, odnosno umjetnosti Jagelovića.

Literatura:

Bösendorfer, *Crnice iz slavonske povijesti*, 158, 160, 178.

Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, II, 276.

Horvat, Rudolf, *Srijem: naselja i stanovništvo*, Slavonski Brod: HIP, 2000, 202.

Horvat, Z., Šimičić, „Sotin - obnova župne crkve Blažene Djevice Marije Pomoćnice“, 55-90.

Ilkić, Mato, „Antičke plombe iz Sotina (Cornacum)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 48 (2006.): 57-80.

Ilkić, Mato, „Arheološka topografija srednjovjekovnog Sotina“, *Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština* (2010.): 384.

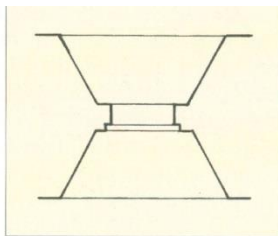
Pavičić, *Vukovska župa u razvitku svoga naselja od XIII. do XVIII. stoljeća*, Zagreb: JAZU, 1940., 178-180.

Tomičić, Željko, „O ponekim arheološkim svjedočanstvima kasnosrednjovjekovne pismenosti u kontinentalnom dijelu Hrvatske“, u: *Humanitas et litterae. Zbornik u čast Franje Šanjeka*, Zagreb (2009.): 753.

TABLA CXXV

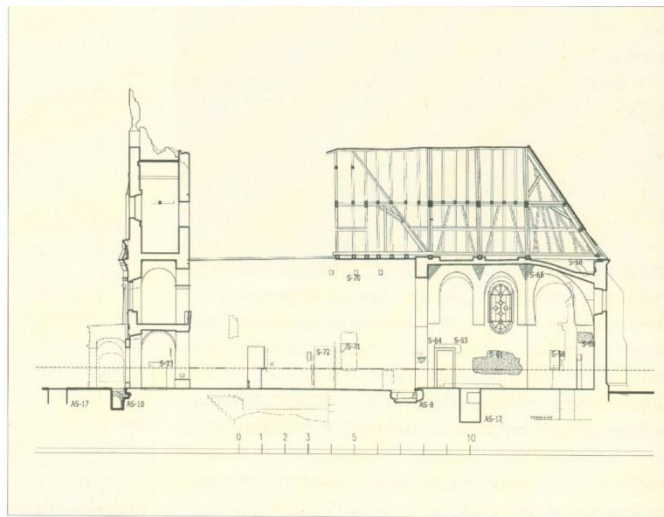
Sl. 373. Sotin, crkva Marije Pomoćnice, zapadno pročelje.

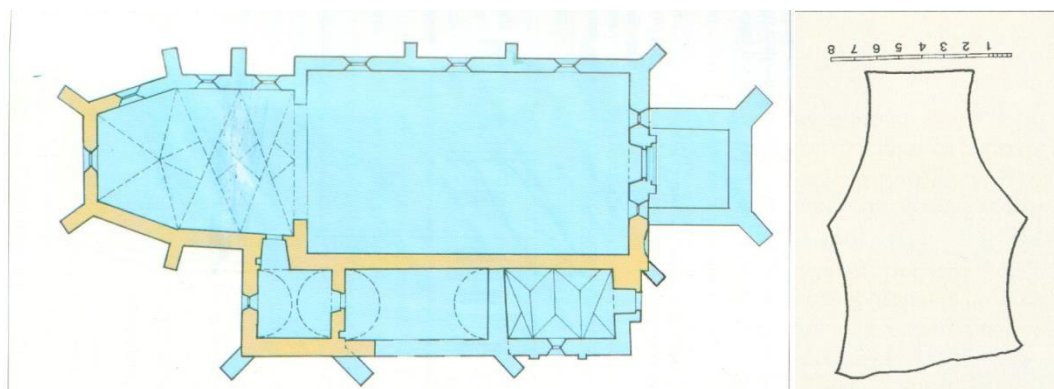
19 Presjek prozora svetišta, rekonstrukcija – (skica Z. H.)
Cross section of windows of chancel, reconstruction (sketch by Z. H.)

20 Uzdužni presjek kroz crkvu: uočiti tragove srednjovjekovnog svodenja svetišta (pete svoda, utori u zidu; snimka: Arhitektonski fakultet)

Longitudinal section through the church: note traces of medieval vaulting of the chancel (beels of vaults, sockets in wall; drawing: Architecture Faculty)

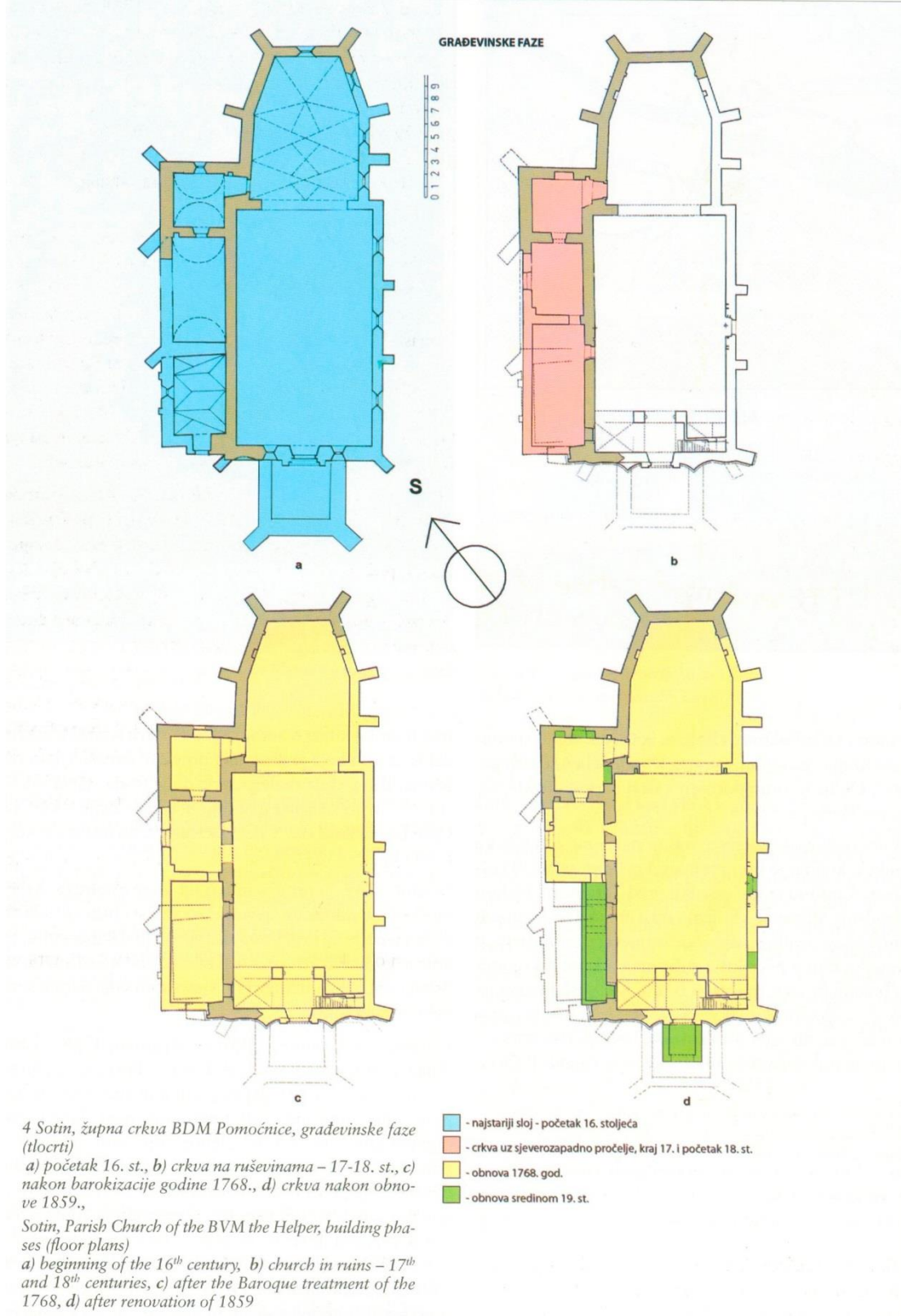
Sl. 374. Sotin, crkva sv. Marije Pomoćnice, presjek prozora svetišta i rekonstrukcija svoda svetišta (Horvat, Z., Šimičić, „Sotin“, 64)

Sl. 375 i 376. Sotin, crkva sv. Marije Pomoćnice, rekonstrukcija srednjovjekovnog sloja s naznačenim sačastim svodom svetišta; rebro svoda kripte (Horvat, Z., Šimičić, „Sotin“, 79, 78).

TABLA CXXVI

Sl. 377. Sotin, Crkva Marije Pomoćnice, rekonstrukcija graditeljskih faza (Horvat, Z., Šimičić, „Sotin“, 58).

Srednjovjekovni Ilok

Ilok je jedan od rijetkih gradova Slavonije o čijoj srednjovjekovnoj prošlosti su pisali brojni istraživači: ističem povijesna istraživanja Stanka Andrića koji je sabrao sva ranija povijesna istraživanja te ih nadopunio i povezoao novim spoznajama, zatim arheološka istraživanja na iločkom platou koja su osvijetlila ranije pretpostavke i navode iz povijesnih isprava, te povijesno-umjetnička istraživanja parlerovske i vladislavske gotike u Iloku.

Diana Vukičević-Samaržija i Stanko Andrić donose popis srednjovjekovnih crkvi/ustanova Iloka prema pisanim izvorima. Vukičević-Samaržija nabroja 6 iločkih srednjovjekovnih crkvi: župna crkva sv. Petra, franjevačka crkva sv. Marije, augustinska crkva sv. Ane, crkva sv. Stjepana, crkva klarisa sv. Helene, hospital s kapelom sv. Ladislava i sv. Nikole, nazvana i Svi Sveti. Stanko Andrić navodi sljedeće crkve: franjevačka crkva sa samostanom, augustinska crkva sa samostanom (obje se spominju pol. 14. st.), župna crkva sv. Petra unutar zidina (spomen pol. 15. st.), crkva sv. Jelene kraljice van zidina (spomen pol. 15. st.), kapela sv. Ladislava sa hospitalom, izvan zidina (*hospitale pauperum s. Ladislai regis in Villak*, spomen pol. 15. st.), kapela Svih Svetih sa hospitalom, izvan zidina (spomen pol. 15. st.), kapela Svetog Duha izvan zidina.

Na platou unutar zidina srednjovjekovnog grada Iloka nalazi se cjelovita još jedino franjevačka crkva sv. Ivana Kapistrana, dok su druge dvije crkve, interpretirane kao župna crkva sv. Petra i augustinska crkva sv. Ane, otkrivene u arheološkom sloju. [TABLA CXXIX, SI. 384-386]

Franjevačka crkva sv. Ivana Kapistrana

Crkva iločkog franjevačkog samostana jednobrodna je longitudinalna građevina (*Saalkirche*), zaključena poligonalnim svetištem s potpornjacima. Izvorna crkva podignuta je u prvoj polovici 14. st. Najraniji spomen franjevačkog samostana u Iloku je u pismu pape Klementa VI. (1342.-1352.) iz 1344.g., gdje se spominju Mala braća u Iloku te planiranje osnutka samostana pustinjaka sv. Augustina.

Navode Rudolfa Horvata o istočnom produženju franjevačke crkve za vrijeme Nikole Iločkog polovinom 15. st. preuzimaju i kasniji autori. Diana Vukičević-Samaržija, na osnovi analize kamene plastike, dogradnju smješta na kraj 14. st., dok je Ilok bio u posjedu Nikole II. Gorjanskog. Crkva je barokizirana u 18. st., a današnji izgled dobiva 1906.g. obnovom u neogotičkom stilu prema zamislima Hermanna Bolléa. Prilikom restauracije 1906.g. uklonjeni su kapiteli i konzole, koji su 1912.g. pohranjeni u Narodnom muzeju u Zagrebu, danas u

Povijesnom muzeju, a publicirao ih je J. Brunšmid, datirajući ih u drugu polovinu 15. st. U crkvi su ostala samo dva izvorna kapitela i dva zaglavna kamena - jedan kapitel nosi godinu pregradnje 1468. (točan natpis glasi: „ANN.d.M. 4. c. sex^mocta“), a drugi nosi grb; zaglavni kamenovi ukrašeni su ružom i listom vinove loze.

Osim Horvata i Vukičević-Samaržije, o crkvi su pisali i drugi autori: Sena Sekulić-Gvozdanović navodi kako je prvu crkvu podigao 1339. iločki vojvoda Ugrin de Konth, dok je Nikola Iločki (1415.-1477.) pregradio izvornu crkvu 1454.g. te je 1468.g. produžio prema istoku. Sekulić-Gvozdanović crkvu sv. Ivana Kapistrana opisuje kao gotičku crkvu, izduženog propovjedničkog tipa te navodi da su njezini temelji romanički, iz 12. st., dok je zvonik uz južni zid svetišta podignut iza 1372.g., kada je papa Grgur XI. dopustio franjevcima da mogu uz crkve podizati zvonike - prvi spomen zvonika je iz 1468.g., kada su zvona zvonila nakon smrti Ivana Kapistrana; sačuvani su temelji zvonika. Produženje franjevačke crkve polovicom 15. st. crkve Stanko Andrić pripisuje naraslim potrebama (i prihodima!) zbog mnoštva hodočasnika. Anđela Horvat na ulomcima kamene plastike prepoznaje utjecaje parlerovske škole, a njezina istraživanja nadopunjuje Diana Vukičević-Samaržija. Kako je navedeno u poglavlju *Crkve franjevačkog reda*, razlikuju se tri tipa kamene plastike: dva kapitela s plošnim prikazima hrastovog lišća, s kraja 13. st., četiri kapitela iz vremena sredine 15. st., dok je na svim ostalim kapitelima i konzolama prepoznat utjecaj parlerovske škole iz vremena oko 1400.g. Majstori parlerovskog školovanja u kontinentalnu Hrvatsku dolaze krajem 14. st. odnosno početkom 15. st., a njihov dolazak u Ilok objašnjen je djelovanjem Nikole II. Gorjanskog, odanog saveznika kralja Sigismunda Luksemburškog, koji produžuje crkvu prema istoku dogradnjom novog svetišta. Djelovanju Nikole Iločkog pripisuju se četiri kapitela sa motivima lišća poredanim u dva horizontalna reda, no ne može se definirati njihova pozicija - opravdana je mogućnost kako su zahvati na crkvi, kojih je patron bio Nikola Iločki, vezani uz uređenje groba Ivana Kapistrana. [TABLA CXXIX, Sl. 387-388] Kao što je prikazano na Bolléovim crtežima, vjerojatno su kapitele 'nosili' polustupovi, a svodna rebra su bila oblikovana kruškolikom profilacijom s bočnim zaliscima. Djelovanju Lovre Iločkog, odnosno majstorske radionice što ju je isti, posredstvom Vladislava II. Jagelovića, osnovao u Iloku, pripisan je otkriveni portal u franjevačkom samostanu, izveden u duhu vladislavske gotike.

Literatura:

Andrić, Stanko, *Čudesa sv. Ivana Kapistrana - povijesna i tekstualna analiza*, Slavonski Brod: HIP, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 1999.

Andrić, *Potonuli svijet, Rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju*.

- Andrić, „Crkvene ustanove srednjovjekovnog Iloka“, 21-39.
- Andrić, Stanko, „Novi prilozi istraživanju iločkog „statuta“ i srednjovjekovnog Iloka“, *Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 21 (2003.): 83-118.
- Andrić, „Od Iloka do Rima: talijansko putovanje Nikole Iločkoga“, 55,56.
- Bösendorfer, *Crnice iz slavonske povijesti*, 173, 282.
- Brunšmid, „Kameni spomenici iz Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu“, 143-149.
- Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IX/1, 124-125
- Horvat, A., „O utjecajima Parlerovog praškog kruga na arhitektonsku plastiku iz Iloka“, 36-39.
- Horvat, A., „Ilok - ili ne znamo dovoljno što imamo“, 15-21.
- Horvat, Rudolf, *Slike iz hrvatske povijesti*, Zagreb: Hrvatska pučka seljačka tiskara, 1910., 24.
- Koller, *Historia episcopatus Quinque-ecclesiarum*, IV, 252-254.
- Karač, Zlatko, Braun, Ivan, „Analiza urbanističko-komunalnih i graditeljskih regula u srednjovjekovnom statutu grada Iloka iz 1525. godine“, *Prostor* 8 (2000.): 15-30.
- Pavić, „Redovništvo i samostani srednjega vieka u području (današnje) biskupije bosansko-sriemske“, 65.
- Tomičić, Minichreiter, Jelinčić, „Arheološko iskopavanje lokaliteta Ilok - crkva sv. Petra apostola 2006.g.“, 17-20.
- Tomičić, Jelinčić, Turkalj, Mahović, „Arheološko istraživanje u Iloku 2008., Lokaliteti Ilok - Dvor knezova Iločkih - crkva sv. Petra apostola“, 8-11.
- Tomičić, Željko, „Regensburg - Budim - Ilok, Kasnosrednjovjekovni pećnjaci iz dvora knezova Iločkih dokaz sveza Iloka i Europe“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 21 (2004.): 143-176.;
- Tomičić, Željko, „Na tragu srednjovjekovnog dvora knezova Iločkih (Újlaki)“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 20 (2003.): 131-150.
- Tomičić, Željko, Dizdar, Marko, Šiljeg, Bartul, Ložnjak Dizdar, Daria, „Ilok - dvor knezova Iločkih, Rezultati istraživanja 2004.“, *Annales Instituti Archaeologici I* (2005.): 9-13.
- Vukičević-Samaržija: *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 105-108.
- Vukičević-Samaržija, „Gotičke crkve - slaganje iločkih ulomaka“, 296-298.
- Vukičević-Samaržija, „A középkori Újlak és műemlékei“, 475-500.

Crkva sv. Petra

Ostaci temelja dvoranske trobrodne crkve u cijelosti uokvirene potpornjacima sa zvonikom ispred južnog pročelja, otkriveni su prilikom arheoloških istraživanja na sredini iločkog srednjovjekovnog grada 1951.g. te 2006.-2008.g.

To je bila trobrodna dvoranska crkva tipa *Hallenkirche*: glavni brod je prelazio u svetište, a bočni brodovi su se nastavljali u deambulatorij oko svetišta. Crkva iznimno velikih dimenzija, dugačka oko 50 m te široka oko 20 m, u cijelosti je bila presvođena, o čemu svjedoče ulomci svodnih rebara, danas pohranjeni u Muzeju grada Iloka, na kojima je prepoznat rad majstora s poznavanjem vladislavske gotike.

Župna crkva spominje se u popisima župa 1332.-37.g., a iz izvora saznajemo kako je sredinom 15. st. istu namjeravao obnoviti Nikola Iločki, te se u vrijeme druge polovine 15. st. i

prve polovine 16. st. treba smjestiti i obnova crkve. Nove svodove izveli su majstori već spomenute radionice koju je krajem 15. st. osnovao Nikolin sin, Lovro Iločki.

Literatura:

Andrić, „Crkvene ustanove srednjovjekovnog Iloka“, 33, 35

Buzás, „Az újlaki Városi Múzeum középkori kőfaragványai“, 501-522.

Fermendžin, „Nješta o Iloku, samostanu iločkom i crkvi samostanskoj“, 109-112.

Stražemanac, Ivan *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene/Expositio provinciae Bosnae Argentinae*, preveo i priredio: Stjepan Sršan, Zagreb, 1993., 312, 313.

Tomičić, Minichreiter, Jelinčić, „Arheološko iskopavanje lokaliteta Ilok - crkva sv. Petra apostola 2006.g.“, 17-20.

Tomičić, Jelinčić, Turkalj, Mahović, „Arheološko istraživanje u Iloku 2008., Lokaliteti Ilok - Dvor knezova Iločkih - crkva sv. Petra apostola“, 8-11.

Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 104.

Vukičević-Samaržija, „Gotičke crkve - slaganje iločkih ulomaka“, 296.

Augustinska crkva sv. Ane

Moguća augustinska iločka crkva već je opisana u poglavlju *Crkve augustinskog reda*. Njezin najraniji spomen je u ispravi iz 1344.g., no otkriveni ulomci svodnih rebara potječu iz vremena oko 1500.g. Vjerojatno je i augustinska crkva, uz župnu i franjevačku crkvu, doživjela obnovu koju su vodili majstori s poznavanjem vladislavske gotike, kojima je pripisano izvođenje novog svođenja cijele crkve.

Literatura:

Andrić, „Crkvene ustanove srednjovjekovnog Iloka“, 24, 36.

Dobronić, „Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj“, 19, 20.

Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IX/1, 124, doc. 48.

Horvat, A., „Novi pogledi na gotičku crkvu u Voćinu“, 13-18.

Horvat, Z., „Neke profilacije svodnih rebara u srednjovjekovnoj arhitekturi kontinentalne Hrvatske“, 8.

Marković, „Augustinski samostani u kontinentalnoj Hrvatskoj - između povijesnih zabilješki i materijalnih tragova“, u tisku, 9-11.

Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 105., 106.

TABLA CXXIX

Sl. 384, 385 i 386. Crkva sv. Ivana Kapistrana, Ilok: pročelja i pogled prema svetištu.

Sl. 387 i 388. Crkva sv. Ivana Kapistrana, Ilok, izvorni kapiteli (15. st.) u brodu crkve.

Valpovo, dvorska kapela sv. Trojstva (sv. Ladislava)

Kapela sv. Trojstva nalazi se usred valpovačkog srednjovjekovnog grada, kasnije baroknog dvorca Normann-Prandau unutar perivoja u Valpovu. Kapela je smještena tik uz branič-kulu Morovićskih. To je dvoranska crkva s poligonalno zaključenim svetištem uokvirenim potpornjacima. Zapadnim pročeljem kapela se naslanja na zidine srednjovjekovnog grada.

Diana Vukičević-Samaržija kapelu opisuje kao *Saalkirche* s poligonalnim svetištem, napominjući kako je kapela u cijelosti barokizirana, dok je iz vremena gotike ostalo samo zide. Gradnju kapele autorica smješta u polovicu 15. st., kad Morovići stalno borave u Valpovu i izvode velike gradnje.

Tijekom posljednje obnove kapele, započete 1997.g., otkriven je srednjovjekovni sloj samo u svetištu kapele i to u prizemnoj, donjoj zoni zidova. Na južnom i jugoistočnom zidu poligonalnog svetišta pronađene su zazidane niše srednjovjekovnih prozora: prozori su izvedeni opekom i zaključeni su polukružnim lukom. Pozicija prozora je neuobičajeno niska - donji brid prozora je u razini s tjemenom luka sedilije, pronađene u južnom zidu svetišta. Sedilija je oštećena, a čine ju dvije polukružno zaključene niše međusobno odvojene konzolom oblikovanom stepenastim uvlačenjem redova opeke. Unutar sedilije prezentirani su tijekom obnove otkriveni kameni ulomci arhitektonske plastike (moguća svodna rebra). **[TABLA CXXX, Sl. 389]** Ostatak kapele je u cijelosti novovjekovna gradnja, izvedena uz poštivanje srednjovjekovne izvorne strukture.

Srednjovjekovni sloj crkve stoga se ogleda u tipološkom tlocrtu crkve (valjana je pretpostavka da je prilikom barokne izgradnje kapele poštivana njezina srednjovjekovna osnova), te u sačuvanom prizemnom dijelu svetišta. Obzirom da se kapela naslanjala zapadnim pročeljem na zidine srednjovjekovnog grada, ulaz u kapelu nalazio se na južnom pročelju. Njezin južni portal danas je južni portal crkve sv. Petra i Pavla u Marijancima - izmještanje portala izvedeno je tijekom obnove i adaptacije valpovačkog srednjovjekovnog grada u impozantni barokno-klasicistički dvorac, koju poduzima barun Petar II. Antun Hilleprand von Prandau, nakon što je od carske Komore i Karla VI. 1721.g. za isplatu ratnog duga dobio veliko valpovačko vlastelinstvo i gospoštiju Petrijevcu.

Literatura:

Mažuran, *Valpovo - sedam stoljeća*.

Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 150.

TABLA CXXX

Sl. 389. Kapela sv. Trojstva, Valpovo, srednjovjekovni prozori i sedilija.

Šaregrad, Crkva sv. Petra i Pavla

U omanjoj kotlini između brežuljaka Fruške gore i Dunava, nasuprot kaštelu *Athya*, smještena je nekoć franjevačka, a danas župna crkva sv. Petra i Pavla u Šaregradu, pravilno orijentirana jednobrodna crkva s bočnim kapelama - *Wandpfeilerkirche* - s užim poligonalno zaključenim svetištem i zvonikom uz južni zid svetišta. Sjeverni zid broda crkve razveden je prozorima i južnim portalom, dok se na južni zid naslanja krilo samostana; zapadno pročelje je rezultat barokno-klasicističke obnove i pokazuje sličnosti s baroknim rješenjima zapadnog pročelja ostalih slavonskih franjevačkih crkvi. Svetište je razvedeno potpornjacima i trima međusobno različitim srednjovjekovnim prozorima. Unutrašnjost broda crkve je podijeljena na tri traveja kupolastog svoda, oslonjena na zidne istake koji oblikuju plitke bočne kapele nadsvođene uskom bačvom; na zapadu je izvedeno pjevalište. Svetište je nadsvođeno polukalotom sa radijalno izvedenim susvodnicama koje se nastavljaju na pozicije kapitela polurebara u imitaciji srednjovjekovnog svođenja svetišta. [TABLA CXXXI, Sl. 390-393]

Uz južni zid svetišta dograđen je zvonik, visok 30.45 m, podijeljen u pet etaža te zaključen piramidalnim krovom; podupirala su ga dva potpornjaka, od kojih je sačuvan jugoistočni (jugozapadni je uklonjen u kasnijoj obnovi crkve i samostana). [TABLA CXXXI, Sl. 394] Na južnom zidu zvonika je niša šiljatog portala skošenih bridova, a vidljiv je i klesarski znak. [TABLA CXXXII, Sl. 395] Istočni prozor prvog kata (186 x 76 cm) je monofora kamenog profiliranog okvira s mrežištem; južni prozor je jednak istočnom, samo bez mrežišta. Na trećoj etaži nema otvora, a četvrti kat za zvona otvoren je s četiri strane velikim i širokim prozorima, izvedenim profiliranim opekama (dvije konkave i trake). [TABLA CXXXII, Sl. 396] Posljednja etaža artikulirana je na sve četiri strane zabatnim vijencima od profiliranih opeka (konkava i okapni skošeni profil); na vrhu kamenog ulomka vrha zabatnog vijenca izvorno se nalazila po jedna gotička fijala (vidljivo po kružnom otvoru na vrhu kamenog ulomka). Oktogonalna kapa je zidana opekama, a vrh je zaključen kamenim stošcem.

Ivan Morović stječe vlastelinstvo *Athya* 1404.g. (posjed stječe još 1398.g., no nije bilo moguće provesti uvođenje u posjed), a iz iste godine je i isprava u kojoj papa Innocent VII. govori o želji mačvaskog bana Ivana Morovića da u svome trgovištu *Athya* izgradi za franjeve bosanske vikarije samostan s crkvom posvećenom Duhu Svetome. Stanko Andrić na osnovi povijesnih izvora smješta izgradnju samostana u vrijeme između 1420.-48.g. Autor također navodi pretpostavku da je u šaregradskom samostanu bila organizirana neka vrsta bolnice za oboljele fratre. U šaregradskom samostanu je 1495. i 1499.g. održan kapitul vikarije. U izvještaju bosanskog biskupa fra Franje Baličevića s kraja 16. st. spominje se *Athya*, no nije

sigurno misli li se na Šarengrad ili Voćin. Crkva i samostan dva puta su teško stradali, sredinom 16. st. i krajem 17. st., nakon čega, 1697.g., franjevci sv. Petra iz Tuzle dobivaju dopuštenje da podignu samostan u Šarengradu.

Emerik Gašić navodi da je u Šarengradu prvotno bila benediktinska opatija, što objašnjava blizinom sela Opatovac, no za tu tvrdnju nema čvrstih dokaza. Diana Vukičević-Samaržija prepoznaje dvije gotičke faze: u prvoj fazi je crkva bila jednobrodna bez bočnih kapela, sa svođenim svetištem i jednom visokom prostorijom na mjestu današnje sakristije. Drugu fazu autorica smješta u 1420.g., kada brod crkve dobiva potpornjake, a u prvotnu prostoriju (moguću sakristiju) ugrađuje se kapitularna dvorana. Smještaj zvonika autorica smješta u treću fazu, nakon 1420.g. Sena Sekulić-Gvozdanović iznosi mišljenje da je Ivan Morović uredio samostan sv. Duha za bosanske franjevce na mjestu prethodnoga benediktinskog samostana. Dragan Damjanović je opisao graditeljske zahvate na crkvi 1923.-25.g., koje je djelomično izveo Herman Bollé: uklonjen je južni potpornjak sa zapadnog pročelja, a desni je skraćen za 3.60 m, uklonjena je jedna prostorija uz sakristiju, prislonjena uz zvonik, prepravljane su samostanske zgrade.

Istražni radovi na crkvi izvedeni su 2001.-02.g. te je otkrivena srednjovjekovna struktura crkve; istraživanja zvonika i samostanskog sklopa su nastavljena tijekom narednih godina. [TABLA CXXXII, Sl. 397 i 398] Proučavanje konzervatorske, restauratorske i arhitektonske dokumentacije navela su me na zaključak o vrlo maloj očuvanosti srednjovjekovne arhitekture šarengradske crkve. Analiza strukture i materijala zidanja, zidnih spojeva, oblikovanja zidnih niša i, pogotovo, tlocrtnog tipa, ukazuje na vjerojatnost kako je postojeća crkva gotovo u cijelosti rezultat postoosmanske obnove, a srednjovjekovni identitet crkve sačuvan je u fragmentima i spolijama kamene plastike. Na osnovi istraživanja tipološki srodne građe srednjovjekovne arhitekture Slavonije i Srijema, moguće je pretpostaviti vrlo općenitu sliku izvorne srednjovjekovne crkve, jednobrodne građevine s užim poligonalno zaključenim svetištem. Širina i dužina crkve bile su vjerojatno jednake postojećoj. Svetište je bilo svođeno radijalnim svodom, čija su jedra nosila kamena rebra s kruškolikom profilacijom, oslonjena na kapitele obrubljene naglašenim abakom. U svetištu su na južnom i sjevernom zidu bile izvedene sedilije definirane trima nišama s trolisnim zaključkom luka. [TABLA CXXXIII, Sl. 400] Zidovi svetišta su bili razvedeni dugačkim prozorima s bogato profiliranim kamenim okvirima, definiranim izmjenom usitnjenih štapnih profilacija i užljebina. Brod crkve je također bio svođen, o čemu svjedoče ulomci kamenih konzola i rebara te tragovi rebara na bočnim zidovima broda; konzole su oblikovane lisnatim ornamentima, a rebra su kruškolike profilacije.

Na zapadnom pročelju izveden je bio kameni portal, oblikovan izmjenom plićih i dubljih štapnih profilacija i užljebina (portal nije u cijelosti sačuvan).

Na novovjekovnu obnovu postojeće crkve ukazuje prvenstveno njezin tlocrtni tip, tzv. *Wandpfeilerkirche*, čiji se razvoj srednjoeuropskog tipa u 17. st. pripisuje graditelju Hansu Alberthalu, a karakterizira ga longitudinalni brod s bočnim kapelama oblikovanim inverznim/unutrašnjim potpornjacima u obliku zidanih stubova. Prilikom te obnove srednjovjekovni materijal se dijelom koristio kao spolija - u svim zidanim stubovima, kao i u zidovima crkve te zazidima niša vrata i prozora pronađeni su ulomci srednjovjekovne kamene plastike - a dijelom kao prezentabilna *memorabilia*, kako je već opisano u poglavlju *Crkve franjevačkog reda*. [TABLA CXXXIII, Sl. 399]

U kontekstu isticanja srednjovjekovnog identiteta treba tumačiti evociranje srednjovjekovne crkve u izgradnji nove: reprezentativni ulomci srednjovjekovne crkve nisu samo spolije, građevinski materijal, već značajan dekorativni i simbolički element u oblikovanju nove crkve i naglašavanju njezine povijesne i umjetničke vrijednosti. Evociranje srednjovjekovne crkve vidljivo je u izvedbi svoda svetišta (ponavljanje lažnih rebara i kapitela), u prezentaciji svodnih ulomaka u brodu crkve te prezentaciji ulomaka sjevernih vrata - naime, sjeverni portal je ugrađen u zid bez prethodno izvedene niše te se smatra da se portal nije namjeravalo ostaviti otvorenim.

Kamena plastika iz šarengadske crkve srodna je portalu marijanačke crkve, čija je izvorna pozicija bila na dvorskoj kapeli u morovičkom Valpovu - srodnost motiva i izvedbe arhitektonskih elemenata, kao i jednaki naručitelj/ patron gradnje govore u prilog postojanju radionice pri gradnji palasa Morovičkih, koji su polovinom 15. st. gradili valpovačku utvrdu i šarengadski franjevački samostan, a vjerojatno su izvodili i neke radove na šarengadskoj tvrđavi.

Dogradnja zvonika odvijala se kroz duži vremenski period, od vremena nakon izgradnje svetišta oko sredine 15. st. pa do vremena prijelaza 15. u 16. st., kada se izvodi posljednja etaža i krov - profilirane opeke sa zadnje etaže zvonika i krova zvonika treba promatrati u kontekstu radionice, vjerojatno Nikole Iločkog, koja je oko 1500.g. radila na prostoru istočne Slavonije (Lučica, Gorjani, Šarengrad), a koja je prepoznatljiva po uporabi profilirane opeke u oblikovanju elemenata arhitekture.

Arhitektonska dokumentacija: Sandra Marinović i Damir Zahirović, Konzervatorski odjel u Osijeku, 2006; HRZ, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, franjevačka crkva sv. Petra i Pavla u Šarenggradu*, knjiga 1 i 2, 2003.

Literatura:

Andrić, *Čudesna sv. Ivana Kapistrana - povijesna i tekstualna analiza*, 55-138.

Andrić, „Srednjovjekovni Šarenggrad i njegovi gospodari“, 47-49, 53

Cvitanović, „Graditelj Hans Alberthal“, 65.

Damjanović, Dragan, „Restauracija franjevačke crkve i samostana u Šarenggradu 1923.-25. godine“, *Scrinia Slavonica* 13 (2013.): 139-155.

Gašić, Emerik, „Naslovne opatije i prepoziture biskupija bosansko-đakovačke i sriemske“, *Katolički list* 95, (1944.), 27: 326-328, 28: 337-338.

HRZ, Marković, Bilić, Pedišić, Jakopaš, Cvjetković, Juriček, Stošić, Petrešević, Kolarić, Krizmanić, Vujica, Petrešević, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, franjevačka crkva sv. Petra i Pavla u Šarenggradu*, knjiga 1 i 2, KO Vukovar, neobjavljeni tekst.

Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, I, 136.

Ivanušec, Ratko, *Zvonik franjevačke crkve sv. Petra i Pavla u Šarenggradu, Izvještaj - analiza arhitektonskog korpusa zvonika*, KO Vukovar, neobjavljeni tekst.

Pavičić, *Vukovska župa u razvitku svoga naselja od 13. do 18. st.*, 204.

Sekulić-Gvozdanić, *Utvrđeni samostani na tlu Hrvatske*, 30, 31.

Takács, „Egy eltűnt katedrális nyomában“, u: *A középkori Dél-Alföld és Szer*, Szeged, 2000., 305-335

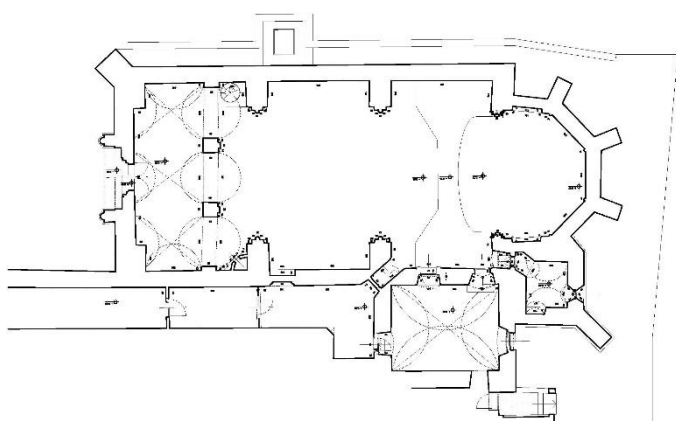
Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 145-147.

Vukičević-Samaržija, „A középkori Újlak és műemlékei“, 495.

TABLA CXXXI

Sl. 390 i 391. Crkva sv. Petra i Pavla, Šarengrad, pročelja.

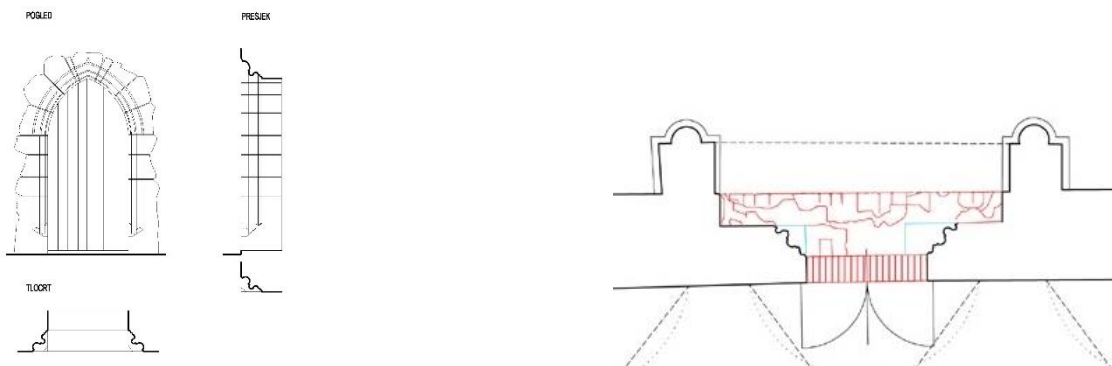
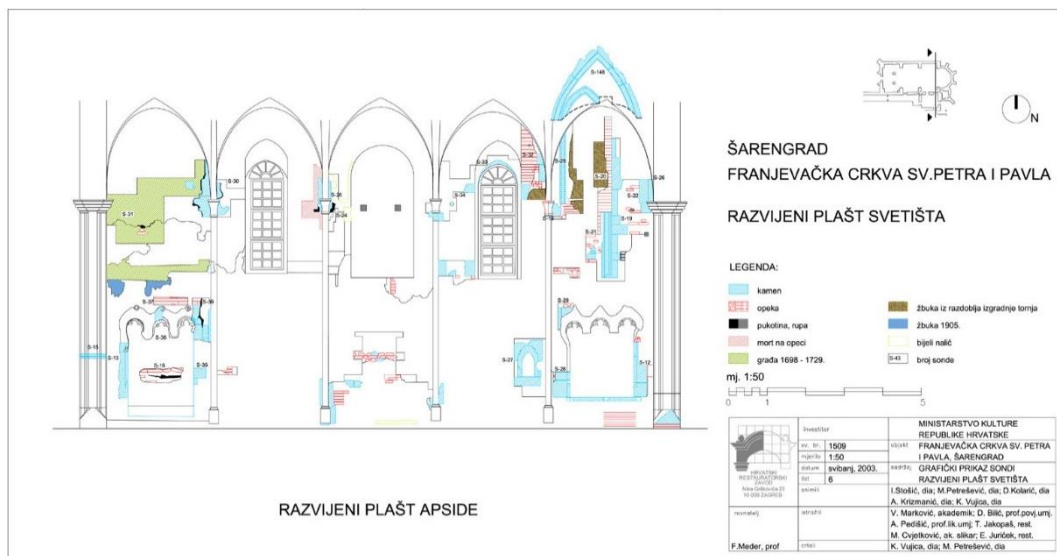

Sl. 392, 393 i 394. Crkva sv. Petra i Pavla, Šarengrad: pogled na svetište (gore lijevo), tlocrt (dolje lijevo, HRZ, *Elaborat - crkva u Šarengradu*) i zvonik (dolje desno).

TABLA CXXXII

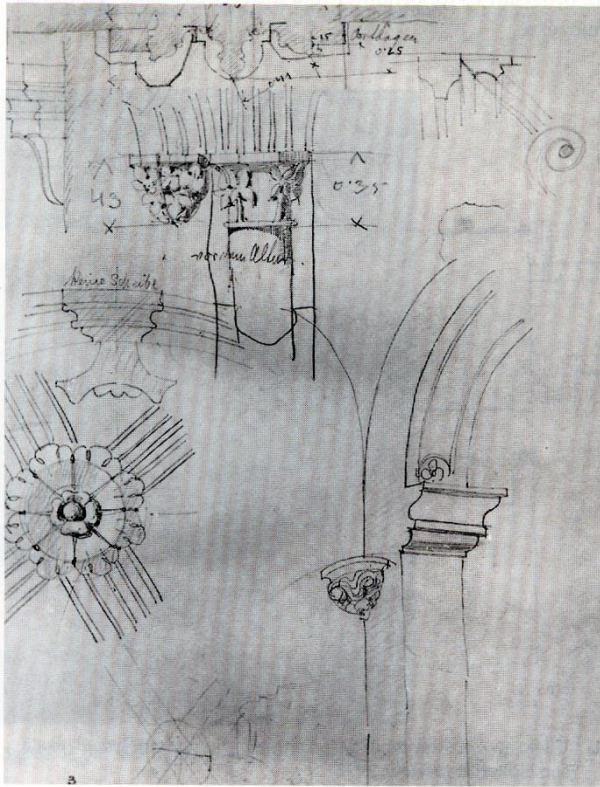

Sl. 395 i 396. Crkva sv. Petra i Pavla, Šarengrad: portal zvonika (lijevo) i prozor zadnje etaže zvonika (desno).

Sl. 397 i 398. Rekonstrukcija srednjovjekovnog svoda (gore) te nacrt i tlocrt zapadnog portala crkve sv. Petra i Pavla (dolje) (HRZ, *Elaborat - crkva u Šarengradu*).

TABLA CXXXIII

Sl. 399 i 400. H. Bollé, 1901. (lijevo), crtež franjevačke iločke crkve prije neogotičke obnove (Vukičević-Samaržija, „A középkori Újlak“, 495) i kamena plastika iz šarengradske crkve: kustodija, polustup, sedilija (desno).

Lipovac - Lučica, Sv. Luka

Na polju nedaleko sela Lipovca smještena je crkva sv. Luke, pravilno orijentirana jednobrodna dvoranska crkva, poligonalno zaključena. Unutrašnjost je danas u cijelosti prekrivena tabulatom, a crkva je izvorno je bila podijeljena na pet pravokutnih traveja križno-rebrastog svoda - nasuprot svakom unutrašnjem polustupu podignut je vanjski zidani potpornjak; sjeverozapadni i jugozapadni ugao crkve pojačani su radijalno postavljenim potpornjacima, kao i svetište. Na južnom zidu potpornjaci su djelomično rekonstruirani. Južni i sjeverni zid su izvorno bili rastvoreni s po dva prozora, koji su kasnije zazidani te su na južnom zidu izvedena dva manja barokna prozora, a na sjevernom jedan. U poligonalnom zaključku svetišta izvorno su bila izvedena tri gotička prozora, danas rekonstruirana. Iznad zapadnog pročelja uzdiže se drveni zvonik. [TABLA CXXXIV, Sl. 401]

Najraniji spomen crkve u Lipovcu nalazimo u listini iz 1376.g. kojom se biskupu Valentinu od roda Alsan dopušta da na svom posjedu *Alsan sive Luko... inter schismaticos et infideles* podigne samostan. Franjevački samostan u Alšanu navodi se u tzv. Pizanskom popisu iz 1378.g., odnosno popisu kustodija i samostana bosanske vikarije. Toponim *Lipo(l)cz* odnosi na tri srednjovjekovna posjeda istočnohrvatske ravnice, od kojih je jedan pripadao kaštelu Marót (Morović), i koji je današnji Lipovac što se spominje 1484.g. Crkva se ne spominje u izvorima iz osmanskog vremena. Nakon odlaska Osmanlija, Lipovac je u sastavu Kotara Nijemci, a potom je pripojen Vojnoj krajini.

Stjepan Pavičić je crkvu u Lipovcu opisao kao izvorno franjevačku crkvu, koju su 1370.g. podigli Alšanski. Euzebije Fermendžin spominje *Alsan vel Luko* među samostanima koji su bili sagrađeni 1366.g. *in confinibus Hungaricae*. Diana Vukičević-Samaržija navodi kako se spomen franjevačkog samostana u Alšanu zapravo odnosi na Lipovac te također prepoznaje crkvu sv. Luke kao nekadašnju franjevačku crkvu, koju datira u vrijeme kraja 14. st. Zorislav Horvat crkvu smješta u tzv. gorjansku skupinu na osnovi profiliranih opeka velikih dimenzija. Arheološkim istraživanjima iz 1990.g. otkriveni su ostatci građevina uz južno pročelje, najvjerojatnije franjevačkog samostana. Istražni radovi crkve sv. Luke provedeni su u dva navrata: 1990.g. i 2007.g.

Graditeljski slojevi

Arheološkim i konzervatorskim istraživanjima utvrđena su dva srednjovjekovna graditeljska sloja te više manjih novovjekovnih obnova. Prvi srednjovjekovni sloj predstavlja donju razinu cijele crkve, do visine oko 2 m od tla, odnosno do visine donjeg brida

srednjovjekovnih prozora; zidan je srednjovjekovnom opekom formata 29/31 x 13/16 x 5/6.5 cm i antičkom opekom. Na stariji zid nastavlja se novi srednjovjekovni graditeljski sloj, zidan opekom 31/31 x 14 x 9/10 cm. Obje strukture su zidane pravilnim gotičkim vezom. U unutrašnjosti crkve spoj starijeg i novijeg srednjovjekovnog sloja naglašen je razdjelnim vijencem koji odvaja stari zid od novog, odnosno odjeljuje stari, parterni, zatvoreni dio crkve od gornjeg, novog dijela rastvorenog velikim prozorima i raščlanjenog sustavom svodnih polurebara, službi i kapitela. Sačuvani ostatak razdjelnog vijenca je jedan red otučenih, sjekomice ugrađenih cigala (vjerojatno su bile konzolno istaknute i profilirane slično okapnicama potpornjaka). Na razdjelni vijenac naslanjali su se polustupovi odnosno cijeli sustav svođenja crkve - razdjelni vijenac nije imao bitnu konstruktivnu ulogu jer su polustupovi bili izvedeni od slaganih profiliranih opeka koje su bile uzidane u zid. Polustupovi nisu, dakle, sezali do razine poda, već do razdjelnog vijenca, oblikovanog kao kontinuirani konzolni istak. **[TABLA CXXXIV, Sl. 402]**

Crkva je u cijelosti bila nadsvođena s ukupno pet traveja križno-rebrastih svodova. Svi elementi svođenja (polustupovi, službe, svodna rebra i svodna jedra) bili su izvedeni od opeke. Jedini izuzetak su tri kamena kapitela - dva u sjeverozapadnom i jugozapadnom uglu crkve te jedan na istočnom zidu; na zapadnim kapitelima su klesani lisnati motivi, dok je s istočnog kapitela otučen reljef. Na sjevernom i južnom zidu broda te u svetištu bili su izvedeni kapiteli od terakote, rađeni iz jednog ili dva dijela pečene opeke; kapiteli od terakote su otučeni te se ne može utvrditi njihovo skulptorsko oblikovanje. Kapiteli su se 'naslanjali' na polustupove širine jedne profilirane opeke kružnog oblika. Na visini od 240 cm od razdjelnog vijenca počinju tragovi svodnih polurebara, koji se 'oslanjaju' o kapitele. Službe svoda su bile oblikovane slaganjem profiliranih opeka kružnog tlocrta, dimenzija 31 x 17 x 9 cm; svodna rebra su bila oblikovana opekom s kruškolikom profilacijom.

Zidovi su bili rastvoreni velikim gotičkim prozorima - tri u zaključku svetišta, po dva na sjevernom i južnom pročelju i jednim na zapadnom pročelju - profiliranim jednakom profilacijom (početna štapna profilacija te dva užljebljenja). **[TABLA CXXXV, Sl. 403 i 404]** Svi su smješteni u osi traveja, osim prozora na zapadnom pročelju i jednog na južnom pročelju (vjerojatno radi pozicije južnog portala odnosno samostana). Dvije plitke niše, smještene pokraj zazidanog prozora na zapadnom pročelju dio su izvorne strukture drugog srednjovjekovnog sloja. Djelomično sačuvan srednjovjekovni zapadni portal (prekriva ga postojeći barokno-klasticistički portal) građen je u širini dvije profilirane opeke (vanjska je obijena), a sačuvana profilacija portala odgovara profilaciji prozora. Arheološke sonde ukazuju na mogućnost zapadne dogradnje, no nije razjašnjena funkcija iste. **[TABLA CXXXV, Sl. 405]**

Treći, novovjekovni graditeljski sloj vidljiv je na južnom zidu broda crkve, gdje su opekama formata 30 x 15 x 7 cm izvršeni popravci uz južni portal, zazidan je otvor bivših vrata ili prozora (moguće uz propovjedaonicu koju spominju Gjuro Szabo i Diana Vukičević-Samaržija). Od nastanka crkve pročelja su bila fugirana.

* * *

Drugi srednjovjekovni sloj je nadogradnja prvog, no nije jasno radi li se o novoj građevini nadograđenoj na stariji sloj, ili je riječ o prekidu u gradnji; moguće je drugi sloj protumačiti i kao nastavak gradnje opekama drugog formata, no usporedbom pisanih izvora s kraja 14. st. i izvedenih formi, srodnih primjerima s kraja 15. st., takva mogućnost je odbačena. U definiranju slojeva te u dataciji crkve pomaže komparacija s gotovo jednakim profiliranim opekama iz gorjanske crkve „na Kameništu“, pohranjenim u AMZ. Gradnja profiliranim opekama velikog formata potvrđena je u Gorjanima (spomenuta crkva), na zvoniku šarengadske crkve te na crkvi u Lipovcu - pretpostavlja se da su sva tri primjera djelo majstorske/graditeljske radionice, koja je djelovala na prijelazu 15. u 16. st. i koja je došla u ove krajeve posredstvom Vladislava II., odnosno Lovre Iločkog, kao odjek jedne od kraljevskih radionica Češke i Mađarske. [TABLA CXXXV, Sl. 406] Komparacija s gore navedenim primjerima omogućuje preciznije datiranje drugog srednjovjekovnog sloja crkve u Lučici u vrijeme oko 1500.g. - prvi sloj je iz vremena osnutka samostana (kraj 14. st.), no i dalje nije razriješeno pitanje obima prvog sloja.

Kameni kapiteli pokazuju sličnosti sa šarengadskim konzolama iz sredine 15. st., ali i s iločkim kapitelima iz istog vremena - motiv cvijeta s nadignutom sredinom koristio se sve do u 16. st. Nije razjašnjeno zašto su samo tri konzole klesane u kamenu, dok su ostale, izvedene u opeci. Jedna od pretpostavki je naglašavanje značaja velikaške empore, posebnog mjesta za Alšanske, osnivače i patrone crkve. Druga mogućnost je naglašavanje istočnog i zapadnog prostora - svetišta i velikaške empore. Konačno, treća mogućnost je da su kameni ulomci stariji od ulomaka od opeke te su iskorišteni kao sekundarni materijal - kapiteli izvedeni u opeci nisu sačuvani te ih nije moguće usporediti.

Arhitektonska dokumentacija: Tablinum d.o.o., 2007.

Literatura:

Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, II, 330.

Ferrendžin, *Acta Bosnae*, 38, 42, 139.

Ferrendžin, *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae*, 12, 26.

Horvat, Z., *Katalog gotičkih profilacija*, 60.

Izveštaj o arheološkim istraživanjima, Crkva sv. Luke, Lipovac, KO Vukovar, neobjavljeni tekst.

Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, I, 37.

Koller, *Historia episcopatus Quinque-ecclesiarum*, V, 121.

Papić, T., *Lučica, crkva sv. Luke u Lipovcu*, KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Pavičić, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, 43.

Tablinum d.o.o., Šimičić, *Lipovac - Lučica - crkva sv. Luke, Privremeno izvješće o provedenim konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima*, KO Vukovar, neobjavljeni tekst.

Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 111, 166, bilj. 169.

TABLA CXXXIV

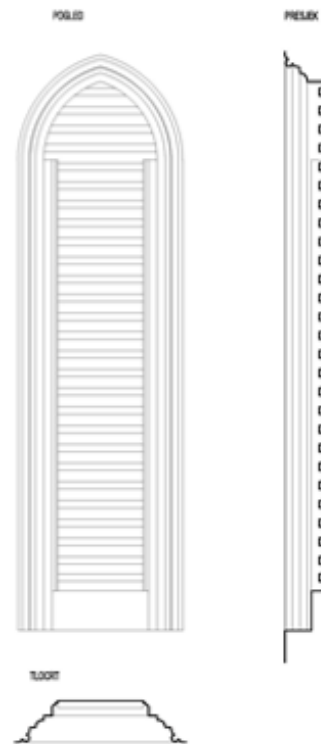
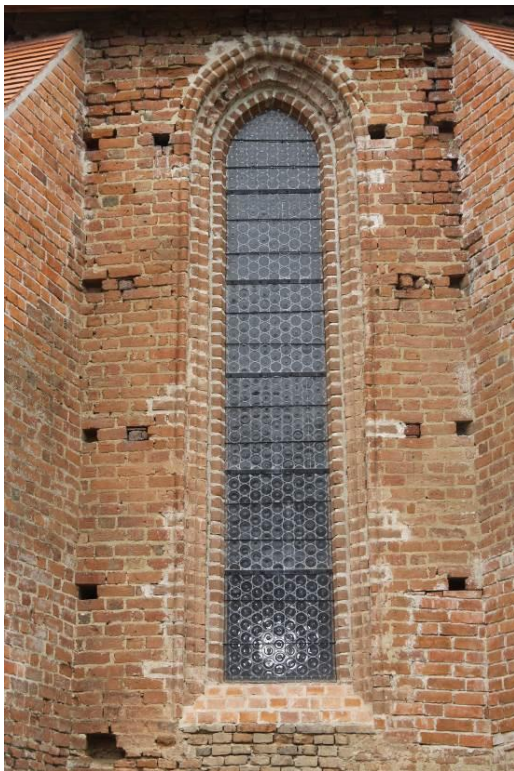

Sl. 401. Crkva Sv. Luke, Lipovac, sjeverno pročelje, svetište.

Sl. 402. Crkva sv. Luke, Lipovac, sjeverni zid.

TABLA CXXXV

Sl. 403 i 404. Crkva sv. Luke, Lipovac: prozor i arh. snimak prozora (Tablinum, *Lipovac - Lučica*).

Sl. 405 i 406. Crkva sv. Luke, Lipovac: zapadni portal i profilirane opeke/dijelovi oltarne pregrade ili tranzene (Tablinum, *Lipovac - Lučica*).

Gorjani, crkva dominikanskog samostana, sv. Margareta (?)

Postojanje dominikanskog samostana s crkvom sv. Margarete posvjedočeno je u pisanim izvorima, kao i postojanje župne crkve sv. Pavla. Arheološkim istraživanjima crkve „na Kameništu“, kakav je njezin seoski naziv, u drugoj polovini 19. st., otkriveni su temelji jednobrodne crkve s poligonalnim svetištem, u cijelosti uokvirene potpornjacima, te s bočnom kapelom uz sjeveroistočno rame crkve. Od vremena njezinog otkrića, crkva je pripisivana dominikancima, ali i gorjanskoj župnoj crkvi. Krešimir Regan navodi kako je određeni grof Sadeczky prvi opisao grad nakon oslobođenja Slavonije, gdje je blizu sela zatekao crkvu sv. Petra, čiji su temelji još vidljivi. U drugoj polovici 19. st. o ostacima i povijesti gorjanskoga srednjovjekovnoga grada pisali su gorjanski župnik Adam Filipović od Heldenthala, koji je u svojem radu iznio opis ostataka srednjovjekovnoga grada, te gorjanski kapelan Antun Bogetić, koji je kao arheolog amater izvršio 1874.g. na ruševinama srednjovjekovne Gore prvi arheološki očevid i manje arheološko iskopavanje unutar zidina utvrđenoga objekta za koji se smatralo da je plemićki grad obitelji Gorjanskih. Zorislav Horvat navodi kako „Neki Antun Bogatić 1872.god. predlaže rušenje preostalih temelja i prodaju kamenja, kako bi se namaknula sredstva za dalja istraživanja Gorjana!“ Na rad Filipovića i Bogetića nadovezuje se Gjuro Szabo, koji je donio sažet opis ruševina srednjovjekovne Gore, kao i crtež crkve „na Kameništu“ te skice profiliranih gorjanskih opeka. Tlocrt iskopina crkve „na Kameništu“ izradio je inženjer Franjetić 1914.g., a crteže crkve i skice profiliranih opeka Szabo je ostavio Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu. Szabo navodi kako je crkva bila zidana opekama, a iz njezinih ruševina potječe rebro što se danas čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu; dužina broda crkve iznosila je oko 23 m, a širina oko 10 m. Szabin tlocrt crkve objavila je Diana Vukičević-Samaržija (kao i Z. Horvat), navodeći kako je Szabo vezao ostatke te crkve uz dominikanski samostan, no kako je teško tvrditi da se ostaci te građevine odnose na crkvu dominikanskog samostana, jer je iz izvora poznato kako se u Gorjanima 1348.g. nalazila i crkva sv. Pavla.

Gorjani se u izvorima spominju prvi put 1244.g. (*Terra de Gora*), a zatim se kroz 13. st. spominje kao *possessio Gara*; Bela IV. je posjed *Gara* 1269.g. darovao rodu Dorozsma (Duružma, *de genere Drusma*). Potomci te grane obitelji nazivaju se Gorjanski prema posjedu Gora/Gara - oni posjed drže do izumiranja obitelji 1481.g. U prvoj polovini 14. st. spominje se *Monasterium fratrum predicatorum de Gara* (samostan na povišenom mjestu - Bösendorfer to prevodi *u središtu grada* - spominje se 1348., 1437., 1478.g.), te *Ecclesia S. Pauli de Gara* (1348. i 1417.g.). Krajem 14. st. Gara ima status *oppiduma*, a spominju se *cives et hospites de*

Gara (1414.g.). Krajem 15. st. spominje se kao *civitas*, a početkom 16. st. navodi se *Oppidum Gara interior scilicet et exterior*.

U izvorima iz osmanskog perioda župa Gorjani se spominje tek u drugoj polovini 17.st, u izvještaju biskupa fra Marijana Maravića iz 1655.g. te u izvještaju fra Petra Nikolića iz 1660.g.: „U selu i župi Gorjani dvije su crkve, prva je sv. Petra, a druga je posvećena sv. Martinu. Župnik je otac fra Matija iz Imote. Postoje i mnoge druge crkve koje, pretvorene u turske džamije, tuguju, poput one u Đakovu ili Buakovu“.

Kako je već navedeno u poglavlju *Crkve dominikanskog reda*, na temelju sačuvanih profiliranih opeka ustanovljena je srodnost gorjanske crkve „na Kameništu“ s franjevačkom crkvom u Lipovcu i zvonikom šarenogradske franjevačke crkve te je pretpostavljeno postojanje 'gorjanske skupine' spomenika, odnosno spomenika gdje je utvrđena gradnja profiliranim opekama; srodnost se očituje u debljini opeke (7-9 cm) te u tipu profila odnosno obliku profiliranih opeka. Također, na istoj osnovi pretpostavljeno je postojanje majstorske radionice koja je izvodila radove na spomenicima 'gorjanske skupine' - jednak profil podrazumijeva korištenje istog kalupa! - i koja oko 1500.g. dolazi iz Mađarske i Češke s poznavanjem srednjoeuropske kasne gotike, a koja je djelovala u Gorjanima za vrijeme Lovre Iločkog. Unatoč novim spoznajama o crkvi „na Kameništu“, nije moguće utvrditi jesu li otkriveni temelji izvorno pripadali dominikanskoj ili župnoj crkvi u Gorjanima, jer se krajem 15. st. suvremena stilska strujanja u istočnohrvatskoj ravnici više ne sagledavaju samo na redovničkoj arhitekturi, već i na arhitekturi dvorskih kapela i gradskih župnih crkvi, koje financira plemstvo s posjedima na prostoru Slavonije.

Literatura:

Barlé, „Popis župa u donjoj Slavoniji“, 171.

Bogetić, Antun, „Odgovor na njeka pitanja Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine“, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, Knj. XII, Zagreb (1920.), 138–139.

Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, 172, 292.

Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, II, 282.

Filipović Heldenthalski, Adam, „Gorjani - župa u Slavoniji, biskupiji djakovačkoj“, *Gospodarske novine* 16. IV., br. 16. (1853.), 1-2.

Horvat, Zorislav, „Profilacije gotičkih svodnih rebara“, *Perisital* 12-13 (1969.-70.): 45., sl. 16.

Horvat, Z., „Srednjovjekovne opeke iz Gorjana“, 52-61.

Horvat, Z., „Neke profilacije svodnih rebara u srednjovjekovnoj arhitekturi kontinentalne Hrvatske“, 11.

Mažuran, Ive, *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine*, Osijek: Historijski arhiv u Osijeku, Građa za historiju Osijeka i Slavonije, 1966., 106-107.

Regan, „Gorjani - srednjovjekovno sijelo plemićke obitelji Gorjanski“, 129, 130, 139, 142

Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, 102.
Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, 138-139.

POPIS LITERATURE:

1. PRIMARNI IZVORI

Barlé, Janko, „Popis župa u donjoj Slavoniji“, *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko – slavonsko – dalmatinskog zemaljskog arkiva* IX (1907.): 161–172.

Draganović, Krunoslav, „Izvješće fra Tome Ivkovića, biskupa skradinskog iz godine 1630.“, *Croatia Christiana Periodica* VII (1934.): 65-78.

Draganović, Krunoslav, „Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilikama katoličkog naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni 1623. i 1624.g.“, *Starine JAZU* 39 (1938.): 1-48.

Draganović, Krunoslav, „Biskup fra Jeronim Lučić, njegovo doba i njegovo izvješće Svetoj Stolici o prilikama u Bosni i Slavoniji (1638.)“, *Croatia Christiana periodica* VI (1982.): 73 – 99.

Fermendžin, Euzebije, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1892., 475-480.

Julijan Jelenić, „Spomenici kulturnog rada bosanskih Franjevac“, *Starine JAZU XXXVI* (1918.), 144-146.

2. IZVORI

Državni arhiv u Osijeku: HR-DAOS-470-IV-17-3-1, HR-DAOS-470-IV-17-3-2, HR-DAOS-470-IV-17-4.

Kanonska vizitacija Josipa Taispergera arhidakona Vašćanskog arhidakonata, Arhiv samostana Našice, 1783.g.

Biskupski arhiv Đakovo, Kanonska vizitacija iz 1811.god., Kanonska vizitacija iz 1819.god.

Protocollum conventus divi Antonii Patavini Nasicensis, t. I, 13, 165.

Sutjeski ljetopis, Arhiv franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci.

3. LITERATURA:

Adamček, Josip, „Pavlini i njihovi feudalni posjedi“, u: *Kultura pavlina*, Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb: Globus, 1989., 41-62.

Ančić, Mladen, *Putanja klatna, ugarsko – hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV.st.*, Zadar – Mostra: Ziral, 1997.

Andrić, Stanko „Crkvene ustanove srednjovjekovnog Iloka“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 29/1. (1996.): 21-39.

Andrić, Stanko „Regularni kanonici u srednjovjekovnom Srijemu“, *Croatica Christina Periodica XX/37* (1996.): 1-22.

Andrić, Stanko, „Benediktinski samostan sv. Duha u Nuštru“, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja* (1997.): 65.-100.

Andrić, Stanko, *Čudesa sv. Ivana Kapistrana – povijesna i tekstualna analiza*, Slavonski Brod: HIP, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 1999.

Andrić, Stanko, *Potonuli svijet, Rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju*, Slavonski Brod: HIP, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2001.

Andrić, Stanko, „Srednjovjekovni Šarengrad i njegovi gospodari“, *Povijesni prilozi* 23 (2002.): 43-69.

Andrić, Stanko, „Srednjovjekovno Ivankovo i njegovi gospodari“, u: monografija *Ivankovo*, Ivankovo: Općina Ivankovo, Vinkovci: Zebra, 2003.

Andrić, Stanko, „Novi prilozi istraživanju iločkog „statuta“ i srednjovjekovnog Iloka“, *Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 21 (2003.): 83-118.

Andrić, Stanko, „Problemi graditeljske povijesti benediktinskog samostana sv. Jurja u Dumbovu“, *Scrinia Slavonica* 6 (2006.): 160-182.

Andrić, Stanko, *Vinkovci u srednjem vijeku, Područje grada Vinkovaca od kasne antike do kraja turske vlasti*, Vinkovci: Matica Hrvatska, Ogranak; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2007.

Andrić, Stanko, „Korođski, plemićki i velikaški rod“, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009.

- Andrić, *Korođski, Ivan II*, Hrvatski biografski leksikon, hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10054, 31.1.2019. <https://www.google.hr/search?q=andri%C4%87+koro%C4%91ski&oq=andri%C4%87+&aqs=chrome.1.69i57j35i39j0l4.3093j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>
- Andrić, Stanko, „HERCEG OD SZEKCSŐA (Hercezi Sečujski, Szekcsői Herceg, Hercegh de Zekchew, Herczeg de Zekchw)“, *Hrvatski biografski leksikon*, hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7517
- Andrić, Stanko, „Crkvene strukture predturske Slavonije“, u: *Slavonija, Baranja i Srijem, Vrela europske civilizacije I*, MKRH, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009.
- Andrić, Stanko, *Srednjovjekovna naselja na mjestu Vinkovaca*, Vinkovci: Ogranak Matice hrvatske u Vinkovcima, 2010.
- Andrić, Stanko, „Podgorje Papuka i Krndije u srednjem vijeku: prilozi za lokalnu povijest“, *Scrinia Slavonica* 10 (2010.): 113.
- Andrić, Stanko, „Od Iloka do Rima: talijansko putovanje Nikole Iločkoga“, *Hrvatska revija* 1 (2015.): 57.
- Bali, Tomislav, *Slavonski meandar, Prostor i pojam Slavonije u XIII. stoljeću*, Zagreb: Srednja Europa, 2014.
- Balić, Milan, „Pregled dvoraca i srednjovjekovnih utvrđenih gradova u Slavoniji – I dio“, *Vjesnik muzealaca i konzervatora* (1974.): 13-25.
- Balog, Zdenko, „Crkve kvadratnog svetišta u sjevernoj Hrvatskoj“, *Peristil* 50 (2007.): 41-62.
- Barral i Altet, Xavier, *Protiv romanike? Esej o pronađenoj prošlosti*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2009.
- Batinić, Mijo Vjenceslav, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka*, svezak I., Zagreb, Tisak Dioničke tiskare, 1881.
- Batinić, Mijo Vjenceslav, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka*, sv. II, vikarija (1517.-1699.), Zagreb: Tiskom Dioničke tiskare, 1883.
- Belaj, Juraj, *Arheološko naslijeđe viteških redova na sjeverozapadnom prostoru središnje Hrvatske*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet Zagreb, 2001.
- Belaj, Juraj, „Templari ivanovci na Zemlji sv. Martina“, u: *Templari i njihovo naslijeđe, 800 godina od dolaska templara na Zemlju sv. Martina*, Sveti Ivan Zelina: Muzej Sveti Ivan Zelina, 2009.

- Bogetić, Antun, „Odgovor na njeka pitanja Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine“, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, Knj. XII, Zagreb (1920.), 138–139.
- Bojčić, Zvonko, Dizdar, Marko, Hršak, Tomislav, „Osijek - Trg Vatroslava Lisinskog (Tvrđa)“, *Hrvatski arheološki godišnjak* 8 (2011.): 32-35.
- Bösendorfer, Josip, *Nešto malo o našoj Baranji*, Osijek: Prva hrvatska dionička tiskara Osijek, 1940.
- Bošnjaković, Antun, *Crkva Blažene Djevice Marije na Bapskoj: prilog povijesti Katoličke Crkve u Srijemu*, Bapska: Župni ured Bapska, 1978.
- Botica, Dubravka, „Gotika u baroku: Problemi stila u arhitekturi 17. st. na izabranim primjerima“, *Radovi IPUH* 28, (2004.): 114.–125.
- Brunšmid, Josip „Colonia Aelia Mursa,“ *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* 4 (1900.): 24.
- Brunšmid, Josip, „Kameni spomenici hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu. II. dio“, *Vjesnik HAD* (1912.): 127-197.
- Brüstle, Josephum, *Recensio universi cleri diocesis quinque-Ecclesiensis III*, Pecs: Typis Lycei Episcopalis C. Ramazetter, 1879.
- Brüstle, Josephum, *Povijest katoličkih župa*, preveo i priredio Stjepan Sršan, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 1999.
- Budak, Neven, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku (urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. st.)*, Zagreb-Koprivnica: Nakladna kuća Dr. Feletar, 1994.
- Buko, Andrzej, *The Archaeology of Early Medieval Poland, Discoveries – Hypothesis – Interpretations*, Lieden, Boston: Brill, 2008.
- Bulat, Mirko, „Neki nalazi ranog srednjeg vijeka iz Osijeka,“ *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 10. (1968.): 11–20.
- Bulat, Mirko, „Arheološki pokazatelji ranog kršćanstva u Slavoniji,“ *Crkvena kulturna dobra, Godišnjak Ureda za kulturna dobra Zagrebačke biskupije* 6 (2008.): 47.
- Buntak, Franjo, „Da li su praški Parteri klesali srednjovjekovni portal Sv. Marka u Zagrebu?“, *Iz starog i novog Zagreba* III (1963.): 65-76.
- Buturac, Josip, *Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1970.

Buturac, Josip, „Povijesni pregled redovništva u Hrvatskoj“, *Croatia Christiana periodica* 20-21 (1943.): 137.

Buzás, Gergely, „Az újlaki Városi Múzeum középkori kőfaragványai“, u: *A középkori Dél-Alföld és Szer*, Szeged, 2000., 501-522.

Cepetić, Maja, Goss, Vladimir P., „A Note on the Rose Window in Čazma and on the Presence of Royal Workshops in Medieval Slavonia“, *Starohrvatska prosvjeta* III/37 (2010.): 183-191.

Cevc, Emilijan, *Srednjoveška plastika na Slovenskem od začetkov do zadnje četrtine 15. stoletja*, Ljubljana: Slovenska matica, 1963.

Crnčan, Mirko, Dević, Antun, *Župa Viljevo*, Viljevo: M. Crnčan, Cerna: Pauk, 2003.

Csánki, Deszö, *Körösmegye a XV-ik században*, Értékezések a történeti tudományok köréből, sv. 15, br. 12, Budapest, 1893.

Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, sv. II., Budapest: Kiadja a Magyar tudományos Akadémia, 1894.

Cvekan, Paškal, *Franjevci u Abinim Našicama*, Našice: Paškal Cvekan, 1981.

Cvitanović, Đurđica, „Graditelj Hans Alberthal“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 8 (1984.), 65.

Damjanović, Dragan, „Restauracija franjevačke crkve i samostana u Šarengradu 1923.-25. godine“, *Scrinia Slavonica* 13 (2013.): 139-155.

Dekker, Hedviga, *Đakovo i njegova okolica*, Đakovo: Muzej Đakovštine, 1959.

Demo, Željko, *Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture: Vukovar – Lijeva Bara (X.-XI. st.)*, Zagreb: Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu, VI/1, VI/2; 2009.

Dimitrijević, Stojan, „Arheološka iskopavanja na području vinkovačkog muzeja. Rezultati 1957.-65.“, *Acta Musei Cibalensis* 1, 20 godina Muzeja Vinkovci (1966.): 35-99;

Dimitrijević, Stojan, „Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla“, u: *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata*, Vinkovci, 1979., 133-282.

Dizdar, Marko, Iskra-Janošić, Ivana, Krznarić Škrivanko, Maja, *Iz kolijevke rimskih careva. Vinkovci u svijetu arheologije*, katalog izložbe, Vinkovci: Gradski muzej, 1999.

Dobronić, Lelja, *Viteški redovi, Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1984.

Dobronić, Lelja, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1984.

Dobronić, Lelja, „Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj“, *Croatica Christiana periodica* god. XI, br. 20 (1987.): 23.

Draganović, Krunoslav, „Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas“, u: *Notae historico-topographicae de Ecclesia Bosnae et Hercegovinae* (1934.): 175-216.

Dujmović, Danko and Jukić, Vjekoslav, „The „Koloman Renaissance“ in North Western Croatia – An Unfinished Project“, *Starohrvatska prosvjeta* III/37 (2010.): 171-182.

Đukić, Zlatko, Farkaš, Tomislav, „Granice Baranje od najstarijih vremena s posebnim osvrtom na razgraničenje Kraljevine SHS i Mađarske u prostoru južne Baranje 1920.g.“, u: *Granice i identiteti, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, Beli Manastir, Vukovar, 2017., 74.

Engel, Pál, *Valkóvármegye*, rukopis o Vukovskoj županiji za V. Svezak povijesno – topografskog priručnika Ugarske, poznatog kao György Györffy, *Árpád – kori Magyarország történeti földrajza*, Budapest: Akadémiai kiadó, 1963.-98.

Engel, Pál, „A török dúlások hatása a népességre: Valkó megye példája“, *Századok* 134 (2000.): 297.

Engel, Pál, „Posjedi ivanovaca u Ugarskoj potkraj srednjeg vijeka“, *Scrinia Slavonica* 2 (2002.): 470-485.

Engel, Pál, „Baranya megye az országos politikában (1316.-1437.)“, u: *Tanulmányok Pécs történetéből 8. Tanulmányok Petrovich Ede tiszteletére*, Szerkesztette: Font, Márta – Vargha, Pécs: Pécs Története Alapítvány, 2011.

Fejer, Georgius, *Codex diplomaticus hungariae ecclesiasticus ac civilis*, T. II., Budae: typis typogr. Regiae vniuersitatis vngaricae, 1829-44.

Fermendžin, Eusebije, „Nješta o Iloku, samostanu iločkom i crkvi samostanskoj“, *Glasnik biskupije đakovačke i srijemske* IV/14 (1876.): 109-112.

Fermendžin, Euzebije, Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1890.

Fermendžin, Euzebij, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1892.

Filipec, Krešimir, „Je li Đakovo bilo nastanjeno u antici?“, *34. Đakovački vezovi* (2000.): 28–29.

Filipec, Krešimir, „Drvena crkva u Loboru – najstarija franačka misionarska crkva u sjevernoj Hrvatskoj“, *Starohrvatska prosvjeta* III/37 (2010.):56.

Filipec, Krešimir, „Urbani razvoj Đakova u srednjem vijeku.“ *Povijesni prilozi* 44 (2013.): 71-89.

Filipec, Krešimir, *Srednjovjekovno groblje i naselje Đakovo – Župna crkva*, Zagreb: Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2013.

Filipović Heldenthalski, Adam, „Gorjani – župa u Slavoniji, biskupiji đakovačkoj“, *Gospodarske novine* 16. IV., br. 16. (1853.), 1–2.

Franković, Đuro, „Protestantizam i protureformacija u podravskim hrvatskim selima u Mađarskoj u 16. i 17. st.“, *Podravina* vol. 11, br. 21 (2012.): 98-128.

Franković, Đuro, „Hrvatski prinosi protestantizmu i katoličkoj duhovnoj obnovi s osobitim osvrtom na djelatnost kardinala Jurja Draškovića“, *Zbornik Janković* br. 1 (2015.): 19-38.

Fuchs, Alois, *Die Karolingischen Westwerke und Andere Fragen Karolingischen Baukunst*, Paderborn, 1929.

Fügedi, Erik, „Pour une analyse démographique de la Hongrie médiévale“, *Annales ECS* 24/6, (1996.): 1299.-1312.

Gašić, Emerik, „Župe i crkve (današnje) biskupije bosansko – sriemske u srednjem vijeku“, *Glasnik biskupije bosanske i srijemske* (1898.): 20, 26.

Gašić, Emerik, *Povijest župe i mjesta Morović, Đakovo*, 1936.

Gašić, Emerik, „Naslovne opatije i prepoziture biskupija bosansko-đakovačke i sriemske“, *Katolički list* 95, (1944.), 27: 326-328, 28: 337-338.

Gašić, Emerik, *Kratki povijesni pregled biskupija bosansko – đakovačke i srijemske*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2000.

Glavičić, Miroslav, „Pismo pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu u tiskanim izdanjima i historiografiji“, *Senjski zbornik* 41 (2014.): 174-175.

Goss, Vladimir P., "The South-Eastern Border of Carolingian Architecture", *Cahiers archeologiques* 27 (1978.): 85-100.

Goss, Vladimir P., „Crkva Sv. Bartola u Novim Mikanovcima – romanika između Save i Drave i europska kultura“, *Peristil* 46 (2003.): 5-12.

Goss, Vladimir P., „Sv. Marija u Bapskoj – ponovno nakon trideset godina“, *Peristil* 47 (2004.): 12.

Goss, Vladimir P., *Predromanička arhitektura u Hrvatskoj*, Zagreb: Art Studio Azinović, 2006.

Goss, Vladimir P., *Stotinu kamenčića izgubljenog rada, Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave*, Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2007.

Goss, Vladimir P., Jukić, Vjekoslav, „Medvedgrad – Ócsa – Spiš, Some Stylistic Considerations“, *Starohrvatska prosvjeta* III/34 (2007.): 295-326.

Goss, Vladimir P., „Bishop Stjepan II and Herceg Koloman and the Beginning of the Gothic in Croatia“, *Hortus Artium Medievalium* 13/1 (2007.): 51-63.

Goss, Vladimir P., Šepić, Nina, „A note on some Churches with Rectangular Sanctuary in Medieval Slavonia“, *Peristil* 50 (2007.): 26-28.

Goss, Vladimir P., „Gorjanskis and Horvats – Passage at Arms, Passage at Arts“, u *Sigismundus von Luxemburg: ein Kaiser in Europe*, Michael Pauly i Francois Reinert (ur.), Mainz: Philipp von Zabern Verlag, 2007.

Goss, Vladimir P., „Templari i kulturni pejzaž Zelinskog prigorja“, u: *Templari i njihovo nasljeđe, 800 godina od dolaska templara na Zemlju sv. Martina*, Sveti Ivan Zelina: Muzej Sveti Ivan Zelina, 2009.

Goss, Vladimir P., „The „Croatian Westwork“ Revisited“, *Ars* 43 (2010.): 3-23

Goss, Vladimir P., *Četiri stoljeća europske umjetnosti 800.-1200., Pogled s jugoistoka*, Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga, 2010.

Goss, Vladimir P., *Registar položaja i spomenika ranije srednjovjekovne umjetnosti u međuriječju Save i Drave*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2012.

Goss, Vladimir P., Jukić, Vjekoslav, „Kapitel iz zagrebačke katedrale oko 1200. – jedinstveni svjedok kulturnih promjena“, *Klesarstvo i graditeljstvo* XXVI (2015.): 23-35.

Goss, Vladimir P., *Space: Sense and substance*, Rijeka: Filozofski fakultet, e-izdanje, 2016.

Graczyńska, Marta, „The Cathedrals –The Problem of Place and Space: Origins and Reasons of their Existence in Central Europe (Hungary, Bohemia and Poland)“, *Hungaro – Polonica, Young Scholars on Medieval Polish-Hungarian Relations*, ed. Dániel Bagi, Gábor Barabás, Zsolt Máté, Pecs, 2016.

Gračanin, Hrvoje, „Bitka kod Murse 351. i njezin odjek“, *Scrinia Slavonica* 3 (2003.): 9–29.

Gračanin, Hrvoje, Rapan Papeša, Anita, „Postrimski grad u Južnoj Panoniji: primjer Cibala“, *Scrinia Slavonica* 11 (2011.):7–30.

Gračanin, Hrvoje, „Donje međuriječje Save i Drave u sutonu antike i ranom srednjovjekovlju“, *Slavonija, Baranja i Srijem, Vrela europske civilizacije*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, Ministarstvo kulture RH, 2009.

Gulin, Ante, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli, Sjeverna i središnja Hrvatska*, Zagreb: Golden marketing, 2001.

Gvozdanović, Vladimir, „Vrijednost romaničke arhitekture u kontinentalnoj Hrvatskoj i kapela Sv. Marije u Bapskoj“, *Arhitektura* 106 (1970.): 64–68.

Gvozdanović, Vladimir, „Crkva sv. Marije Božje u Moroviću“, *Peristil* 12-13 (1969.-70.): 18.

Gvozdanović, Vladimir, „Two Early Croatian Royal Mausolea“, *Peristil* 18-19 (1975.-76.): 5.

Gvozdanović, Vladimir, „Značaj starohrvatske arhitekture za opću povijest evropske predromanike“, u: *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split, 1978., 139-141

Györffy, György, *Az Árpád – kori Magyarország történeti földrajza I*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987.

Hafizović, Fazileta, prijevod, *Sandžak Požega 1579. godine*, Osijek: DAO, 2001.

Hafizović, Fazileta, „Novi podaci o vakufu/legatu Benlu-age u Đakovu“, *Scrinia Slavonica* 14 (2014.): 41-51.

Hafizović, Fazileta, *Požeški sandžak i osmanska Slavonija*, Slavonski Brod: HIP Podružica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2016.

Heka, Ladislav, „Granice Baranje od srednjeg vijeka do danas“, u: *Granice i identiteti, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa , 11. ožujka 2016. Društveno-kulturološki opći kontekst granica, posebno Baranje, Podunavlja i susjednih regija, u odnosu na europske civilizacijske stečevine i Balkan*, Beli Manastir, Vukovar, 2017.

Hervay, F. L., *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, Budapest : Szent István Társulat, Roma : Editiones Cistercienses, 1984.

Höffler, Janez, „Freske v c. sv. Jurjia v Ptuju“, *Varstvo spomenikov* 30 (1988.): 71.

Horvat, Anđela, „Ilok – ili ne znamo dovoljno što imamo“, *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU*, 6 (1), Zagreb (1958.): 15-21.

Horvat, Anđela, „Rudine u Požeškoj kotlini – ključni problem romanike u Slavoniji“, *Peristil* 5 (1962): 20-23.

Horvat, Anđela, „O utjecajima Parlerovog praškog kruga na arhitektonsku plastiku iz Iloka“, *Peristil* 6/7 (1963./64.): 36-39.

Horvat, Anđela, „Martin“, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 3., Zagreb: Naklada Leksikografskog zavoda, 1959.

Horvat, Anđela, „Koška“, *Enciklopedija likovnih umjetnosti* 3, Zagreb: Naklada Leksikografskog zavoda, 1959.

Horvat, Anđela, „Novi pogledi na gotičku crkvu u Voćinu“, *Rad JAZU*, knjiga 360. (1971.): 13-18.

Horvat, Anđela, „Novi prilozi romanici srednjovjekovne Slavonije“, *Peristil* 18/19 (1975./76.): 11-21.

Horvat, Anđela, „Prilog tipološkoj klasifikaciji romaničkih crkava kontinentalne Hrvatske“, *Bulletin Razreda za likovne umjetnosti JAZU* 1/55 i 56 (1984. i 1985.): 59-87.

Horvat, Anđela, *Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske oko 1500. do oko 1700.*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1975.

Horvat, Karlo, „Novi historijski spomenici za povijest Bosne i susjednih zemalja“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 21 (1909.), 73, 74.

Horvat, Rudolf, „Rat kralja Vladislava II. na Lovru Iločkog“, *Vijenac* (1896.): 30–109.

Horvat, Rudolf, *Slike iz hrvatske povijesti*, Zagreb: Hrvatska pučka seljačka tiskara, 1910.

Horvat, Rudolf, *Srijem: naselja i stanovništvo*, Slavonski Brod: HIP, 2000.

Horvat, Zorislav, „Profilacije gotičkih svodnih rebara“, *Peristil* 12-13 (1969.-70.): 45.

Horvat, Zorislav, „Opeka u arhitekturi srednjeg vijeka kontinentalne Hrvatske“, *Arhitektura* 113/114 (1972.): 12-16.

Horvat, Zorislav, „Neke profilacije svodnih rebara u srednjovjekovnoj arhitekturi kontinentalne Hrvatske“, *Peristil* vol. 20, No. 1 (1977.): 5-12.

Horvat, Zorislav, „Srednjovjekovne opeke iz Gorjana“, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* god. XXVI/1 (1977.): 52-61.

Horvat, Zorislav, „Bedemgrad – Našice“, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* 4 (1977.)

Horvat, Zorislav, *Strukture gotičke arhitekture*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, 1989.

Horvat, Zorislav, „Srednjovjekovna arhitektura pavlinskih samostana u Hrvatskoj“, u: *Kultura pavlina*, Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb: Globus, 1989.

Horvat, Zorislav, *Katalog gotičkih profilacija arhitekture kontinentalne Hrvatske*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1992.

Horvat, Zorislav, *Heraldički štitovi gotičke arhitekture kontinentalne Hrvatske*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1996.

Horvat, Zorislav, „Cistercitski samostan i crkva sv. Marije u Topuskom“, *Glas Gradskog muzeja Karlovac* god. IV, br. 1 (2005.): 8-10.

Horvat, Zorislav, „Analiza srednjovjekovne faze gradnje dvorca Odescalchi“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 19 (2002.): 195-212.

Horvat, Zorislav, „Novi pogled na križevačku augustinsku crkvu u srednjem vijeku“, *Cris* XV,1 (2003.): 18-30.

Horvat, Zorislav, Šimičić, Đuro, „Sotin – obnova župne crkve Blažene Djevice Marije Pomoćnice“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 28 (2004.): 55-90.

Horváth, Zoltán György, Gondos, Béla, *Somogy, Tolna és Baranya, középkori templomai a teljesség igényével*, Budapest: Romanika Kiadó, 2004.

Hoško, Franjo Emanuel, „Djelovanje franjevac Bosne Srebrene u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI. i XVII. stoljeća“, *Nova et Vetera*, XIX/1-2 (1979.): 153-163.

Hoško, Franjo Emanuel, „Slavonsko-podunavski dio Bosne Srebrene u doba njezinih dviju dioba“, u: *Kačić (Radovi Simpozija u prigodi 250. obljetnice osnutka Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja)*, Split, 1985, 95-124.

Hoško, Franjo Emanuel, *Euzebije Fermendžin, crkveni upravnik i povjesnik*, Zagreb: Ketehtski salezijanski centar, 1997.

Ilkić, Mato, „Antičke plombe iz Sotina (Cornacum)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 48 (2006.): 57-80.

Ilkić, Mato, „Arheološka topografija srednjovjekovnog Sotina“, *Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština* (2010.): 384.

Iskra – Janošić, Ivana, *Urbanizacija Cibala i razvoj keramičarskih središta*, Zagreb – Vinkovci: HAZU, Centar za znanstveni rad u Vinkovcima, Posebna izdanja 13, 2001., 152.

Iskra – Janošić, Ivana, „Colonia Aurelia Cibalae – Entwicklung der Stadt,“ *Situla: razprave Narodnega muzeja Slovenije = Dissertationes Musei nationalis Sloveniae* 42 (2004.): 185.

Ivanušec, Ratko, *Franjevačka crkva sv. Antuna Padovanskog sa samostanom u Našicama: konzervatorsko istraživanje i obnova*, Našice: Zavičajni muzej Našice, 2010.

Ivanušec, Ratko, „Konzervatorsko istraživanje i obnova crkve sv. Luke u Srednjem Lipovcu“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 33-34 (2009./2010.): 131-146.

Ivanušec, Ratko, Perković, Željka, „Crkva sv. Martina u Lovčiću“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 35 (2011.): 75-90.

Jambrek, Stanko, „Stjepan Kiš Segedinac (1505.-1572.), Baranjski reformator europskog utjecaja“, *Kairos – evanđeoski teološki časopis*, god. VI, br. 1 (2012.): 103-123.

Jambrek, Stanko, *Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu*, Zagreb: Srednja Europa, Biblijski institut, 2013.

Jančula, Julije, *Franjevci u Cerniku*, Sl. Požega, 1980.

Jelaš, Danijel, *Gradovi Požeške, Vukovske i Srijemske županije u srednjem vijeku*, magistarski rad, Zagreb, 2011.

Jelaš, Danijel, „Tipologija srednjovjekovnih gradskih naselja u donjem međuriječju Drave i Save“, *Povijesni zbornik* 5 (2012.): 35-50.

Jelenić, Julijan, *Kultura i bosanski franjevci*, svezak I., Sarajevo: Prva hrvatska tiskara Kramarić i M. Raguž, 1912.;

Jelenić, Julijan, „Spomenici kulturnog rada bosanskih Franjevaca (1437. – 1878.)“, *Starine JAZU* knjiga XXXVI (1918.): 132. – 152.

Jembrih, Alojz, „Mirko Ciger i Matija Vlačić Ilirik“, *Zbornik s međunarodnog skupa "Matija Vlačić Ilirik"*, 2004.

Jukić, Vjekoslav, *Srednjovjekovna umjetnička topografija istočnohrvatske ravnice (od 11. do početka 14. st.)*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2009.

Jukić, Vjekoslav, *Otkrivena ravnica: Srednjovjekovna umjetnost istočne Slavonije*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2011.

Jukić, Vjekoslav, *The Romanesque Figural Sculpture of the 12th and the 13th Century in Continental Croatia*, Doctoral thesis, University of Ljubljana, 2015.

Jukić, Vjekoslav, „Sacral Connention between Continental Croatia and the West: Evidence of the Romanesque Figural Sculpture“, *Croatia Sacra Periodica* 75 (2015.): 1-9.

Jurković, Miljenko, „Sveti Spas na vrelu Cetine i problem westwerka u hrvatskoj predromanici“, *Starohrvatska prosvjeta* III/22 (1995.): 60-61.

Jurković, Miljenko. „Crkve s westwerkom na istočnom Jadranu“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 26 (1986.-87): 82-83.

Jurković, Miljenko, „Problem kontinuiteta između antike i romanike u umjetnosti istočnog Jadrana“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 12-13 (1989.): 43.

Káldy - Nagy, Gyula, *Baranya megye XVI. Századi török összeírásai*, Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Tars. Kiadványai, 1960.

Kanonske vizitacije, knjiga III, Valpovačko – miholjačko područje, 1730.-1830.

Karač, Vanda, „Istraživanje romaničke crkve sv. Martina u Đakovačkim Selcima“, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 1/XXIII, 1991.: 36–40.

Karač (Cvetko), Vanda, Karač, Zlatko, „O istraživanju utvrde Šarengrad“, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* 35, 3/4 (1986): 20-22.

Karač, Zlatko, „Prilog definiranju urbane topografije srednjovjekovnog Vukovara“, *Prostor* vol. I, No. 2-4 (1993): 189-212.

Karač, Zlatko, „Osnovna analiza urbanističko-arhitektonskog razvoja Vukovara, Kompendij dosadašnjih istraživanja“, *Prostor*, vol. III, No. 1-2 (1994): 77-98.

Karač, Zlatko, „Urbani razvitak srednjovjekovnog Vukovara“, *Starohrvatska prosvjeta* 21 (1995): 245-274.

Karač, Zlatko, Braun, Ivan, „Analiza urbanističko-komunalnih i graditeljskih regula u srednjovjekovnom statutu grada Iloka iz 1525. godine“, *Prostor* 8 (2000.): 15-30.

Karaman, Ljubo, „O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji“, *Historijski zbornik* 1-4., god. 1 (1948.): 103.-129. i *Historijski zbornik* god. III (1950.): 125-174.

Karaman, Ljubo, „Bilješke o staroj katedrali“, *Bulletin JAZU* 1-2 (1963.): 21.

Kempf, Julije, *Požega, Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest grada Požege i Požeške županije*, Požega: Štamparija „Hrvatske tiskare i knjižare“, 1910.

Kiss, Gergely Bálint, „Utemeljenje i teritorijalni opseg Pečuške biskupije“, *Scrinia Slavonica* 9 (2009.): 360.

Klaić, Nada, *Povijest Zagreba*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982., 330.

Klaić, Nada, *Crtice o Vukovaru u srednjem vijeku*, Vukovar: Izdanje Gadskog muzeja Vukovar, 1983.

Klaić, Nada, *Postanak slavonskih varoši u 13. stoljeću s osobitim obzirom na vukovarski privilegij iz 1231. god.*, Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo, 1984.

Klaić, Nada, *Srednjovjekovna Bosna: politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377.g.)*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1989.

Klaić, Nada, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb: Globus, 1990

Klemenc, Josip, „Limes u Donjoj Panoniji,“ u: *Limes u Jugoslaviji I*, Zbornik radova sa simposiuma o limesu 1960. godine (Beograd, 1961.), 18.; Josip Brunšmid, „Colonia Aelia Mursa,“ *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* 4 (1900.): 24.

Klemenc, Josip, „Der Panonische Limes in Jugoslawien,“ *Arheološki radovi i rasprave* 3 (1963.): 61.

Koller, Josephus, *Historia episcopatus Quinqueecclesiensis*, svez. I -VII, Posonii &Pesthini: Sumptibus Ioannis Michaelis Landerer de Fűskút, 1782.-1812.

Koller, Josephus, *Prolegomena in historiam Episcopatus Quinqueecclesiarum*, Posonii: Sumptibus Ioannis Michaelis Landerer de Fűskút, 1804.

Komelj, Ivan, *Gotska arhitektura na Slovenskem*, razvoj stavbnih členov n cerkvenega prostora, Ljubljana: Slovenska matica, 1973.

Kornél, Szovák, „The Early Centuries of Benedictine Monasticism in Hungary“, *Paradisium plantavit, Benedictine Monasteries in Medieval Hungary*, Pannonhalma: Pannonhalmi bencés főapátság, 2001.

Kozubská-Andrusiv, Olha, „Comparable Aspects in Urban Development: Kievan Rus' and the European Middle Ages“, *Medieval East Central Europe in a Comparative Perspective. From frontier zones to lands in focus*, ed. Gerhard Jaritz and Katalin Szende, London, New York: Routledge, 2016., 139-156.

Kriszt, György, Dobos, Lajos, *Középkori templomaink (Medieval churches in Hungary)*, Budapest: Magyar Távirati Iroda, 1991.

Kruhek, Milan, „Povijesno-topografski pregled pavlinskih samostana u Hrvatskoj“, u: *Kultura pavlina*, Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb: Globus, 1989., 67-93.

Kukuljević Sakcinski, Ivan, *Priorat vranski, Vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*, Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1886.

Lábadi, Károly, *Istenek népei a Drávaszögben*, Eszék: Eszéki kiadás, 2000.

Lachner, Višnja, Kasap, Jelena, „Povijesno, upravno i pravno određenje istočnog dijela Hrvatske“, u: *Granice i identiteti, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, 11. ožujka 2016. Društveno-kulturološki opći kontekst granica, posebno Baranje, Podunavlja i susjednih regija, u odnosu na europske civilizacijske stečevine i Balkan*, Beli Manastir, Vukovar, 2017.

Landeka, Marko, *Školstvo u istočnoj Hrvatskoj do 1945. godine*, Osijek: DAO, 2000.

Lekšić, Željko, „Strossmayerov trg – stara jezgra Đakova“, *Zbornik Muzeja đakovštine* 6 (2003.): 115-134.

Mačvanska banovina, Hrvatska enciklopedija,
www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=37905, 15.09.2018.

Magyar, Veronika, „The Effect of Monks in the Hungarian Urban Design and Landscape Forming“, *TOJSÁT: The Online Journal of Science and Technology*, vol. 2, br. 3 (2012.): 63.

Margetić, Lujo, „Neka pitanja abjuracije iz 1203.g.“, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, 46 (2004.): 85.

Marijanović, Stanislav, „Hrvatsko-mađarski protestantizam za turske vladavine“, *Godišnjak ogranka Matice hrvatske Beli Manastir*, sv. 3 (2006.): 24-26.

Marković, Predrag, „Augustinski samostani u kontinentalnoj Hrvatskoj - između povijesnih zabilješki i materijalnih tragova“, u tisku.

Marosi, Ernő, *Die Anfänge der Gotik in Ungarn*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984.

- Mažuran, Ive, „Arheološko iskopavanje u Našicama“, *Osječki zbornik* 5 (1956.): 95-120.
- Mažuran, Ive, *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine*, Osijek: Historijski arhiv u Osijeku, Građa za historiju Osijeka i Slavonije, 1966.
- Mažuran, Ive, „Porezni popis grada i vlastelinstva Osijek i njegove okolice 1469.g.“ *Starine* 58 (1980.): 125-166.
- Mažuran, Ive, *Izveštaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702.g.*, Osijek: Sveučilište u Osijeku, Historijski arhiv, 1989.
- Mažuran, Ive, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, Osijek: Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, Gradsko poglavarstvo Osijek; Zagreb: Školska knjiga, 1994.
- Mažuran, Ive, „Đakovo i Bosansko-đakovačka biskupija od 1239. do 1536. godine“, *Diacovensia : teološki prilozi*, br. 3/1 (1995.): 107–156.
- Mažuran, Ive, *Povijesni izvori Slavonije, Baranje i Srijema, sv. I, 1390.-1409.*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2002.
- Mažuran, Ive, *Valpovo- sedam stoljeća znakovite prošlosti*, Valpovo – Osijek: Grafika, Poglavarstvo grada Valpova, Matica hrvatska Valpovo, 2004.
- Milić, Jasmin, Balta, Ivan, „Povijesni razvoj protestantizma s posebnim osvrtom na kalvinizam u Slavoniji“, *Život i škola* 14 (2/2005.): 46
- Migotti, Branka et al, *Accede ad Certissiam, Antički i ranokršćanski horizont arheološkog nalazišta Štrbinci kod Đakova*, HAZU, Odsjek za arheologiju, Đakovo, 1998.
- Migotti, Branka, „Je li rimska Certissa bila na Štrbincima kod Đakova?“, *Zbornik Muzeja Đakovštine* 5 (2001.): 77-95.
- Migotti, Branka, Perinić, Ljubica „Nekropola na Štrbincima kod Đakova u svjetlu kasnoantičkog horizonta Panonije“, *Arheološki radovi i rasprave* 13 (2001.): 103-204.
- Minichreiter, Kornelija, Marković, Zorko, *Beketinci Bentež, Naselja iz eneolitika, ranoga i kasnoga srednjega vijeka*, Zagreb: Institut za arheologiju, 2013.
- Miletić, Drago, Valjato-Fabris, Marina, *Kapela sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu*, sv. 3, Zagreb: Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, 1987., prilog uz broj 12/1986.
- Mirnik, Ivan, „O novijim arheološkim nalazima u Iloku“, *Vjesnik muzealaca i konzervatora Hrvatske* br. 3-4 (1973): 12-16.

- Mirnik, Ivan, „Zmajski red u hrvatskoj i ugarskoj heraldici“, *Grb i zastava* 3 (2009.): 1-7.
- Moačanin, Nenad, *Slavonija i Srijem – u razdoblju osmanske vladavine*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, 2001.
- Möbius, Friedrich, *Westwerkstudien*, Jena: Friedrich – Shiller Universität, 1968.
- Mujadžević, Dino, „Ibrahim Pečevija (1574.-1649.) – osmanski povjesničar Hrvatske i Bosne i Hercegovine podrijetlom iz Pečuha“, *Scrinia Slavonica* 9 (2009.): 379-394.
- Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. III. Split: Benediktinski priorat - TKON, 1965.
- Papić, Iva, „Romanička crkva Rođenja Presvete Bogorodice u Koprivni“, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 38 (2011.): 231-244.
- Papić, Iva, „Gotika poslije gotike: reformacija, postturska obnova i franjevačka tradicija“, *Peristil* 55 (2012.): 13-22.
- Papić, Iva, „Kršćanstvo i crkvene ustanove na tlu Osijeka od antike do srednjeg vijeka“, u: *Tri godina župne crkve Preslavnoga imena Marijina u Osijeku, Tri stotine godina povijesti Donjeg grada, Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 300 godina crkve Preslavna imena Marijina u Osijeku*, Osijek: Župa Preslavnoga imena Marijina, Slavonski Brod: HIP-Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2016.
- Patafta, Daniel, „Protureformacija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj“, *Podravina* vol. 4, br. 8 (2005.): 40.
- Stjepan, Pavičić, „Vinkovci (Sv. Ilija), Poljana sa Prečkom i manastirom franjevačkim u Prečkoj“, *Vinkovački tjednik*, br. 21, Vinkovci, 27. 5. (1933.): 2-3.
- Pavičić, Stjepan, *Vukovska župa u razvitku svog naselja od XIII do XVIII stoljeća, Hrvatska naselja*, knjiga 1, Zagreb: JAZU, 1940.
- Pavičić, Stjepan, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1953.
- Pavičić, Stjepan, „Razvitak naselja u vinkovačkom kraju“, *Godišnjak Pododbora Matice hrvatske Vinkovci* 3 (1964.): 52.
- Pavičić, Stjepan, „Porijeklo stanovništva vinkovačkog kraja“, *Radovi Centra za organizaciju naučnoistraživačkog rada u Vinkovcima* 1 (1971.): 150, 151.
- Matija Pavić, „Josip Antun Čolnić, biskup bosansko-djakovački (1751-73)“, *Glasnik biskupija Bosanske i sriemske* 14 (1895.): 122 – 125.

- Pavić, Matija, „Redovništvo i samostani srednjega vieka u području (današnje) biskupije bosansko-sriemske“, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske* 31 (1903.): 65.
- Pelc, Milan, „Ugarske kiparske radionice i renesansa u sjevernoj Hrvatskoj“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 30 (2006.): 76
- Pelc, Milan, „Krhotine renesanse u Slavoniji“, *Slavonija, Baranja i Srijem, Vrela europske civilizacije II*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, Ministarstvo kulture RH, 2009.
- Pelc, Milan, *Veliki osječki most*, Zagreb: HAZU, Osijek: Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, 2014.
- Petković, Danijel, *Srednjovjekovna naselja sjeverozapadnog dijela vinkovačkog kraja*, Vinkovci: Gradski muzej Vinkovci, 2006.
- Petković, Danijel, Rapan Papeša, Anita, *Rokovačke zidine*, Vinkovci: Gradski muzej Vnkovci, 2011.
- Petrovics, István, „Towns and Central Places in the Danube – Tisza/Tisa – Maros/Mureş Region in the Middle Ages“, *Banatica 26 Istorie II*, 2016., Proceedings of the International Conference *Politics and Society in Central and South-Eastern Europe (13th-16th centuries)*, Timișoara, 2015., 77-104.
- Pinterović, Danica, *Mursa i njeno područje u antičko doba*, Osijek: Centar za znanstveni rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, posebno izdanje I, 1987.
- Ploeg, Kees van der, „Late Romanesque Architecture and Sculpted Decoration in Medieval Frisia“, u J. Toussaint (Ed.), *Pierres – papiers – ciseaux; Architecture et sculpture romanes (Meuse-Escaut); Actes du Colloque International (2012.)*: 158.
- Pomfyová, Bibiana, *Spišská sakrálna architektúra 13. storočia k problému počiatkov gotiky na Slovensku*, Slovenská Akadémia Vied Ústav Dejín Umenia, Bratislava, 2001.
- Puskely, Mária, *The glossary of the Christian Monasticism*, Budapest: Kairosz, 2006.
- Radić, Mladen, „Dva ulomka kamene plastike XI.st. iz Baranje u MSO“, *Osječki zbornik* 22/23 (1997.): 99.-122.
- Radić, Mladen, Bojčić, Zvonko, *Srednjovjekovni grad Ružica*, Osijek: Muzej Slavonije, Osijek, IBL Osijek, 2004.
- Rapan Papeša, Anita, „Rani srednji vijek“, *Slavonija, Baranja i Srijem, Vrela europske civilizacije*, 2 svezak, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, Ministarstvo kulture RH, 2013.

Ratkovičić, Rosana, *Srednjovjekovno zidno slikarstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 2014.

Regan, Krešimir, „Gorjani – srednjovjekovno sijelo plemićke obitelji Gorjanski“, *Scrinia Slavonica* 6 (2006.): 127-152.

Romhányi, Beatrix, „The role of the cistercians in medieval Hungary: political activity or internal colonization?“, (chapter of the M.A. thesis *Az eredeti esztergomi egyházmegye Árpád-kori patrocíniumai*, 1991.), *Annual of Medieval Studies at the CEU* (1993–1994.).

Rostás, Tibor, „Graeco opere – görög modorban 1. Szávaszentdemeter és Kaporna 13. szávadi falképei“, *Ars perennis, 2 nd Conference of Young Art Historians*, Budapest 2009/ 2010., 31 – 41.

Runje, Petar, *Pokornički pokret i franjevci trećoredci glagoljaši (XIII.-XVI.st.)*, Zagreb: Provincijalat franjevac trećoredaca, Kršćanska sadašnjost, 2001.

Rupprecht, Bernhard, *Romanička skulptura u Francuskoj*, Beograd: Jugoslavija, 1975.

Samaržija, Zdenko, Grgić, Darko, „Ubikacija župa Valpovštine u prvoj polovici XIV. st.“, *Valpovački godišnjak* 9 (2004.): 40 – 42.

Samaržija, Zdenko, Grgić, Darko, „Sveti Luka u Srednjem Lipovcu“, *Bilten izgradnje i obnove crkava*, Osijek: Grafos d.o.o., 2006.

Sekulić, Ante, „Pregled povijesti pavlina“, u: *Kultura pavlina*, Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb: Globus, 1989.

Sekulić, Ante, „Pavlini samostan u Dubici“, *Croatica Christiana periodica*, Vol. 13, No. 23 (1989.): 28.

Sekulić – Gvozdanović, Sena, *Crkve – tvrđave u Hrvatskoj*, Zagreb: Školska knjiga, 1994.

Sekulić – Gvozdanović, Sena, *Utvrdjeni samostani na tlu Hrvatske*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2007

Smičiklas, Tadija, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, drugi dio: Spomenici o Slavoniji u XVIII. vijeku (1640.-1702.)*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1891.

Smičiklas, Tadija, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. I–XVIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Tisak dioničke tiskare, 1904–90.

Srša, Ivan, *Požega, Crkva sv. Lovre*, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, uz *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 28 (2005.): 7-49.

Sršan, Stjepan, „Katoličke župe u Slavoniji, Baranji i Srijemu u srednjem vijeku (1332. – 1337.).“ *Dometi* 24, br. 10/11/12 (1991.) 257-297.

Sršan, Stjepan, prijevod: *Život Bartola Kašića*, Osijek: Matica hrvatska, 1999.

Stjepan Sršan, preveo i priredio., *Josip Brüstle, Povijest katoličkih župa u istočnoj Hrvatskoj do 1880. godine*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 1999.

Sršan, Stjepan, *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. st.*, Osijek: DAOS 2000.

Stjepan Sršan, ur., *Popis Sandžaka Požega 1579.g.*, Osijek: Državni arhiv Osijek, 2001.

Sršan, Stjepan, ur.: *Kanonske vizitacije Baranje, 1829.-1845*, II. knjiga, Osijek: DAO, Đakovo: Biskupija Đakovačko-srijemska, 2004., 328 – 329.

Sršan, Stjepan, preveo i priredio, *Kanonske vizitacije, knjiga III, Valpovačko – miholjačko područje, 1730.-1830.*, Osijek: Državni arhiv, Đakovo: Biskupija đakovačka i srijemska, 2005.

Sršan, Stjepan, preveo i priredio: *Kanonske vizitacije, knjiga IV, Srijem 1735.-1768.*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, Đakovo: Biskupija đakovačka i srijemska, 2006.,

Sršan, Stjepan, preveo i priredio, *Kanonske vizitacije Osijeka i okolice 1732. – 1833.g.*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, Đakovo: Biskupija Đakovačka i osječka, 2007.

Sršan, Stjepan, „Sjeveroistočne granice Hrvatske – povijesni pregled“, u: *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Pravne i povijesne odrednice granice srednje i jugoistočne Europe*, Osijek, 2011., 135.

Stopar, Ivan, *Župnijska cerkev Marijinega vnebovzetja v Braslovčah in problem karolinške sakralne arhitekture na Slovenskem*, Ljubljana: Znanstveni Inštitut Filozofske fakultete, 1987.

Stražemanac, Ivan *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene/Expositio provinciae Bosnae Argentinae*, preveo i priredio: Stjepan Sršan, Zagreb, 1993.

Sulpicije Sever, *Chronicorum libri duo, Liber secundus, 38.*, www.forumromanum.org., 10.10.2018.

Szabo, Gjuro, „Spomenici prošlosti u Srijemu“, *Savremenik* 1-2. (1916.): 13-29.

Szabo, Gjuro, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, izvanredno izdanje Matice hrvatske u Zagrebu, Zagreb: Tisak kraljevske zemaljske tiskare, 1920.

Szabo, Gjuro, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji* (reprint), Zagreb: Tehnička knjiga, Golden marketing, 2006.

Szabo, Gjuro, „O crkvenim zgradama i crkvenom uređenju“, *Narodna starina* 8/17 (1928.): 154-180.

Szabo, Gjuro, „Obnova i dogradnja spomenika“, *Narodna starina* 33, *Glasiilo Muzeja grada Zagreba* (1937.): 9–10.

Szabó, Tekla, „The Gothic style frescoes beneath the western gallery of the church of Sântămărie – Orlea“, *Caiete ARA* 4 (2013.), 110-111.

Szabó, Tekla, „Női viseletek az őraljaboldogfalvi falképen. Nygat és Bizánc találkozása“, *A szórvány emlékei*, Tibor Kollár (ed.), Budapest, 2013., 166-218.

Szabó, Tekla, „The historic renovations of the protestant church in Viștea (Cluj county)“, *Caiete ARA* 6 (2015.): 135-153.

Szakács, Béla Szolt, „Architectural connections between Lombardy and Hungary during the reign of king Sigismund. A critical review“, *Arte Lombarda* (2003.): 21-27.

Szakács, Béla Szolt, „On the Borderline of Romanesque Architecture: Village Churches of Szatmár Region in the 13th-14th centuries“, *Acta Historiae Artium* 52 (2011.): 209-234.

Szakács, Béla Szolt, „Leo IX, Hungary, and the Early Reform Architecture“, *La reliquia del sangue di Cristo, Mantova, l'Italia e l'Europa al tempo di Leone IX*, Mantova: Centro Studi Leon Battista Alberti Mantova (2012.): 561-572.

Szakács, Béla Szolt, „The place of East Central Europe on the map of Romanesque Architecture“, *Medieval East Central Europe in a Comparative Perspectives, From Frontier Zones to Lands in Focus*, ed. Gerhard Jaritz and Katalin Szende, 2016., 205-224.

Šabanović, Hazim, Evlija Čelebija, *Putopis, odlomci o jugoslavenskim zemljama*, II, Sarajevo: Svjetlost, 1957.

Šanjek, Franjo, *Bosansko – humski (hercegovački) krstjani i katarsko – dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost (1975.), 80-81.

Šanjek, Franjo, „Dominikanci u našim krajevima: kratak osvrt na pojavu i apostolsko-kulturnu djelatnost dominikanaca među Hrvatima“, *Bogoslovna smotra*, vol. 36, No. 3-4 (1996.): 712

Štefanec, Nataša, „The Adaptable Religious Politics on the Zrinski Estates during the Reformation“, u: *The Reformation in the Croatian Historical Lands, Research results, Challenges, Perspectives*, Zagreb, 2015., 263-282.

Takács, Imre, „Egy eltűnt katedrális nyomában“, u: *A középkori Dél-Alföld és Szer*, Szeged, 2000., 305-335

Takács, Imre, „Transregional artistic cooperation in the 13th century in accordance with some Hungarian court art examples“, *Acta Historiae Artium* 49/1 (2008): 63-76.

Takács, Imre, ed. *Paradisum plantavit, Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, Katalog izložbe, 2011.

Takács, Imre, „The tomb of Queen Gertrude“, *Acta Historiae Artium*, Vol. 56, No 1 (2016): 5-88.

Tomaszewski, Andrzej, *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier*, Wrocław: Polska akademia nauk, Studia z historii sztuki XIX, 1974.

Tomičić, Željko, „Monasterium – Monuštar – Nuštar – korijeni prošlosti“, *Nuštar*, ur. Marina Ljubišić, Zagreb, 1996.

Tomičić, Željko, „Ranosrednjovjekovno groblje Zvonimirovo-Veliko polje, prinos poznavanju bjelobrdske kulture u podravskom dijelu Slavonije“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 13/14 (1996./97.): 91-120.

Tomičić, Željko, *Panonski periplus: arheološka topografija kontinentalne Hrvatske*, Zagreb: Hrvatski studiji – Studia Croatica: Institut za arheologiju, 1999.

Tomičić, Željko, „Na tragu srednjovjekovnog dvora knezova Iločkih (Újlaki)“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 20 (2003.): 131-150.

Tomičić, Željko, Dizdar, Marko, Šiljeg, Bartul, Ložnjak Dizdar, Daria, „Ilok – dvor knezova Iločkih, Rezultati istraživanja 2004.“, *Annales Instituti Archaeologici* I (2005.): 9-13.

Tomičić, Željko, „Regensburg – Budim – Ilok, Kasnosrednjovjekovni pećnjaci iz dvora knezova Iločkih dokaz sveza Iloka i Europe“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 21 (2004.): 143-176.

Tomičić, Željko, Minichreiter, Kornelija, Jelinčić, Kristina, „Arheološko iskopavanje lokaliteta Ilok – crkva sv. Petra apostola 2006.g.“, *Annales instituti archaeologici* III (2007.): 17-20.

Tomičić, Željko, Jelinčić, Kristina, Turkalj, Kristina, Mahović, Gordana, „Arheološko istraživanje u Iloku 2008., Lokaliteti Ilok – Dvor knezova Iločkih – crkva sv. Petra apostola“, *Annales instituti archaeologici* V (2009.): 8-11.

Tomičić, Željko, „O ponekim arheološkim svjedočanstvima kasnosrednjovjekovne pismenosti u kontinentalnom dijelu Hrvatske“, u: *Humanitas et litterae. Zbornik u čast Franje Šanjeka*, Zagreb (2009.): 753

Török, József, *Monastic and Equestrian Order in Hungary*, Budapest: Panoráma, 1990.

Tóth, István György, „Dubrovački misionari u katoličkim misijama u turskoj Madarskoj 1571-1623“, *Gazophylacium* (1999.): 104-107.

Tóth, István György, „Franjevci Bosne Srebrene kao misionari u turskoj Ugarskoj (1584.-1716.)“, *Scrinia Slavonica* Vol. 2 No. 1 (2002.): 178-201.

Tóth, Sándor, „Benedictine Churches in the Eleventh and Twelfth Centuries“, *Paradisum plantavit, Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, Katalog izložbe, 2011., 637-650.

Turkalj Podmanicki, Margareta, *Sakralna arhitektura prve polovice 18. stoljeća na području današnje Đakovačko – osječke nadbiskupije*, doktorski rad, Zagreb, 2015.

Tvrčković, Tamara, Vrbanus, Milan, uredili: *Zapisnik Franjevačkog samostana u Našicama, knjiga I (1739.-1787.)*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod: HIP Podružnica za povijest Slavunije, Srijema i Baranje, 2010.

Zlatko Uzelac, „Sjeverni portal crkve sv. Dimitrija (sv. Duha) u Požegi“, *Radovi IPU* 19 (1995.): 7-19.

Uzelac, Zlatko, Ambroš, Marko, „Srednjovjekovna osječka župna crkva sv. Trojstva“, *Radovi IPU* 38 (2014.): 51-62.

Valenčić, Božica, „Kasnogotička trikonhna crkva kraj sela Tornja (Pakrac)“, *Peristil* 35-36 (1992.-93.): 69-84.

Valenčić, Božica, Papić, Tone, „Župna crkva sv. Petra i Pavla u Koški“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 16 (1990.): 45-58.

Valenčić, Božica, Papić, Tone, *Župna crkva sv. Petra i Pavla u Koški*, Koška: RKT Župni ured Koška, Orahovica: Liograf, 1992.

Valter, Ilona, „Die Ausgrabungen in der ehemaligen Zistarzienserabtei Cikador“, *Analecta Cisterciensia* LII, (1996.); 251-264.

Valter, Ilona, *Bataszek, Cisterci romkert es plebaniatemplom*, Budapest: TKM Egyesület, 2001.

Vanino, Miroslav, „Kašićevo izvješće o don Šimunu Matkoviću (1613.)“, *Vrela i prinosi – zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima*, (1932.): I, 93.

- Vanino, Miroslav, *Autobiografija Bartola Kašića*, Zagreb: JAZU, 1940.
- Vida, Beáta, „Foundation Process of the Order of Cistercians in Hungary“, *Kultúrne dejiny / Cultural History*, Vol. 6, Supplement (2015.): 3-31.
- Vlašić, Anđelko, Aydemir, Oğuz, *Tragovi osmanske kulture u Hrvatskoj*, Zagreb: Kaptan Yayincilik/Denizler Kitabevi, 2015.
- Vukičević-Samaržija, Diana, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1986.
- Vukičević – Samaržija, Diana, *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*, Zagreb: IPU, 1993.
- Vukičević-Samaržija, Diana, Stošić, Josip, Zelić, Danko, *Crkva sv. Vinka i Ilije u Vinkovcima, Izvješće o obavljenim istraživanjima*, Zagreb: Dokumentacija Instituta za povijest umjetnosti, 1997.
- Vukičević-Samaržija, Diana, „A középkori Újlak és műemlékei“, u: *A középkori Dél-Alföld és Szer*, Szeged, 2000.
- Vukičević-Samaržija, Diana, „Tri priloga istraživanju sakralne gotičke arhitekture u Slavoniji“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 27 (2003.): 55-64.
- Vukičević-Samaržija, Diana, „Gotičke crkve – slaganje iločkih ulomaka“, *Slavonija, Baranja i Srijem, Vrela europske civilizacije II.*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, Ministarstvo kulture RH, 2009.
- Vukovska županija, Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, www.enciklopedija.hr, 15.09.2018.
- Wendland, David, „Cell vaults – Research on Construction and Design Principles of a Unique Late-Mediaeval Vault Typology“, *Proceedings of the Third International Congress on Construction History*, Cottbus, May 2009., 1.
- Wendland, David, „Research on „cell vaults“: analythic and experimental studies on the technology of late-gothic vault construction“, *Nauka Wiadomości Konserwatorskie/Science Journal of Heritage Conservation* (2012.): 127.
- www.ocist.hu/hungary, Zirci Ciszterci Apátság, 15.6. 2018.
- www.pavlini.com/nastanak%20reda-38028, 10. 6.2019.
- www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=15858), Hrvatska enciklopedija, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Zadnikar, Marijan, *Romanika v Sloveniji, Tipologija in morfologija sakralne arhitekture*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.

Zovko, Valentina, „Pavlinski samostan Svetog Spasitelja kod Batine“, u: *Beli Manastir (od osvita civilizacije do Drugoga svjetskog rata)*, ur: Ivan Doboš, Beli Manastir: Zavod za baranjsku povjesnicu Beli Manastir, 2015.

Zsoldos, Attila, „Hrvatska i Slavonija u kraljevstvu Arpadovića“, *Povijesni prilozi*, vol. 17, no. 17. (1999.): 290.

4. IZVJEŠĆA, ELABORATI

Belaj, Juraj, Institut za arheologiju, *Izješće o arheološkim istraživanjima lokaliteta Pakrac - stari grad 2018. godine*, Zagreb, 2018, 2. KO Požega, neobjavljeni tekst.

Bojčić, Zvonko, *Novi arheološki nalazi u Osijeku*, 1991., D – 75, D – 599., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Bojčić, Zvonko, *Izještaj o izvedenim arheološkim istraživanjima u Biskupskom dvoru u Đakovu*, Osijek, 1992., 2-3, KO Osijek

Bojčić, Zvonko, *Istraživanja u Biskupskom dvoru u Đakovu 1992.*, rukopis.

Cvitan, Daria, Samaržija, Zdenko, „Franjevci u Osijeku I. (društvena angažiranost i graditeljstvo franjevacu u Osijeku),“ u *Elaborat istražnih radova na zgradi franjevačkog samostana u Tvrđi*, Osijek, 2011./12., KO Osijek, dosije D – 75/Tvrđa, neobjavljeni tekst.

Državna uprava za obnovu i restauriranje spomenika kulture, Budimpešta, *Kneževi Vinogradi, Reformatorska crkva*, autori: László Gere, Csaba László, Judit M. Kaló, Zsolt Zsécsi, Dokumentacija istraživanja 2002.g., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Fibra d.o.o., *Elaborat istražnih konzervatorskih radova – Crkva BDM u Bapskoj*, autori: Ratko Ivanušec, Damir Klečina, Osijek, 2009., KO Vukovar, neobjavljeni tekst.

Galović, Krešimir, *Panoptikum 01/28/13 – Prilozi istraživanju srednjovjekovne crkve sv. Trojstva u Osijeku od 1989. do 1993. godine*,
kgalovic.blogspot.com/2013_01_28_archive.html

Galović, Krešimir, *Dnevnik znanstveno – istraživačkih radova u prostoru slikarskih ateljea u osječkoj Tvrđi*, Zagreb, 1993., KO Osijek, D–345, KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Hrvatski restauratorski zavod, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, franjevačka crkva sv. Petra i Pavla u Šarengradu*, knjiga 1 i 2, istražili: V. Marković, D. Bilić, A. Pedišić, T. Jakopaš, M. Cvjetković, E. Juriček, snimili: I. Stošić, M. Petrešević, D. Kolarić, A. Krizmanić, K. Vujica, crtali: K. Vujica, M. Petrešević, Zagreb, 2003., KO Vukovar, neobjavljeni tekst.

Hrvatski restauratorski zavod, Restauratorski odjel Osijek, Dragotin - kapela Uznesenja Blažene Djevice Marije, Konzervatorsko-restauratorski elaborat, Osijek, 2005., KO Osijek, neobjavljeni tekst, 24.

Institut za povijest umjetnosti, Diana Vukičević-Samaržija, Davorin Stepinac, *Izvešće o istraživanjima za izradu konzervatorskih smjernica i prijedloga prezentacije župne crkve sv. Katarine u Nijemcima*, Zagreb, 1997., 6, KO Vukovar, neobjavljeni tekst.

Institut za povijest umjetnosti, Vukičević-Samaržija, Diana, Horvat-Levaj, Katarina, Stepinac, Davorin, *Župna crkva sv. Augustina u Velikoj, Povijesno-građevni razvoj i valorizacija, Prijedlog konzervatorskih smjernica*, Zagreb, 2009., neobjavljeni tekst, KO Požega.

Institut za povijest umjetnosti, Horvat Levaj, Katarina, Stepinac, Davorin, *Kapela sv. Mihovila arkandžela u Ratkovici, Konzervatorska studija arhitektonskom dokumentacijom postojećeg stanja i idejnim projektom obnove/prezentacije crkve*, Zagreb, 2007., KO Požega, neobjavljeni tekst.

Ivanušec, Ratko, Samaržija, Zdenko, Pešut, Duško, Zahirović, Damir, *Elaborat istražnih konzervatorskih radova, Romaničko – gotička crkva sv. Bartola, Novi Mikanovci*, Osijek, 2007., neobjavljeni tekst, KO Vukovar.

Ivanušec, Ratko, *Zvonik franjevačke crkve sv. Petra i Pavla u Šaregradu, Izveštaj – analiza arhitektonskog korpusa zvonika*, 2011., KO Vukovar, neobjavljeni tekst.

Katavić, Vedran, Burmaz, Josip, Sunko, Ana, *Izveštaj o zaštitnim arheološkim istraživanjima, Osijek – Hutlerova 20*, Osijek, kolovoz, 2006., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Katavić, Vedran, Sunko, Ana, Jerončić, Tomislav, *Izveštaj o arheološkim istraživanjima, Osijek – silos – ugao Hutlerove i Frankopanske ulice*, Osijek, prosinac, 2007., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Konzervatorski odjel u Osijeku, Autor: Ratko Ivanušec, teh. dokumentacija: Damir Zahirović, Sandra Marinović, fotodokumentacija: Ana Mutnjaković, *Reformirana kršćanska crkva Kneževi Vinogradi, Druga faza istražnih konzervatorskih radova*, KO Osijek, 2008., neobjavljeni tekst.

Leleković, Tino, *Znanstveno – stručni izvještaj za sustavno arheološko istraživanje u dvorištu franjevačkog samostana u Tvrđi i u Parku kraljice Katarine Kosače u Osijeku, 2012. i 2013.g.*, dokumentacija Konzervatorskog odjela u Osijeku, neobjavljeni tekst.

Oslik d.o.o., *Elaborat istražnih konzervatorskih radova – franjevačka crkva sv. Antuna Padovanskog sa samostanom u Našicama*, Zdenko Samaržija, „Povijesna i toponimijska istraživanja“, Osijek, 2009., KO Osijek.

Oslik d.o.o., *Elaborat istražnih konzervatorskih radova – crkva sv. Jurja mučenika, Sveti Đurađ*, voditelji istraživanja: Ratko Ivanušec, Zdenko Samaržija, dokumentacija Konzervatorskog odjela Osijek, Osijek, 2009., neobjavljeni tekst.

Oslik d.o.o., *Elaborat istražnih konzervatorskih radova – crkva Rođenja Presvete Bogorodice u Koprivni*, Osijek, dokumentacija Konzervatorskog odjela Osijek, 2010., neobjavljeni tekst.

Papić, Tone, *Lučica, crkva sv. Luke u Lipovcu*, 1990., KO Vukovar, neobjavljeni tekst.

Papić, Tone, ured ovlaštenog arhitekta, *Idejni projekt – rekonstrukcija crkve Rođenja Presvete Bogorodice u Koprivni*, 2010, Osijek, dokumentacija KO Osijek.

Papić, Tone, ured ovlaštenog arhitekta, *Konzervatorska studija, Župna crkva sv. Marije Magdalene u Luču*, Osijek, 2011., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Papić, Tone, ured ovlaštenog arhitekta, *Osijek, Župna crkva sv. Petra i Pavla u Marijancima, Konzervatorska studija*, 05/11, 2012., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Papić, Tone, ured ovlaštenog arhitekta, *Župna crkva sv. Grgura Velikog u Šljivoševcima, Konzervatorska studija*, 2012., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Papić, Tone, ured ovlaštenog arhitekta, *Konzervatorska studija – srednjovjekovni obrambeni zid u sklopu Nadbiskupskog dvora u Đakovu*; Damjanović, Dragan, *Đakovačka biskupska tvrđa i njezina obnova u 19. st.*, neobjavljeni tekst, 2013., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Pleše, Tajana, Sekulić, Petar, Hrvatski restauratorski zavod, *Čečavac- Rudina- benediktinska opatija sv. Mihovila arkandela, Elaborat o provedenim istraživanjima opatijske crkve provedenim tijekom 2014. godine (svezak 1)*, Zagreb, 2015.

Schmidt, Vjekoslav, Lukenda, Vladimir, *Reformirana kršćanska crkva Lug, Konzervatorsko restauratorsko izvješće, Rezultati konzervatorsko restauratorskih istraživanja u unutrašnjosti lađe*, Osijek, 2010., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Srša, Ivan, *Izveštaj sa službenog puta*, studeni 2006., Dosje 48, KO Osijek, neobjavljeni tekst

Stepinac, Davorin, *Nijemci, župna crkva sv. Katarine, Projekt sanacije, obnove, uređenja i prezentacije crkve*, 2001., KO Vukovar, neobjavljeni tekst.

Šimić, Jasna, *Arheološko istraživanje u galeriji Waldinger*, 2003./2004., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Tablinum d.o.o. Zagreb, Đuro Šimičić, *Lipovac – Lučica – crkva sv. Luke, Privremeno izvješće o provedenim konzervatorsko – restauratorskim istraživanjima*, Zagreb, 2007., KO Vukovar, neobjavljeni tekst.

Urbos d.o.o., *Reformatorska crkva u Suzi, Elaborat istražnih konzervatorskih radova*, Đuro Varga, *Suza – reformatorska crkva u Suzi Osijek*, 2012., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Urbos d.o.o., Puncer, Milko, Papić, Iva, (KO Osijek), *Elaborat konzervatorskih istraživanja reformatorske crkve u Suzi – nastavak istraživanja 2014.g.*, Osijek, 2015., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Usenik, Miroslav, *Konzervatorsko-restauratorska studija, Crkva sv. Marije u Bapskoj*, neobjavljeni tekst, KO Vukovar.

Usenik, Miroslav, Schmidt, Vjekoslav, *Reformirana kršćanska crkva Lug, Konzervatorsko-restauratorski elaborat, Rezultati konzervatorsko restauratorskih istraživanja pročelja*, Osijek, 2006., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Uzelac, Zlatko, Stepinac, Davorin, *Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Kutjevu, Povijesno-umjetnička i arhitektonska valorizacija sjevernog sklopa povijesnog kompleksa s prijedlogom potrebnih konzervatorskih radova na obnovi cjeline*, 1992., neobjavljeni tekst, KO Požega.

Uzelac, Zlatko, *Romanički portal crkve sv. Duha u Požegi, Valorizacija i prijedlog prezentacije*, Institut za povijest umjetnosti 1996., Dokumentacija KO Požega, neobjavljeni tekst.

Valenčak d.o.o. Našice, *Elaborat istražnih konzervatorskih radova, crkva Svih Svetih – Donja Motičina*, Našice, autori: Ratko Ivanušec, Branko Urban, 2011., KO Osijek, neobjavljeni tekst.

Vukičević-Samaržija, Diana, Stošić, Josip, Zelić, Danko, *Crkva sv. Vinka i Ilije u Vinkovcima, Izvješće o obavljenim istraživanjima*, Zagreb: Dokumentacija Instituta za povijest umjetnosti, 1997.

PRILOZI

Izvjješće Jerolima Lučića Svetoj Stolici o prilikama u Bosni i Slavoniji (1638.) *(Liber confirmatorum Illustrissimi et Reverendissimi Domini Episcopi Drivastensis)¹*

Nakon što je obišao Bosnu, biskup Jerolim Lučić je preko Modriče ušao u Slavoniju te je prvo posjetio selo Sikirievce.

Uz blagoslov najvećeg Boga, dana 20. listopada 1637., na lađi smo prešli rijeku Savu, u mjestu naziva Sikirevci (Sikirevaz), i to sretno, bez ikakve zapreke ili neprilike, i uspješno smo izašli iz kraljevstva bosanskog i ušli u kraljevstvo Slavonije, gdje nas je primilo mnoštvo s najvećom ljubavlju, izlazeći pred nas s pjesmama i zahvalama u procesiji.

Dana 28. listopada stigli smo u župu Selci, koja je pod našom brigom (upravom), te ima dvije crkve, sv. Katarine i sv. Nikole. Prva je drvena, a druga zidana. Pri dijeljenju svetih sakramenta pomagao je fra Filip iz Kamengrada. Župa je pokraj Đakova, gdje su nekoć boravili prvaci ovog kraljevstva. Između misa, i uz pomoć trinaest franjevac, dijelili samo sakrament krizme za oba spola.

Dana 1. studenog stigli smo u župu Dragotin, koja je također pod našom brigom. U župi su dvije crkve, jedna je Svih svetih i zidana je, a druga je sv. Bartolomeja, koja je drvena, no lijepo je ukrašena i opremljena svime što je crkvi potrebno. U podjeli Kristovih sakramenata vjernicima pomagali su fra Blaž iz Lišnje (Lesynia) i fra Marijan iz Soli (Salinis). Između misa dijelili smo sakrament krizme za oba spola.

Dana 5. studenog došli smo u župu Vrbice (Verbize), koja je pod brigom male braće iz Našica. Jedna je samo crkva, posvećena sv. Bartolu, zidana je. Tamošnji narod ne želi prihvatiti novi kalendar. U podjeli svetih sakramenata pomagao je fra Ivan Benić iz Vareša. Između misa, a uz pomoć petorice fratara, dijelili smo sakrament krizme.

Dana 21. studenog stigli smo u Našice, u samostan male braće i crkvu sv. Antuna. Franjevci su crkvu lijepo ukrasili i dobro je čuvaju, a u samostanu, uz druge osobe, živi jedanaest braće. Trideset koraka od nje udaljena je druga crkva, posvećena sv. Trojstvu,

---

¹ Izvjješće fra Lučića objavio je Krunoslav Draganović („Biskup fra Jerolim Lučić, njegovo doba i njegovo izvješće“, 73-99); izvještaje je našao u Archivo di Propaganda Fide, SOCG, vol. 157, 308-309.; Visite e Collegi, vol. 17, 178-181.

pokrivena drvenom šindrom i vrlo dobro čuvana od strane istih franjevaca. Sa donje strane samostana ili s njegove lijeve strane crkva je i samostan sv. Klare djevice, što se urušilo. Postoje doduše još ostaci zidova. Spomenute crkve i samostan podigao je i obnovio poštovani otac fra Jerolim Lučić, danas biskup Drivasta, gdje je dugi niz godina bio gvardijan i širio riječ Božju te priveo ondašnji narod u krilo svete majke Crkve. Između misa, a uz pomoć petnaest braće franjevaca, dijelili smo sakrament krizme za oba spola.

Dana 18. studenog došli smo u župu Podgorač (Podgorac), koje je pod brigom samostana male braće u Našicama. U župi su tri crkve, od kojih je jednu nedavno izgradio fra Andrija iz Omiša (ab Almis), župnik te župe. Dvije crkve su drvene, a jedna je zidana, naravno, posvećena sv. Ivanu Krstitelju, a druge dvije drvene su posvećene sv. Nikoli i sv. Kuzmi i Damjanu. Ovdášnji narod ne želi prihvatiti novi kalendar. Sve dosada, biskup nikada nije bio ovdje. Između misa, a uz pomoć šesnaestorice fratara, dijelili smo sakrament krizme za oba spola.

Godina Gospodnja 1638.

Odande smo se uputili prema Požegi, jer su odličnici njezina gospodara pred nas poslali šest ljudi radi društva i zaštite, a kasnije su srdačno izašli pred nas. Ranije je rečeno da su nas prije izbacili kao neznabošce i nevjernike, no Duh Sveti je podastro dokaze protiv njih te su nas dočekali kao anđela Božjeg. Poslani su kod neke žene, što nam je trebala dati vunu, i koja je to njima priznala i ni najmanje se ne ljuti na njih. Zatim smo cijelu zimu proveli u tom gradu na veliku radost njegovih stanovnika. Više puta smo dijelili sveti sakrament. Imaju, naime, drvenu crkvu dugačku trideset lakata, a široku deset. Svaki dan je crkva puna vjernika, a čuvaju je s najvećim štovanjem. Na svetkovne dane popuni se i prostor oko crkve, jer ih često ne može sve primiti, te se i dolikuje slaviti misu u polju. U gradu Požegi (u starini zvanj Bassiana) borave paša (Passa), beg (Begh) i ostali prvaci njihova (osmanskog) kraljevstva. Kršćani su pak od njih odijeljeni, a među istim nevjernicima ni šizmatici ne smiju boraviti niti kuće graditi, radi danih im povlastica. Ovdje je kapelan ili župnik fra Augustin iz Fojnice s tajnikom. Između slavlja svetih misa, a potpomognuti s više od čak dvadeset franjevaca, dijelili smo sakrament krizme za oba spola.

Dana 11. travnja došli smo u Veliku, od Požege udaljenu 6 milja. Tu mala braća imaju prostrani samostan i veliku, kamenu crkvu posvećenu sv. Augustinu. U samostanu živi 35 fratara, uz druge osobe. Crkvu drže krajnje ukrašenom. Između slavlja svetih misa, a potpomognuti svim franjevcima, dijelili smo sakrament krizme za oba spola.

Dana 23. travnja stigli smo u župu Bučje (Bučanska, Bucianska), koja je pod brigom veličkog samostana. Tri su zidane crkve, pokrivene, lijepo ukrašene, posvećene sv. Martinu, sv. Jurju i sv. Demetru. Sakramente vjernicima dijeli fra Franjo iz Velike. Između slavlja svetih misa, a potpomognuti s osam franjevac, dijelili smo sakrament krizme za oba spola.

Dana 26. travnja došli smo u župu Brčin (Barčino), koja je također pod brigom veličkog samostana. U župi su dvije crkve, pokrivene i ukrašene, posvećene sv. Martinu i sv. Mariji Snježnoj. Tamo svetim sakramentima vjernike opslužuje fra Anton iz Kaptola (Captolanin). Između slavlja svetih misa, a potpomognuti sa šest franjevac, dijelili smo sakrament krizme za oba spola.

Dana 28. travnja stigli smo u župu sv. Benedikta (Benkovac), koja je pod brigom veličkog samostana. U župi su četiri zidane crkve, lijepo i ukrašene, posvećene sv. Petru apostolu, sv. Andriji, sv. Benediktu i sv. Stjepanu prvomučeniku. Tamo svetim sakramentima vjernike opslužuje fra Simeon Vojnić (Voinich). Između slavlja svetih misa, a potpomognuti fratriba, dijelili smo sakrament krizme za oba spola.

Dana 1. svibnja došli smo u župu Garčin (Garčino), koja je pod našom brigom i upravom. U župi su dvije zidane crkve, pokrivene i ukrašene, posvećene sv. Petru apostolu i sv. Nikoli. Tamo svetim sakramentima vjernike opslužuje fra Marijan Dumnarin. Između slavlja svetih misa, a potpomognuti sa deset franjevac, dijelili smo sakrament krizme za oba spola.

Dana 8. svibnja stigli smo u župu sv. Mihaela, koja je pod brigom veličkog samostana. U župi su dvije crkve, sv. Mihaela i sv. Jurja, obje prostrane, zidane, pokrivene i urešene. Tamo svetim sakramentima vjernike opslužuje fra Antun iz Požege. Između slavlja svetih misa, a potpomognuti sa šest franjevac, dijelili smo sakrament krizme za oba spola.

Dana 10. svibnja stigli smo u grad Brod, smješten na rijeci Savi i u kojemu žive turski moćnici u velikom broju, dok su kršćani s njim izmiješani, jer osjećaju mrskost prema vojsci što je nedavno došla te bježe pod krila spomenutih moćnika, koji ih od ovih brane. U župi je jedna zidana crkva, van gradskih zidina, udaljena 4 milje, posvećena sv. Antunu Padovanskom. Mjesto je pod brigom veličkog samostana. Tamo svetim sakramentima vjernike opslužuje fra Antun iz Požege sa pomoćnicima. Između slavlja svetih misa, a potpomognuti sa petnaest franjevac, dijelili smo sakrament krizme za oba spola.

Dana 15. svibnja došli smo u župu Lužani (Lussani), koja je pod brigom franjevačkog samostana u Velikoj. U župi je samo jedna crkva, pokraj koje je u starini bio samostan male braće, čije ostatke zidova još vidimo, a mjesto se od starine zvalo Sveti Franjo. Sad je to titular crkve, koja je zidana, ukrašena i pokrivena. Tamo svetim sakramentima vjernike opslužuje fra

Simeon iz Varda. Između slavlja svetih misa, a potpomognuti sa osam franjevaca, dijelili smo sakrament krizme za oba spola.

Dana 17. svibnja stigli smo u župu Ratkov potok, koja je pod našom brigom i upravom. U župi su četiri crkve, pokrivene i urešene te zidane, a posvećene su sv. Mihaelu, sv. Martinu, sv. Ani i sv. Barbari. Tamo svetim sakramentima vjernike opslužuje fra Gabrijel iz Kreševa. Između slavlja svetih misa, a potpomognuti sa dvanaest franjevaca, dijelili smo sakrament krizme za oba spola.

Dana 19. svibnja došli smo u župu Cernik (Zernik), koja je pod brigom veličkog samostana. Župa ima zidanu crkvu, zidanu od kamenih ploča s prostora župe. Ovdje stoluje paša te provincije (sandžaka) i mnogi drugi velikaši. Tamo svetim sakramentima vjernike opslužuje fra Ivan Policianin. Između slavlja svetih misa, a potpomognuti sa devet franjevaca, dijelili smo sakrament krizme za oba spola.

Dana 20 svibnja vratili smo se u Požegu radi slabosti koju sam trpio, a koja je sve više rasla.

U Požegi je biskup Lučić primio glasnike grada Banja Luke, moleći ga da što prije dođe u njihov grad, jer tamo heretici okreću narod protiv katoličke vjere. Iz Požege je biskup Lučić krenuo 25. istog mjeseca te je, posjetivši prvo Banja Luku, nastavio pohoditi ostale župe u Bosni.

Popis župa u donjoj Slavoniji od 1660.g.

Po nalogu zagrebačkog biskupa Petra Petretića, 1660.g. biskupski namjesnik Petar Nikolić sastavio je popis župa u *donjoj Slavoniji*, odnosno *Descriptio seu Visitatio Ecclesiarum Inferioris Sclavoniae per Patrem Petrum Nicolich, O. Minor. S. Francisci Seraphici Bosnae Argentae, Vicarium et Spiritualibus Episcopi Zagrab. Illustrissimi et Rssmi Petri Petretich facta Anno domini 1660.*² Izvještaj je u arhivu Zagrebačke nadbiskupije pronašao Ivan Krstitelj Tkalčić te ga je ustupio Fermendžinu za njegovu zbirku.³

Petar Nikolić je tad obnašao dužnost generalnog vikara zagrebačkog biskupa Petra Petretića, i to za područje između rijeka Save i Drave, a koje je bilo pod osmanskom vlašću. Prije

Izvještaj je pisan na latinskom jeziku i, koliko mi je poznato, do danas nije učinjen prijevod istog izvještaja te ga stoga u daljnjem tekstu donosim u cijelosti.

U Ime Gospodnje amen! S brigom i budnom revnošću, mnogo poštovanom gospodinu Petru Petretiću, biskupu Zagrebačke biskupije, godine 1660., dana dvadeset i osmog mjeseca svibnja, ja, fra Petar iz reda male braće provincije Bosne Srebrene, nekoć kustod i otac među provincijalima svoje provincije, od istog preuzvišenog biskupa postavljen za vikara za područje između Save i Drave pod osmanskom vlašću, popis župa, župnika, crkava i ostalih vrijednosti u tom dijelu Zagrebačke biskupije, kako do danas postoje, vjerno i iskreno sastavljene samom uzvišenom i poštovanom zagrebačkom biskupu šaljem.

Prije svega, između Save i Drave tek su dva naša samostana male braće, obzervancije sv. Franje: u Velikoj je samostan sv. Augustina ispovjednika i u Našicama je samostan sv. Antuna Padovanskog. Pod brigom tih dvaju samostana su župe u gradovima i selima i ostalim mjestima vjernika između spomenutih rijeka, a u župama su prisutni i o župama brigu vode oci svećenici našeg reda. Fratри, podložni svojim gvardijanima, kroz razdoblje od tri godine obavljaju dužnost župnika, a zatim, mudročću ili gvardijana ili diskretora provincije, budu poslani u drugu župu gdje dobrotom i čestitošću župnika vrše svoju dužnost brige oko spasa duša vjernika. Izuzev četiri župe u ovom dijelu spomenute dijeceze, u kojima su župnici svjetovni svećenici, u svim drugim mjestima s Božjom pomoću naša braća svećenici za spas duša slave/štiju krv i tijelo Kristovo.

---

² Acta Visitationum Canoniarum Tom. XIV, Nadbiskupski arhiv u Zagrebu; Barlé, „Popis župa u donjoj Slavoniji“, 161-172.

³ Hoško, *Euzebijje Fermendžin*, 190; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 492-498.

Blizu samostana u Velikoj su pet ili šest mjesta, u kojima se iz istog samostana, kojemu su susjedna, dijele sveti sakramenti.

U selu naziva Poljanska (Poglianscha) je ruševna crkva i samostan našeg reda, kako je rečeno, pod planinom blizu Stražemana. Tamo su Osmanlije i ne slavi se misa.

U selu Pleternica pod Požegom je cjelovita crkva sv. Nikole, stara je i obnovljena od određenog oca fratra Petra iz Nerente. Često se tamo slavi misa, svećenici dolaze iz Požege. Postoje još mnoge ruševne crkve u požeškom polju.

U selu Kaptol (Captoly, naziva još i Captol), gdje je možda bio kaptol Zagrebačke biskupije, sada je osmanlijska tvrđava. U tvrđavi je velika crkva sa svojim tornjem, a van tvrđave je, u selu, crkva izgrađena od drveta, dovoljno lijepa i opremljena za slavlje svete mise. Druga crkva nalazi se u drugom selu, stara je i kamena, posvećena sv. Katarini i čudotvorna je. Crkva u Kaptolu je posvećena sv. Petru.

U selu Stražeman (Straseman ili Strasemay) je ruševna crkva sv. Mihaela arhanđela, sveta se misa u njoj slavi samo za pojedinih mjeseci te za svetkovine sv. Mihaela arhanđela. Stoje cjeloviti zidovi kapele u kojoj se nalazi veliki oltar, no kapela je bez krova.

U Velikoj su dvije crkve, jedna pod tvrđavom, koja stoji napuštena, a druga je također u polju, u njoj se na dan sv. Marka slavi misa i vodi procesija na koju dolazi mnoštvo vjernika. Titular prve je sv. Pavao, a druge sv. Marko.

U selu naziva Vechtich je crkva posvećena sv. Kuzmi i Damjanu, ruševna je, kamena, a misa se slavi na dan spomenutih svetaca i treće nedjelje u mjesecu.

U selu Kutjevu postajala je opatija, no ne znam kojeg reda. Ne znam kako su mjesto zvali u starini, no bio je kao mali grad; sada je napušten, a bio je, čini se, u središtu tog mjesta, sada je velikim dijelom ruševan, no stoje unutrašnji zidovi i neki tornjevi. Tamo je podignuta drvena crkva, doslovce na rečenom samostanu, a tamo je i naš hospicij. Tu sam neko vrijeme bio župnik. Pobrinuo sam se tada da se popravi krov kutjevačke crkve te da se crkva opremi slikama, kaležima i ostalime.

Opisane crkve su obnovili i opremili u svim župama naša braća reda sv. Franje. Brinuli su se da crkve imaju sve potrebno za služenje svete mise i oltarne ukrase, no u već spomenute četiri župe za svetkovnih dana i nekih nedjelja u mjesecu dolazili su braća svećenici i služili vjernicima u svim njihovim duhovnim trebanjima.

U Požegi, koja je nekoć bila veliki grad, kako pokazuju ostaci zidina, velikim dijelom uništenih te je ostala samo jaka tvrđava, od starine postoji samostan našeg reda, posvećen sv. Franji, koji danas žaluje uništen do temelja, izuzev crkve i starog tornja, s kojeg turski hodža zaziva, dok je crkva pretvorena u tursku džamiju. Na sličan način je napravljena i druga turska

džamija, također u tvrđavi, no ne zna se raniji titular crkve. Treća crkva, koja bijaše župna crkva, a nalazila se blizu gradskih vrata, do temelja je uništena. Za nju govore da je bila velika i lijepa. Danas je u Požezi drvena crkva sv. Duha, dovoljno velika i lijepa. U njoj su tri oltara s lijepim slikama i svim je drugim ukrasima lijepo urešena. Tu je crkvu moj stric, poštovani fra Toma Požežanin, nekoć dao podići iz temelja marljivošću, radom i milostinjom vjernika. Tu je i primjeren hospicij za fratre. Tamo boravi istaknuti otac fra Mihael Selachich iz Cernika, vrlo učen i pobožan, provincijal provincije, a tajnik mu je neki otac Lovro. Često oci svećenici slave za vrijeme pentekostnih slavlja i na dan sv. Filipa i Jakova te za mnoge druge svetkovne dane u godini.

U selu Cernik i cijeloj župi samo je jedna crkva, posvećena sv. Nikoli. Stara je, kamena te lijepo ukrašena i opremljena. Postoje, doduše, i druge crkve, no one su ruševne, te se crkva slavi u jednoj, posvećenoj sv. Martinu, drugoj posvećenoj sv. Ani. U samom Cerniku je jedna mala kapela gdje borave naša dva oca svećenika, otac Petar Bernardinus iz Imote i otac Georgius. Tamo je i hospicij naše male braće. Preko Save nemamo više župa; vrlo veliko selo Gradiška briga je bosanskog samostana, a i tim prostorom upravlja Bosanski biskup. Preko Save je i tvrđava Cernik.

U mjestu ili gradu Brod je stara crkva, nekoć posvećena sv. Marku, a danas pretvorena u tursku džamiju. Van mjesta je stara kamena crkva sv. Antuna i tamo je i hospicij franjevačke braće iz Broda. Župa je velika, a brigu o njoj vode poštovani oci Juraj iz Kaptola (Georgius de Captolio) i brat Pavle Bosanac (Paulus Bosnensis). Spomenuta crkva je dobro ukrašena i opremljena. U župi ima mnogo vjernika.

U župi Gratkov potok nekoć je bilo mnogo kršćanskih duša, ali su se radi teškoća i kuluka zbog trenutnih ratova raspršili i razbježali u druge krajeve. Iz mnogih drugih župa su iz istih razloga vjernici pobjegli u druge krajeve. U toj župi četiri su crkve, zidane od kamena.

Prva je posvećena Presvetoj Djevici Mariji u mjestu zavnom Dubovac (Dubovac).

Druga, sv. Luke, nalazi se u Orljavici (Oriavicza, danas Srednji Lipovac).

Treća, sv. Georgija, u Varbove.

Četvrta, sv. Mihaela, u Ratkovom je potoku (Gratkov potok, Ratkovic), a sve su ih izgradili naši oci franjevci. Dvije crkve je u naše vrijeme iz temelja podigao otac franjevac, određeni otac Petar, a izgradnju druge dvije su nekoć vodili oci našeg reda. Spomenute crkve su lijepo opremljene i ukrašene oltarima i slikama i svime što je potrebno za slavlje svete mise. Dužnost župnika obnaša poštovani otac fra Antun iz Rame.

U župi Lužani (Lusany) je jedna crkva, posvećena Uznesenju Presvete Marije, a brigu o dušama vodi otac fra Jakov iz Požege.

U župi Drinovac (Drinovacz) tri su crkve:

Jedna, posvećena sv. Martinu, koju je obnovio otac Martin iz Požege;

Druga, posvećena sv. Demetru

I treća, crkva sv. Jurja, čiji krov je izgorio, a unutrašnjost devastirana dana petog svibnja ove godine, možda od Turaka ili od shizmatika, no obje su milodarima lijepo ukrašene. Brigu o dušama vodi poštovani otac fra Gabriel, starac iz Creczeno.

U župi sv. Benedikta su dvije crkve dobro ukrašene, dok četvrtoj nedostaje dio krova. Posvećena je sv. Petru, a prve tri sv. Benediktu, sv. Stjepanu i sv. Andriji. Dužnost župnika obnaša otac fra Marko iz Modriče.

U župi sv. Mihaela dvije su crkve, sv. Mihaela arhanđela i sv. Jurja. Objе su od kamena: prva dijelom od kamena, a dijelom od drveta, a druga, sv. Jurja, u cijelosti je od kamena. Brigu o dušama vodi poštovani otac fra Antun iz Požege, starac.

U župi imena Garčin (Garchina) dvije su crkve: prva sv. Nikole, koju je nekoć pokrio i obnovio svjetovni svećenik, don Ivan, jer je bila to stara crkva, i druga, posvećena sv. Petru apostolu. Brigu o dušama vodi neki otac iz Našica. Objе su crkve dobro ukrašene i zaključane.

U župi naziva Vrčin Dol (Varczino ili Varczindol) dvije su crkve: jedna je drvena, posvećena sv. Martinu, a druga je kamena, posvećena sv. Mariji Snježnoj. Dobro su opremljene za svetu misu. Brigu o dušama vodi otac fra Petar iz Broda. Postoje i druge crkve u župi, no one u ruševne: u jednoj se ponekad slavi misa, a drugima još rjeđe.

U svim opisanim župama nigdje se ne dijeli sveti sakrament, kao ni u cijelom kraju pod Osmanlijama, niti se u kontinuitetu dijeli sveti sakrament euharistije u samostanima. Naime, Turci prečesto ulaze u crkve radi obilaska/ophodnje i da ne bi kakvu uvredu nanijeli svetom sakramentu, sakrament se nigdje niti ne dijeli.

U opisanim župama i u drugim župama našičkog samostana nejednak je broj kršćana: u nekima je hvalevrijedno mnoštvo vjernika, u nekima osrednji, a u nekima zaista mal.

Brod, Lužani i Ratkov potok (Ratkovica), kao i župa sv. Mihaela sa Garčinom protežu se s one strane Save, a također i župa Dragotin je pod jurisdikcijom biskupa franjevca Matije Benlića, beogradskog biskupa, koju je njemu dala Kongregacija vjere. Ista župa nalazi se blizu mjesta Đakovo, za koje bosanski biskup umišlja da je sjedište njegove biskupije, što cijelo nebo već zna da je neistinito.

U spomenutoj župi Dragotinu tri su crkve: drvena crkva sv. Marka, drvena crkva sv. Blaža i cjelovita, kamena crkva sv. Ivana. Župnici su otac Marko i fra Luka.

U Našicama je samostan sv. Antuna Padovanskog, na čiji dan, kao i na dan Uznesenja Bogorodice, dolazi mnoštvo kršćana iz svih okolnih krajeva na slavlje i molitve presvetoj

Bogorodici i patronu samostana. Tik do samostana nalazi se crkva, lijepa i stara, posvećena sv. Trojstvu. Nekoć je to možda bila župna crkva, gdje se za koji god dan slavi misa i drži propovijed narodu. Udaljena je od samostana tek koliko se može baciti kamen.

U selu naziva Motičina je crkva Svih Svetih, lijepa i velika, stara, nedavno (de novo) obnovljena trudom poštovanog oca fra Stjepana Kneževića iz Velike. Brigu o dušama vodi poštovani otac ra Martin iz Broda, definator ove provincije, teolog i propovjednik.

U selu Koška (Coska) je jednako stara crkva, pokrivena i dobro opremljena svime za služenje Svete mise. Za župnika služi neki fra Martin, a svećenici se šalju iz našičkog samostana.

U selu Zoljan je oko samostana ruševna crkva, posvećena sv. Katarini te se misa slavi na njezin svetkovni dan. Blizu crkva i samostana je crkva sv. Martina, pokrivena, stara i sa svojim tornjem. U njoj se slavi misa tek na određene svetkovne dane. U istom mjestu je derutna crkva, ruševna skoro do temelja, nalazi se blizu samostana, a posvećena je Pedesetnici.

U selu Poljane i u toj župi tri su u cijelosti sačuvane crkve. Prva je posvećena sv. Fabijanu i Sebastijanu, druga Odrubljenju glave sv. Ivana Krstitelja, a treća je, posvećena sv. Nikoli, u Podgoraču. Ta je crkva drvena, kao i ona sv. Fabijana i Sebastijana. Župnik je otac fra Franjo iz Banja Luke.

Oko samostana u Našicama, na zapadnoj strani, nalaze se tragovi/ostaci nekog ziđa, naziva Klara. Udaljeni su od samostana tek koliko se može baciti kamen, te je možda tu nekoć bio samostan opatica klarisa. Tek malo udaljena, nalazi se jedna cjelovita crkva sa tornjem, pokrivena, posvećena sv. Martinu, a zove je Martinovo. U njoj se vrlo često slavi sveta misa, a za dan sv. Martina dijeli se indulgencija (oprost). Svećenici dolaze iz samostana.

U selu Dugo Selo (Villa Longa) je stara kamena crkva, posvećena sv. Luki. Na dan istog sveca dijeli se oprost. Postoji i druga crkva, ruševna, posvećena sv. Jurju. Župnik je poštovani otac fra Martin iz Kutjeva.

U župi naziva Suha Mlaka dvije su cjelovite crkve: jedna kamena, posvećena Uznesenju Bogorodice, a druga drvena, posvećena sv. Ivanu Krstitelju. Župnik je otac fra Andrija iz Dubochacz.

U selu Bachanczy je kamena crkva sv. Lovre, koju je uništenu skoro do temelja dao podići prošle godine otac fra Petar Marinov iz Orahovice. Tamo je i župa u kojoj služi isti Pater Marinov. Također, u župi je još jedna crkva, drvena, posvećena sv. Heleni.

U župi Selce su dvije cjelovite crkve: jedna je kamena, posvećena sv. Franji, našem poglavaru, a druga je drvena, posvećena sv. Katarini djevici i mučenicu. Župnik je otac fra Simon iz Đakova.

U župi Vrbice (Verbicze) u selu Mikanovci je cjelovita kamena crkva, posvećena sv. Bartolomeju apostolu. Postoje tri mjesta gdje se slavi misa, a gdje se vide tek mali tragovi nekog zida, no ne znaju se nazivi odnosno titulari. Dužnost župnika obavlja otac Ilija, po prezimenu zvani Carević.

U župi Brođanci su tri kamene crkve, u cijelosti sačuvane: sv. Križ, sv. Ivan Krstitelj i sv. Juraj.

Preko orahovačke planine i preko Drave, u gradu zvanom Voćin, pod turskom tvrđavom, gdje oni sami borave, tek je mali broj kršćana. Bio je tamo nekoć veliki samostan, moguće naš. Sada je napušten, a blizu njega vidljivi su ostaci nekog drugog samostana, bilo opatica sv. Klare, bilo nekog drugog reda. U Virovitici je nekoć bio samostan našeg reda, no sada je posve uništen.

Okolo Drave, prema istoku, puno je tragova crkava i mogućih palača (rezidencija), kao u selu sv. Jurja, gdje su ljudi zaraženi luteranizmom i gdje boravi i njihov propovjednik. Jedna je crkva cjelovita, druga dijelom uništena, a treća u polu naziva Jugovo polje je posve uništena.

U župi i selu Čađavica je crkva lijepa, kamena i u cijelosti sačuvana, posvećen sv. Petru. Župnik je prezbiter - svjetovni svećenik Toma iz Glogovice, starac.

U župi Viljevo također je svjetovni svećenik Toma iz Chesgliakoucze, pobožan muž. Crkva je posvećena sv. Andriji.

U selu i župi Gorjani dvije su crkve, prva je sv. Petra, a druga je posvećena sv. Martinu. Župnik je otac fra Matija iz Imote. Postoje i mnoge druge crkve koje, pretvorene u turske džamije, tuguju, poput one u Đakovu ili Buakovu⁴. Taj je grad smješten na pola puta između Save i Drave, prema kojem, možda snom zavarano, poštovani gospodin bosanski biskup umišlja uzeti naslov biskupske časti, no jasno je da tamo nikada nije bilo biskupsko sjedište, jer tamo, gdje bi trebala biti njegova dijeceza, nije ništa drugo, nego selo koje ima tvrđavu i crkvu sv. Lovre, pretvorenu u tursku džamiju.

U župi naziva Ivankovo, a tako se zove i selo, nekoć je bio samostan nekog reda, uništen je, no dijelovi zidova stoje. U župi su dvije crkve: prva, možda ista ona maloprije spomenuta, crkva je posvećena sv. Ivanu, lijepa je, cjelovitih zidova, no bez krova. Druga je posvećena sv. Iliji i ta je također bez krova, no malo se nagnju gornji dijelovi zidova. Župnik je neki Pater Marinov. To je možda i posljednja najudaljenija župa Vaše Zagrebačke biskupije, naime, tamo se rijeka Bič ulijeva u Bosut. Gdje Bosut nabuja od Save, tamo je vrlo velika crkva, smještena

---

⁴ U izvorniku piše „Diacouij seu Buakovij“ (Barlé, „Popis župa u donjoj Slavoniji“, 171)

na pola puta između dvaju spomenutih rijeka, cjelovitih zidova no bez krova. Na tome je mjestu nekoć bila tvrđava, no sad je uništena i napuštena, i to se mjesto, susjedno selu Ivankovo, naziva Cerna. Koliko sam mogao skupiti, popisao sam s najvećom marljivošću sve s ove strane Save, a preko je Bosut u koji uteče Bič, a koji se ulijeva u Savu pokraj župe Morović u Srijemu i Bič ni na jednom mjestu ne utječe direktno u Savu.

U oba naša dva spomenuta samostana dijele se oprosti na svetkovne dane patrona samostana te na određene svetkovne dane u godini i na svetkovni dan našeg reda.

U gotovo svim cjelovitim crkvama župa dijele se potpuni oprosti, koje su dobili naši oci od vrhovnog poglavara pape i kada budu ukinuti, opet će se tražiti od vrhovnog poglavara.

Dvije su župe oko toka Drave i u objema brigu za spas duša vode svjetovni svećenici. U prvoj, zvanj Kuzminci je župnik don Martin iz Kaptola. Tamo su dvije stare i kamene crkve, sv. Kuzme i Damjana te sv. Marije Djevice. Treća je crkva posvećena sv. Križu.

U drugoj župi naziva Karaševo je župnik poštovani dominus Nikola Požežanin, cijenjeni starac. U župi je crkva posvećena sv. Nikoli. U istoj župi je grad Osijek, gdje se održavaju veliki sajmovi tri puta na godinu. U istoj župi je i selo Sombotuczy, ispod kojeg je selo naziva Petrievczy, gdje sam čuo da su stanovnici zaraženi luteranskom zabludom. Gdje rijeka Karašica utječe u Dravu postoje i drugi ostaci nekakvih zidina, možda je tu bila nekakva palača (ili kakav znak granice Zagrebačke biskupije).

Sve ovo sam, poštovani i uzoriti gospodine, s marljivošću iz usta župnika, koje sam pronašao, skupio i popisao, mjesta i vrijednosti onako kako do danas postoje. Stoga neka ovo bude primljeno s naklonošću, a da bi svi koji ovo čitaju ili slušaju što čvršće u isto povjerovali, izmolio sam da iste otac poštovani provincijal naš svojom desnicom potvrdi i svojim pečatom osnaži. U Našicama, dana trinaestog, 1660. godine. Ja, fratar Petar Nikolić iz Požege, sve sam napisao vlastitom rukom i tako jest. Ja, fratar Franjo Ogramić iz Požege, provincijal, potvrđujem vlastitom rukom. Zapečaćeno je utiskivanjem iznutra.

Životopis autorice:

Po završetku studija povijesti umjetnosti i latinskog jezika i rimske književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, diplomirala sam s temom *Teorijski spisi o umjetnosti u antičkom Rimu*, 2005.g. Dvije godine kasnije, 2007.g. upisujem poslijediplomski studij povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, prijavivši temu *Srednjovjekovna sakralna arhitektura istočne Slavonije, Baranje i Srijema i njezine preobrazbe za vrijeme osmanske vlasti (13.-kraj 17. st.)*.

Zaposlena sam u Konzervatorskom odjelu u Osijeku, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, od 2005.g. Sudjelovala sam u brojnim istraživanjima srednjovjekovnih, ali i novovjekovnih spomenika sakralne i civilne arhitekture.

Objavljeni znanstveni radovi:

Papić, Iva, „Kršćanstvo i crkvene ustanove na tlu Osijeka od antike do srednjeg vijeka“, u: *Tri godina župne crkve Preslavnoga imena Marijina u Osijeku, Tri stotine godina povijesti Donjeg grada, Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 300 godina crkve Preslavna imena Marijina u Osijeku*, Osijek: Župa Preslavnoga imena Marijina, Slavonski Brod: HIP-Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2016.

Papić, Iva, „Gotika poslije gotike: reformacija, postturska obnova i franjevačka tradicija“, *Peristil* 55 (2012.): 13-22.

Papić, Iva, „Romanička crkva Rođenja Presvete Bogorodice u Koprivni“, *Starohrvatska prosvjeta* III/38 (2011.): 231-244.

Osvrti:

Papić, Iva, „Izložba *Stotinu kamenčića izgubljenog raja, Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave*, autor izložbe Vladimir P. Goss (Arheološki muzej u Zagrebu, listopad – prosinac 2007.; Arheološki muzej Osijek, svibanj – srpanj 2008.)“, *Scrinia Slavonica* 8, *Prikazi i osvrti* (2008.): 629-634. 523

Predavanja:

Papić, Iva, „Začetci kršćanskog života u Osijeku od antike do srednjeg vijeka“, predavanje u sklopu znanstvenog skupa, održanog povodom 300. godišnjice župe Preslavna imena Marijina u Osijeku, 2014.

Papić, Iva, „Srednjovjekovna sakralna baština Osijeka“, predavanje u sklopu izložbe *Srednjovjekovna sakralna baština Osijeka*, Galerija Waldinger, Osijek, 2014.

Papić, Iva, „Zaštita i obnova srednjovjekovnih crkvi na području nadležnosti KO Osijek“, predavanje u sklopu manifestacije: *Europska godina kulturne baštine*, MSO, Osijek, 2018.

Izložbe:

Papić, Iva, „Srednjovjekovna sakralna baština Osijeka“, izložba, Galerija Waldinger, Osijek, 2014.